

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΛΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΕΛΕΑ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
& ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Γεώργιος Ρήγιнос
Κασσιανή Λάζαρη

ΑΘΗΝΑ 2007

ΚΕΙΜΕΝΑ

Γεώργιος Ρήγινος
Κασσιανή Λάζαρη
Ελένη Μπέλλου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Γεώργιος Ρήγινος - Κασσιανή Λάζαρη

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αρχείο ΛΒ' Ε.Π.Κ.Α.
Στέφανος Στουρνάρας
Πέτρος Κωνσταντόπουλος

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

Αχιλλέας Τρανουλίδης
Ρωξάνη Βλαχοπούλου

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

Κώστας Τσίτος
Χαρούλα Γόγολου

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ρωξάνη Βλαχοπούλου - Γιώργος Πέντσας

ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Στέφανος Στουρνάρας

Εικόνες εξωφύλλου: Πανοραμική άποψη του επίπεδου τμήματος του οικισμού
Ανάγλυφος σκύφος από τη δυτική στοά της Αγοράς

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

© Υπουργείο Πολιτισμού

ΛΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης

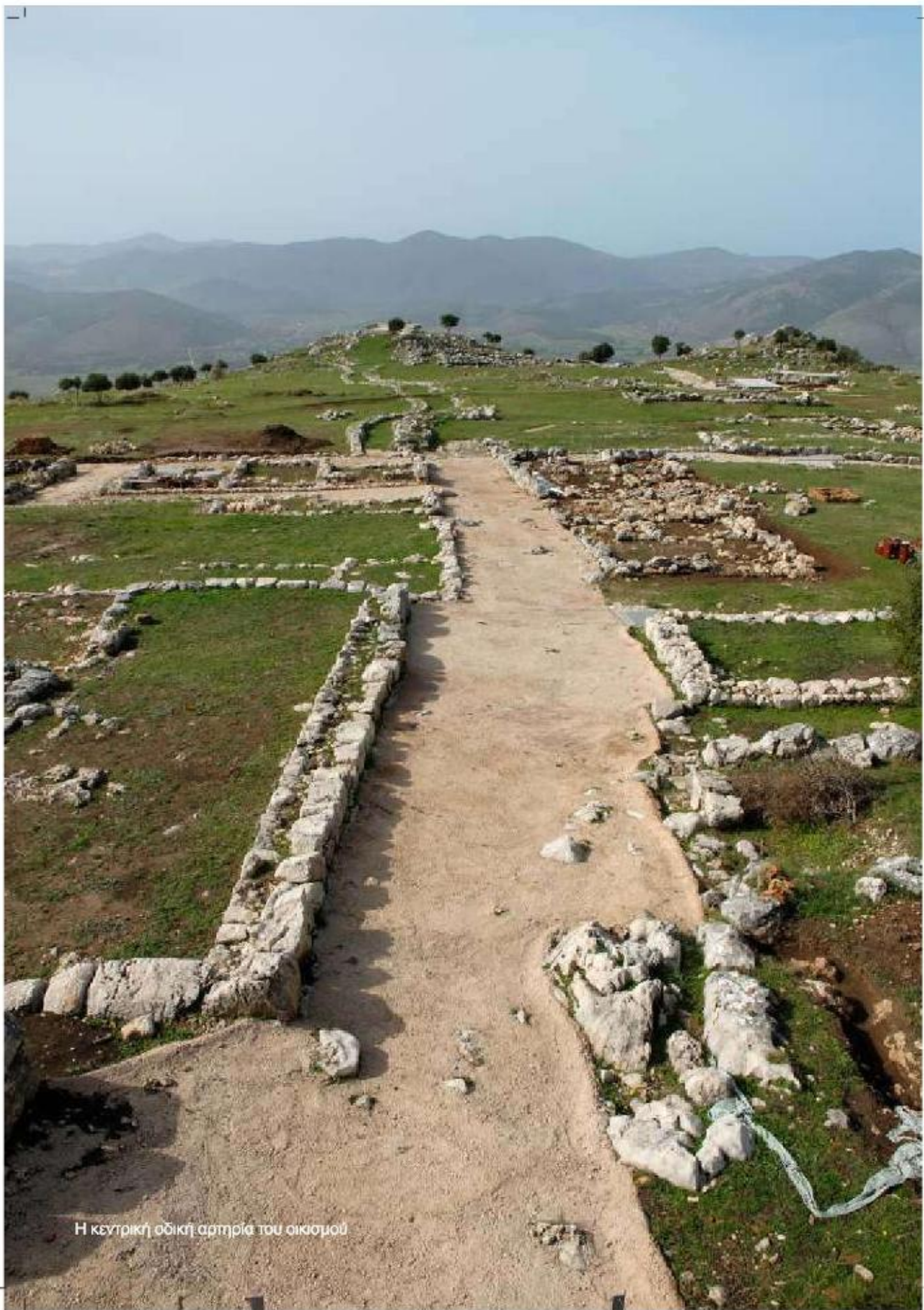
Κύπρου 68, Ηγουμενίτσα

Τηλ. 26650.29177 - 26650.29718, Fax: 26650.25133

E-mail: lberka@culture.gr

ISBN: 978-960-214-703-0

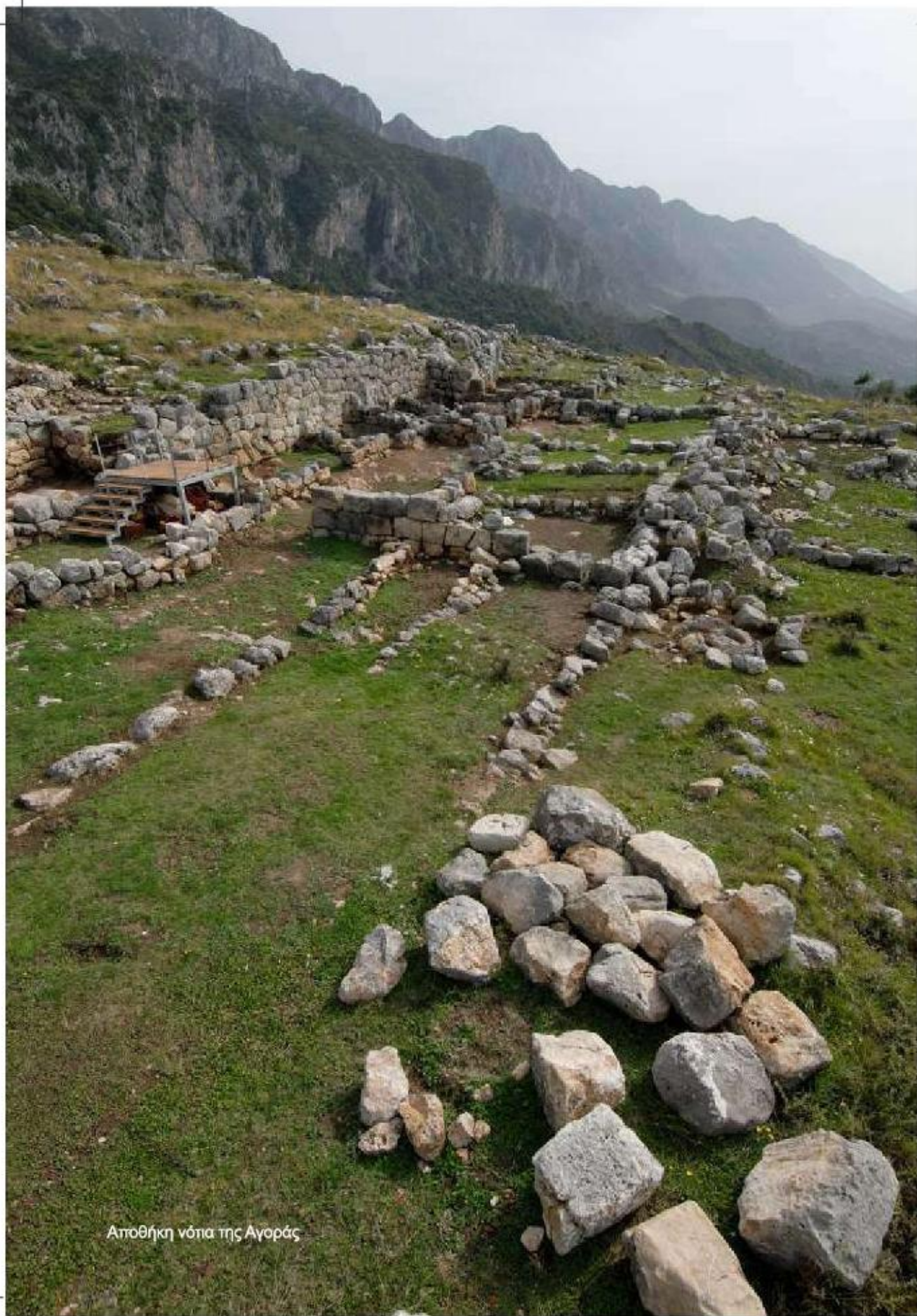
Στο Βασίλη Λώλο και σε αυτούς που δούλεψαν στο χώρο...

Η κεντρική οδική αρτηρία του οικισμού

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	9
Α. Κασσιανή Λάζαρη: Γενικά ιστορικά στοιχεία	
1. Η ευρύτερη περιοχή και η μορφολογία της.....	11
2. Ιστορικό πλαίσιο	
• Η Παλαιολιθική Εποχή.....	11
• Η Μεσολιθική και η Νεολιθική Εποχή.....	13
• Η Εποχή του Χαλκού.....	13
• Η Γεωμετρική και η Αρχαϊκή Εποχή.....	15
• Η κλασική και η ελληνιστική εποχή.....	17
• Η περίοδος μετά τη Ρωμαϊκή κατάκτηση.....	20
Β. Γεώργιος Ρήγινος: Ελέα. Ο αρχαίος οικισμός	
1. Ιστορικές μαρτυρίες - Ταύτιση και ιστορική διαδρομή του οικισμού.....	22
2. Η ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας.....	26
3. Ο οχυρωμένος οικισμός.....	27
α. Οχύρωση.....	27
β. Πύλες	33
γ. Η πολεοδομική οργάνωση του οικισμού.....	35
I. Βορειοανατολικό τμήμα οικισμού.....	37
• Κτίρια φρουράς.....	37
• Ναός (1).....	38
• Κατοικίες (2).....	41
II. Κεντρικό τμήμα οικισμού.....	42
• Κατοικία (3).....	42
• Κατοικία (4).....	44
• Κατοικία (5).....	46
• Κατοικία (6).....	46
• Κατοικίες (7)και(8).....	47
• Κατοικία (9).....	48
• Κατοικίες (10)και(11).....	50
• Δημόσιο κτίριο (12).....	51
III. Νοτιοδυτικό τμήμα οικισμού.....	53

Αποθήκη νότια της Αγοράς

IV. Αγορά.....	55
•Κατοικίες (16) και (17).....	56
•Δημόσια αποθήκη (21).....	57
•Στοά (23).....	58
•Στοά (24).....	59
•Στοά (25).....	61
•Δημόσιο Κτίριο (26).....	66
4. Τα κινητά ευρήματα	
α. Η κεραμική.....	70
β.Τα μικροαντικείμενα.....	73
γ.Τα νομίσματα.....	76
5. Κασσιανή Λάζαρη: Οι εργασίες ανάδειξης.....	81
Γ. Κασσιανή Λάζαρη: Η Ελεάτιδα	
1. Από τους προϊστορικούς έως τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους.....	83
•Η Εποχή του Λίθου.....	83
•Η Εποχή του Χαλκού.....	84
•Η Γεωμετρική περίοδος.....	85
•Η Αρχαϊκή περίοδος.....	87
2. Η εποχή της ακμής: Κλασική και ελληνιστική περίοδος.....	88
3. Η Ρωμαϊοκρατία.....	94
4. Οι βυζαντινοί και οι νεότεροι χρόνοι.....	96
Δ. Παράρτημα	
Ελένη Μπέλλου: Η χλωρίδα και η πανίδα της περιοχής	
1.Γενικά.....	101
2. Γεωλογικά χαρακτηριστικά.....	101
3. Το κλίμα	102
4. Ανθρωπογενές περιβάλλον.....	103
5. Φυσικό περιβάλλον.....	105
α. Χλωρίδα	105
β. Πανίδα.....	109
Βιβλιογραφία.....	123

Αεροφωτογραφία του οικισμού

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η αρχαία Ελέα στο κάστρο της Βέλιανης, στη σημερινή Χρυσαιγή, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αρχαίας θεσπρωτικής πόλης των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Η εγκατάλειψή της το 167 π.Χ., μετά την καταστροφή της από τους Ρωμαίους, μέχρι και τους νεότερους χρόνους συντέλεσε στη διατήρηση των αρχαιοτήτων, που εκτείνονται σε μια έκταση 105 περίπου στρεμμάτων.

Με τις ανασκαφές που διενεργήθηκαν εδώ ήδη από τις δεκαετίες του '80 και '90 αποκαλύφθηκαν σημαντικά τμήματα του πολεοδομικού της ιστού καθώς και αρχαιολογικά ευρήματα, προερχόμενα από τον καθημερινό και δημόσιο βίο της πόλης, που φαίνεται ότι διετέλεσε έδρα του Κοινού των Θεσπρωτών κατά τις πρώτες δεκαετίες της δημιουργίας της.

Η περιοχή της Θεσπρωτίας γνωστή ήδη από τα ομηρικά έπη, αν και είναι πλούσια σε αρχαιολογικούς θησαυρούς από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι την ύστερη αρχαιότητα, δε διέθετε μέχρι σήμερα επισκέψιμους αρχαιολογικούς χώρους, σε αντίθεση με τους γνωστούς χώρους της Δωδώνης, Νικόπολης και Κασσώπης στους άλλους νομούς της Ηπείρου. Η απουσία επαρκών χρηματοδοτήσεων δεν επέτρεπε όχι μόνον την ετήσια συντήρηση των αρχαιολογικών χώρων αλλά ούτε και την εξασφάλιση των στοιχειωδών βασικών υποδομών για την ασφαλή προσβασιμότητα σε αυτούς.

Στις εργασίες ανάδειξης που πραγματοποιήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο της Ελέας κατά τα έτη 2002 - 2007 στα πλαίσια του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης περιλαμβάνονται έργα υποδομής, προστασίας και ενημέρωσης. Βασικός σκοπός ήταν η εξασφάλιση της προσβασιμότητας και αναγνωσιμότητας του χώρου με ταυτόχρονο σεβασμό του περιβάλλοντος. Παράλληλα, κατά την πορεία του έργου προέκυψαν νέα αρχαιολογικά ευρήματα και επιστημονικά δεδομένα που εμπλουτίζουν την τοπική ιστορία και προάγουν την επιστήμη της αρχαιολογίας.

Η εικόνα που παρουσιάζει ο αρχαιολογικός χώρος της Ελέας σήμερα μαρτυρά, κατά την άποψή μας, την επιτυχή ολοκλήρωση της πρώτης φάσης του έργου. Την επίβλεψη, οργάνωση και συντονισμό των εργασιών είχε ο κ. Γ. Ρήγινος, ως αρχαιολόγος αρχικά της Η' Ε.Π.Κ.Α. και στη συνέχεια ως προϊστάμενος της ΔΓ' Ε.Π.Κ.Α. Η κα. Κασσιανή Λάζαρη, αρχαιολόγος, επέβλεψε τις εργασίες αλλά και διεκπεραίωσε με επιτυχία το διαδικαστικό μέρος του έργου. Οι αρχαιολόγοι του χώρου εργάστηκαν στο πεδίο αλλά και στη διαχείριση των νέων αρχαιολογικών δεδομένων με υποδειγματικό τρόπο.

Η προστασία και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Ελέας, πάνω στα βουνά της Παρραμυθιάς, παράλληλα στον οδικό άξονα της σύγχρονης Εγνατίας, πιστεύουμε ότι αποτελεί παράδειγμα ορθής διαχείρισης του πολιτιστικού πλούτου στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης, ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών, καθόσον η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί μη αναγνώσιμη πηγή, που απαιτεί προστασία, ανάδειξη και ορθή διαχείριση προκειμένου να μην «αναλωθεί».

Δρ. Γαρυφαλιά Μεταλληνού
Προϊσταμένη ΔΒ' Ε.Π.Κ.Α.

Α. Γενικά ιστορικά στοιχεία

Η Θεσπρωτία βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του ελλαδικού χώρου και καταλαμβάνει μία εξαιρετικά ορεινή περιοχή μεταξύ των δυτικών οροσειρών της Πίνδου και των ακτών του Ιονίου. Γεωμορφολογικά χαρακτηρίζεται από σχεδόν παράλληλους μεταξύ τους ορεινούς όγκους που διακόπτονται από τις κοιλάδες των ποταμών Καλαμά και Αχέροντα και των μικρότερων παραποτάμων τους.

Κατά την αρχαιότητα η Θεσπρωτία καταλάμβανε σε γενικές γραμμές την έκταση του σύγχρονου ομώνυμου νομού, με την προσθήκη μικρού τμήματος της σημερινής Ν. Αλβανίας και της επαρχίας Πάργας του Ν. Πρεβέζης. Πρόκειται για μία περιοχή πλούσια σε αρχαία γραπτή παράδοση, που έχει να επιδείξει κι ένα ανεξάντλητο πλούτο μνημείων: δεκάδες οχυρωμένους και ανοχύρωτους οικισμούς όλων των εποχών -μερικοί τόσο μεγάλοι σε έκταση και πληθυσμό την περίοδο της ακμής τους, που θα τους ζήλευε η σύγχρονη Θεσπρωτία- κάστρα στρατιωτικού χαρακτήρα, νεκροπόλεις, καθώς και εκατοντάδες θέσεις με μεμονωμένα αρχαία, ρωμαϊκά, βυζαντινά και μεταγενέστερα μνημεία.

Η Παλαιολιθική Εποχή. Η εμφάνιση του ανθρώπου στο θεσπρωτικό χώρο ανάγεται στην Παλαιολιθική Περίοδο, που τοποθετείται χρονικά από 2.000.000 μέχρι 10.000 χρόνια πριν από τις μέρες μας. Είναι η εποχή κατά την οποία ο άνθρωπος ζει νομαδικά και κατοικεί εποχιακά σε σπήλαια και υπαίθριες θέσεις, εξασφαλίζοντας την τροφή του με το κυνήγι και τη συλλογή φρούτων και καρπών.

Η μορφολογία του εδάφους της Θεσπρωτίας κατά την περίοδο αυτή δεν ήταν πολύ διαφορετική από τη σημερινή. Κυριαρχούσαν τα βουνά με στενές κοιλάδες μεταξύ τους, όπου συγκεντρώνονταν εποχιακά νερά και δημιουργούνταν μικρές λίμνες. Η βλάστηση αντιπροσωπευόταν από μικρούς χαμηλούς θάμνους και σποραδικές μικρές συστάδες δένδρων. Όσον αφορά στην

Η ευρύτερη περιοχή
και η μορφολογία της

Ιστορικό πλαίσιο

Η εποχική λίμνη Χότκοβα στο βόρειο άκρο της κοιλάδας της Παραμυθιάς

Αποθέσεις ερυθρογής στην περιοχή του Παραποτάμου

πανίδα -όπως και στην υπόλοιπη Ήπειρο και την Κέρκυρα- στην περιοχή ζούσαν ζώα, όπως ο αίγαγρος, ο αγριόχοιρος, το ελάφι, η αρκούδα και άλλα είδη μικρών και μεγάλων θηλαστικών.

Οι νομάδες της παλαιολιθικής εποχής στη Θεσπρωτία κατοικούσαν γύρω από τις μικρές λίμνες, σε φυσικές σπηλιές στα κοιλάματα των βράχων στους πρόποδες των βουνών και κυνηγούσαν για να επιβιώσουν είτε γύρω από αυτές είτε στα φυσικά περάσματα, όπως εκείνο του Ελευθεροχωρίου, μεταξύ των ορεινών όγκων της Χιονίστρας και του Κορύλλα.

Τα έως τώρα ευρήματα της Παλαιολιθικής Εποχής στη Θεσπρωτία, στην πλειονότητά τους εργαλεία από πυριτόλιθο, χρονολογούνται στη Μέση και Ανώτερη Παλαιολιθική Περίοδο, οι οποίες εκτείνονται από τα 100.000 ~ 10.000 χρόνια πριν από σήμερα και προέρχονται κυρίως από αποθέσεις ερυθρογής (κοκκινο-

χώματος). Οι παλαιολιθικές ομάδες προμηθεύονταν την πρώτη ύλη για την κατασκευή των εργαλείων τους κυρίως στις όχθες των ποταμών, στην προκειμένη περίπτωση του Καλαμά, του Λαχέροντα και του παραπόταμου του τελευταίου, Κωκυτού, όπου υπάρχουν μέχρι σήμερα σε αφθονία κροκάλες πυριτόλιθου.

Παλαιολιθικά εργαλεία από πυριτόλιθο από τον Παραπόταμο

Η Μεσολιθική και η Νεολιθική Εποχή. Στη Θεσπρωτία δεν έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα πολλά στοιχεία σχετικά με τη Μεσολιθική (περίπου 10.000 ~ 9.000 π.Χ.) και τη Νεολιθική περίοδο (περίπου 9.000 ~ 2.800 π.Χ.). Κατά τις περιόδους αυτές ο προϊστορικός άνθρωπος από τροφοσυλλέκτης και κυνηγός μεταμορφώνεται, σταδιακά, σε γεωργό και κτηνοτρόφο και εξοικειώνεται με την κατεργασία του πηλού και την κατασκευή ψημένων στη φωτιά πήλινων αγγείων για τις καθημερινές του ανάγκες.

Ενδείξεις για κατοίκηση στη Θεσπρωτία την εποχή αυτή έχουμε από τα σπήλαια της Σίδερης και της Ψάκκας, στα οποία έχουν βρεθεί επιφανειακά ανθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα, θραύσματα από προϊστορικά αγγεία και λεπτομερέστερα επεξεργασμένα λίθινα εργαλεία από πυριτόλιθο.

Η Εποχή του Χαλκού. Λίγα στοιχεία έχουμε για τη Θεσπρωτία και για την Εποχή του Χαλκού (2.800 ~ 1.100 π.Χ.). Γύρω στο 2.000 π.Χ., εγκαθίστανται ειρηνικά στην Ήπειρο τα πρώτα ινδοευρωπαϊκά ελληνόφωνα φύλα, οι Θεσπρωτοί. Οι πληθυσμοί αυτοί διατηρούσαν σε μεγάλο βαθμό το νεολιθικό τρόπο ζωής και δεν είχαν έρθει σε επαφή με τη χρήση και την κατεργασία των μετάλλων. Η βάση της οικονομίας τους ήταν αγροτοκτηνοτροφική.

Κατά την περίοδο αυτή, ο πληθυσμός της Θεσπρωτίας, αλλά και της Ηπείρου γενικότερα, κατοικεί σε πρόχειρους, ημιμόνιμους οικισμούς με αχυρόπλεκτες καλύβες, ανεβοκατεβαίνοντας εποχιακά με τα κοπάδια του στην Πίνδο. Το κυνήγι, το ψάρεμα και η υλοτομία αποτελούν

Αγγείο της Εποχής του Χαλκού με ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση από τον Πύργο Ραγίου

συμπληρωματικές δραστηριότητες των Θεσπρωτών.

Γύρω στο 15^ο αιώνα π.Χ. σχηματίζονται οι πρώτοι μόνιμοι οικισμοί στο θεσπρωτικό χώρο, πάνω σε οχυρά εξέρματα ή γηλόφους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο λοφίσκος του Πύργου Ραγίου, στις ειβολές του Καλαμά, από όπου προέρχονται λίθινα εργαλεία και πήλινα αγγεία της εποχής αυτής.

Ενδείξεις κατοίκησης υπάρχουν και από την πεδιάδα της Παραμυθιάς, η οποία συνδυάζει τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, που αρδεύονται εύκολα από τα νερά του Κωκυτού, με τις περιμετρικά δυσπρόσιτες οχυρές θέσεις, από τις οποίες μπορεί κανείς να έχει πλήρη εποπτεία της ευρύτερης περιοχής.

Η εικόνα της Θεσπρωτίας αρχίζει να αλλάζει σταδιακά κατά το 14^ο αι. π.Χ., όταν οι Μυκηναίοι κάτοικοι της νότιας Ελλάδας εξαπλώνονται σταδιακά προς το βορειοδυτικό τμήμα του ελλαδικού χώρου και την ιταλική χερσόνησο, ιδρύοντας στο νοτιότερο όρμο της Θεσπρωτίας το μοναδικό οχυρωμένο οικισμό των μυκηναϊκών χρόνων στην Ήπειρο, την Εφύρα (Κίχυρο).

Η Εφύρα είναι χτισμένη σε καίρια θέση, από όπου ξεκινούσαν οι δρόμοι προς το εσωτερικό της Θεσπρωτίας κατά μήκος των κοιλάδων του Αχέροντα και του

Αποψη του λοφίσκου του Πύργου Ραγίου με τον αναστηλωμένο βυζαντινό πύργο χτισμένο πάνω στην αρχαία οχύρωση

Ο λόφος της Εφύρας, όπου ιδρύθηκε η μυκηναϊκή ακρόπολη

Κωκυντού, αλλά και προς τα νότια μέχρι την περιοχή της Αμβρακίας. Την επίδραση του μυκηναϊκού κόσμου μαρτυρά και η ύπαρξη στην περιοχή της Κίπερης Πάργας, στα όρια των Νομών Πρέβεζας και Θεσπρωτίας, του μοναδικού στην Ήπειρο θολωτού τάφου.

Η ύπαρξη τέτοιων μυκηναϊκών σταθμών στα νότια θεσπρωτικά παράλια, σίγουρα επηρέασε τη ζωή του ντόπιου πληθυσμού, που εν πολλοίς, ωστόσο, εξακολουθούσε να ζει σε μικρές ανοχύρωτες κώμες και να ασχολείται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Τμήμα μιας τέτοιας εγκατάστασης ανασκάφηκε στην βορειο-ανατολική είσοδο της κοιλάδας της Παραμυθιάς στη θέση «Στένες» Γκρίτσας.

Η Γεωμετρική και η Αρχαϊκή Εποχή. Γύρω στο 1.100 π.Χ. περίπου έχουμε τις σημαντικότερες μετακινήσεις των ελληνικών φύλων στον ελλαδικό χώρο.

Ασπιδωτή οικία στον Αετό Φιλιατών

Οι Θεσπρωτοί μέχρι και την εποχή αυτή κατείχαν εδαφικά ολόκληρη την περιοχή μεταξύ Αμβρακικού, Ιονίου και Πίνδου, έχοντας ως ανατολικό όριο τους την κορυφογραμμή μεταξύ της κοιλάδας της Δωδώνης και των Ιωαννίνων. Σταδιακά, ωστόσο, αρχίζουν να μεταναστεύουν προς τη Θεσσαλία και τη νότια Ελλάδα, ενώ το ισχυρό ηπειρωτικό φύλο των Μολοσσών, εγριαθίσταται ανατολικά της Δωδώνης, περιορίζοντας τους Θεσπρωτούς δυτικά της πεδιάδας των Ιωαννίνων. Διαμορφώνεται έτσι σε μεγάλο βαθμό ο εθνολογικός χάρτης των ιστορικών χρόνων της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου.

Οι οικισμοί της περιόδου αυτής χαρακτηρίζονται από καλύβες με λιθόκτιστο το κάτω τμήμα τους, που συχνά προστατεύονται από περίβολο, όπως λ.χ. αυτές που έχουν ανασκαφεί στη Βίτσα Ζαγορίου στο Νομό Ιωαννίνων.

Στη Θεσπρωτία δεν έχουν εντοπιστεί -με απόλυτη βεβαιότητα- ανάλογοι οικισμοί των πρώιμων ιστορικών χρόνων. Οι ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων ετών, ωστόσο, έχουν φέρει στο φως ενδείξεις από την περιοχή του Αετού Φιλιατών για ανοχύρωτο οικισμό με μονόχωρες ή δίχωρες ορθογώνιες ή αψιδωτές οικίες, που πιθανότατα να χρονολογούνται στην πρώιμη αυτή εποχή.

Παράλληλα, οι ευλιμένες ακτές της Θεσπρωτίας και η

Ο οχυρωμένος οικισμός στη χερσόνησο της Λυγιάς που ταυτίζεται με την κερκυραϊκή αποικία Τωρώνη.

πρόσφορη θέση της ως προς την Ιταλία και την Αδριατική, μετά από τους Μυκηναίους, κίνησαν και το ενδιαφέρον των νοτίων Ελλήνων των ιστορικών χρόνων. Ο αποικισμός των Ηλείων τον 8^ο και των Κορινθίων και Κερκυραίων τον 7^ο και 6^ο π.Χ. αι. από τον Αμβρακικό μέχρι την Επίδαμνο επέφερε την επανασύνδεση των σχέσεων της Ηπείρου με τη νότια Ελλάδα. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται αρχαιολογικά από την ανακάλυψη το καλοκαίρι του 2005 στον κάμπο της Παραμυθιάς θέσης των γεωμετρικών χρόνων (900 ~ 700 π.Χ.) με πολύ καλής ποιότητας κεραμική, εισηγμένη από τη νότια Ελλάδα.

Η κλασική και η ελληνιστική εποχή. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές (Ψευδο-Σκύλακας, Ψευδο-Σκύμνος), οι κάτοικοι της Θεσπρωτίας ήταν οργανωμένοι σε φύλα και ως τα τέλη του 5^{ου} – αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. κατοικούσαν σε ατείχιστες κώμες, ενώ η οικονομία τους ήταν κατά βάση αγροτοκτηνοτροφική. Τον 5^ο π.Χ. αι. καταργήθηκε στη Θεσπρωτία η βασιλεία: Κατά το Θουκυδίδη, στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου, το 429 π.Χ., οι Θεσπρωτοί και οι Χάονες ήταν «αβασίλευτοι».

Στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αι. οι Μολοσσοί προσαρτούν τη Δωδώνη και γενικά ολόκληρη την ανατολική Θεσπρωτία,

Η Γπάνη, δεύτερη πρωτεύουσα της Θεσπρωτίας από την ίδρυσή της στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. ως την κατάληψή της από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ., χτισμένη στη συμβολή του Κалаμά με τον Καλπακιώτικο

περιορίζοντας την εδαφική επικράτεια των Θεσπρωτών, οι οποίοι πιθανότατα υποχρεώνονται να προσχωρήσουν στο Κοινό των Μολοσσών (390 - 340 π.Χ.). Σημαντικό βήμα για το συνασπισμό των θεσπρωτικών φύλων αποτέλεσε η ίδρυση Θεσπρωτικού Κοινού στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Λίγο αργότερα θα προσχωρήσουν στη Συμμαχία των Ηπειρωτών, που οργανώνεται το 333/323 π.Χ. από τους Μολοσσούς και τους Θεσπρωτούς και από το σημείο αυτό και έπειτα η ιστορία τους ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με την ιστορία της Συμμαχίας. Την ίδια αυτή περίοδο, κάτω από την πίεση των Μολοσσών από τα ανατολικά οι Θεσπρωτοί επεκτείνονται προς τα βόρεια, διαβαίνουν τον Καλαμά, που μέχρι τότε αποτελούσε το προς βορρά όριο τους, και επεκτείνονται στη Νότια Κεστρίνη.

Στον 4^ο αι. π.Χ. ιδρύονται για πρώτη φορά στο θεσπρωτικό χώρο οι πρώτοι οικισμοί με μέγεθος μίας πραγματικής πόλης. Το φαινόμενο αυτό εντείνεται μετά το 350 π.Χ.: οι μικρές ατείχιστες κώμες συνοικίζονται και δημιουργούνται πόλεις με πλήρη οικιστική οργάνωση.

Στα τέλη του 4^{ου} ή το αργότερο στις αρχές του 3^{ου} π. Χ. αι. αρχίζει σταδιακά και η δημιουργία μεγάλων ή μικρότερων οχυρώσεων, οι οποίοι δεν αποτέλεσαν πάντα

Ο τειχισμένος παράλιος οικισμός στο Διμόκαστρο. Ταυτίζεται με την αρχαία Ελίνα, έδρα του φύλου των Ελινών Θεσπρωτών που κατοικούσαν στην περιοχή του σημερινού Μαργαριτίου-Πέρδικας

Η ακρόπολη της Φανοΐης-Ντόλιανης, με συνεχή κατοίκηση από τους αρχαίους χρόνους μέχρι και την οθωμανική περίοδο

τον πυρήνα πραγματικών πόλεων, καθώς πολλοί από αυτούς παρέμεναν απλά οχυρά, στα οποία κατέφευγαν οι πληθυσμοί της ευρύτερης περιοχής κατά τη διάρκεια εχθρικών επιδρομών.

Η ίδρυση κάποιων νέων τειχισμένων οικισμών και η ενίσχυση των παλαιών εντάσσεται και στα πλαίσια της γενικότερης στρατηγικής του Πύρρου, με σκοπό την ενίσχυση της άμυνας του εκτεταμένου βασιλείου του. Οι περισσότεροι από τους νέους αυτούς οικισμούς και οχυρώσεις βρίσκονται σε φυσικά οχυρές θέσεις κατά μήκος των κοιλάδων του Αχέροντα, του Καλαμά και των παραποτάμων τους, σε διασταυρώσεις σημαντικών χερσαίων αρτηριών και σε θέσεις, από όπου ελέγχονται οι ποτάμιες διαβάσεις.

Οι Θεσπρωτοί συμμετείχαν ενεργά στα γεγονότα του Β' και Γ' Μακεδονικού πολέμου, ενώ βρέθηκαν στο επίκεντρο των εξελίξεων που οδήγησαν στην κατάκτηση της Ηπείρου από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ. Η ρωμαϊκή κατάκτηση σηματοδοτεί το τέλος της ακμής των θεσπρωτικών πόλεων αλλά και των υπόλοιπων αστικών κέντρων του ηπειρωτικού χώρου, καθώς καταστρέφονται ολοσχερώς και εγκαταλείπονται σχεδόν στο σύνολό τους ως αντίποινα για τη φιλομακεδονική στάση τους. Ο

εξανδραποδισμός μεγάλου μέρους του πληθυσμού οδηγεί και στην ερήμωση της άλλοτε ευημερούσας υπαίθρου.

Η περίοδος μετά τη Ρωμαϊκή κατάκτηση. Για τους οχυρούς περιβόλους και τις οχυρωμένες πόλεις - ακροπόλεις της Θεσπρωτίας των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, οι περισσότεροι από τους οποίους - σύμφωνα με τις φιλολογικές μαρτυρίες- φαίνεται ότι καταστράφηκαν από τις ρωμαϊκές λεγεώνες, ελάχιστα στοιχεία διαθέτουμε για την περίοδο μετά το 167 π.Χ. Η καταστροφή των θεσπρωτικών πόλεων επιβεβαιώνεται τόσο από τη συστηματική καταστροφή των οχυρώσεων, όσο και από τα πλούσια κεραμικά ευρήματα από τα αποκαλυφθέντα, κατά τις ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών, στρώματα καταστροφής δημόσιων κτιρίων τους.

Εντούτοις, η ζοφερή αυτή εικόνα τείνει να ανασκευαστεί από τις πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες. Ο θεσπρωτικός αλλά και ο ευρύτερος ηπειρωτικός χώρος, συνεχίζουν να επιβιώνουν, ίσως όχι σε τόσο σημαντικά πολιτικά κέντρα, όσο αυτά της προηγούμενης περιόδου, αλλά σε μικρές κώμες υπό τον έλεγχο Ρωμαίων αποίκων ή ντόπιων μεγαλοκτηματιών, και αργότερα σε περισσότερο οργανωμένους οικισμούς με σημαντική εμπορική δραστηριότητα. Η αποδιοργάνωση των παραδοσιακών κοινωνικών δομών και οι αλλαγές που επήλθαν στον καθημερινό τρόπο ζωής, είναι μάλλον η αιτία για την εγκατάλειψη των παραδοσιακών κέντρων εξουσίας, αλλά και για τη θλιβερή εικόνα με την οποία οι γραπτές πηγές παρουσιάζουν την κατάσταση στην Ήπειρο την περίοδο αυτή.

Η γενική ερήμωση της περιοχής θα ήταν μάλλον αδιανόητη, αν λάμβανε κανείς υπόψη του την καίρια θέση της Ηπείρου για την επικοινωνία Ανατολής και Δύσης, αλλά και την ίδρυση αυτή την εποχή δύο μεγάλων αστικών κέντρων, της Νικόπολης και του Βουθρωτού. Η ίδρυση εξάλλου της Φωτικής και η ύπαρξη σε αυτήν Βουλής κατά

το 2^ο αι. μ.Χ., όπως μαρτυρείται από επιγραφές των ρωμαϊκών χρόνων, υποδεικνύει ότι ο οικισμός αυτός λειτουργούσε ως διοικητικό κέντρο, πιθανότατα εξαρτημένο από τη Νικόπολη.

Από τα παραδοσιακά κέντρα, τις μεγάλες δηλαδή οχυρωμένες πόλεις των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, μόνο η Ντόλιανη, η οποία μάλιστα είναι γνωστό ότι παραδόθηκε στους Ρωμαίους χωρίς μάχη το 168 π.Χ., μετά την ήττα του Περσέα στην Πύδνα, και σε πολύ μικρότερο βαθμό το Δυμόκαστρο, σώζουν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που θα μπορούσαν να αποδοθούν χρονολογικά στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ελάχιστες ενδείξεις για σποραδική κατοίκηση μετά την καταστροφή από τους Ρωμαίους υπάρχουν και στους άλλους δύο μεγάλους οχυρωμένους οικισμούς της Θεσπρωτίας, την Ελέα και τη Γιτάνη.

Κατά την αυτοκρατορική περίοδο, οι κυριότεροι οικισμοί βρίσκονται στα παράλια της Θεσπρωτίας και κατά μήκος της οδού που συνέδεε τα δύο σημαντικά αστικά κέντρα της περιοχής, τη Νικόπολη και το Βουθρωτό.

Οι γνώσεις μας για την τύχη των θεσπρωτικών πόλεων της εποχής είναι πενιχρές. Η ειρήνη πάντως που επιζητεί στους δύο πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, για να διακοπεί απότομα με τις επιδρομές των Γότθων στα μέσα του 5^{ου} αι. μ.Χ., σίγουρα θα επέτρεφε την ανάπτυξη και ευρύτερων, περισσότερο οργανωμένων, αστικών μονάδων.

Β. Ελέα. Ο αρχαίος οικισμός

Ιστορικές μαρτυρίες –
Ταύτιση και ιστορική
διαδρομή του οικισμού

Η ύπαρξη στην Ήπειρο πόλης με το όνομα «Ελέα» βεβαιώνεται από νομίσματα, επιγραφές αλλά και από τη φιλολογική παράδοση.

Πλέοντας προς την Κέρκυρα λίγο πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι Κορίνθιοι και οι σύμμαχοί τους, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Θουκυδίδη (1.46.4), «ορμίζονται ες Χειμέριον της Θεσπρωτίδος γης. Έστι δε λιμήν και πόλις υπέρ αυτού κείται από θαλάσσης εν τη Ελαιατίδι της Θεσπρωτίδος, Εφύρη. Εξίησι δε παρ' αυτήν Αχερουσία λίμνην ες θάλασσαν. Δια δε της Θεσπρωτίδος Αχέρων ποταμός ρέων εισβάλλει ες αυτήν, αφ' ου και την επωνυμίαν έχει».

Η αναφορά αυτή του αρχαίου ιστορικού, σε συνδυασμό με τις μεταγενέστερες στον Περίπλου του Ψευδοσυλάκα («ενταύθα εστι λιμήν ω όνομα ΕΛΕΑ») και στον Πτολεμαίο («Ελαίας λιμήν») επέτρεψε την ταύτιση της Ελεατίδας, της χώρας του φύλου των Ελεατών Θεσπρωτών, με το νοτιοανατολικό τμήμα του σύγχρονου νομού Θεσπρωτίας, την έκταση δηλαδή που καταλαμβάνει περίπου η σημερινή κοιλάδα της Παραμυθιάς ως και την περιοχή του λεγόμενου «Νεκρομαντείου».

Άποψη της κοιλάδας της
Παραμυθιάς. Στο κέντρο
διακρίνεται το πλάτωμα που
καταλαμβάνει ο αρχαίος
οικισμός της Ελέας

Η πόλη της Ελέας, η έδρα του φύλου των Ελεατών θα έπρεπε, επομένως, να αναζητηθεί κάπου στην ευρύτερη περιοχή της Ελεάτιδας. Ο πρώτος μελετητής της περιοχής, ο Nicolas Hammond, θεώρησε ότι η αρχαία πόλη στη θέση «Καστρί» στη μέση της πεδιάδας του Λαχέροντα, μεταξύ της σημερινής κωμόπολης Καναλάκι και του ασβεστολιθικού λόφου της αρχαίας Εφύρας, πληρούσε τις προϋποθέσεις για την ταύτισή της με την έδρα του ηπειρωτικού αυτού φύλου. Εντούτοις, σήμερα είναι γενικά αποδεκτή η άποψη του καθηγητή Σωτήρη Δάκαρα, ο οποίος θεώρησε ως πιθανότερη θέση για την αρχαία Ελέα το Κάστρο της Βέλλιανης, της σημερινής Χρυσανγής, έναν αρχαίο οικισμό μεγαλύτερο σε έκταση από οποιοδήποτε άλλον στην περιοχή της Ελεάτιδας και ταύτισε το Κάστρο με την ηλειακή αποικία της Πανδοσίας.

Στην άποψη αυτή συνηγορεί και το τοπωνύμιο «Βέλλιανη» του νεότερου οικισμού που αναπτύχθηκε στους πρόποδες του υψώματος της αρχαίας πόλης, αν λάβουμε υπόψη το αντίστοιχο παράδειγμα της Κάτω Ιταλίας, όπου η Ελέα της Λευκανίας ονομάζεται μέχρι σήμερα Velia, ενώ η ευρύτερη περιοχή της ονομαζόταν - σύμφωνα με τη μαρτυρία του Στράβωνα - Ελεάτιδα και οι κάτοικοί της Ελεάτες.

Όταν στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. οι Θεσπρωτοί αρχίζουν να εγκαταλείπουν το νομαδικό τρόπο ζωής και τις μικρές ατείχιστες κώμες, στις οποίες κατοικούσαν ως τότε και να δημιουργούν πόλεις κατά τα πρότυπα των αποικιών των νότιων Ελλήνων, που είχαν ιδρυθεί ήδη από την αρχαϊκή εποχή στα ηπειρωτικά παράλια, η Ελέα έμελε να γίνει το πρώτο πολιτικό και διοικητικό κέντρο τους.

Καθοριστικό ρόλο στην επιλογή του σημείου για την ίδρυση της πρώτης πρωτεύουσας της Θεσπρωτίας θα πρέπει να έπαιξε η καίρια, δυσπρόσιτη και οχυρή θέση του χώρου, από τον οποίο μπορούσε κανείς να έχει πλήρη εποπτεία της ευρύτερης περιοχής, σε συνδυασμό με τις εύκολα προσβάσιμες από τον οικισμό, πλούσιες για τα δεδομένα του θεσπρωτικού χώρου, καλλιεργήσιμες

εκτάσεις, που αρδεύονταν από τα νερά του Κωκυτού.

Το όνομα της πόλης βεβαιώνεται από επιγραφικές και νομισματικές πηγές. Το εθνικό Ελεάιος αναφέρεται στην επιγραφή SGDI 1351 του δεύτερου μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. και το όνομα της πόλης -Ελέα- σε επιγραφή από τη Δωδώνη, που έχει χρονολογηθεί στο τέλος του 4^{ου} ή στο πρώτο μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., ανάγεται όμως ασφαλώς στον 4^ο αι. π.Χ. σύμφωνα με τη μορφή των γραμμάτων.

Η σωστή γραφή του ονόματος της πόλης ως «Ελέα», αντί του «Ελαία» που επικράτησε στις παλιές εκδόσεις του Θουκυδίδη, υποστηρίχθηκε από τον Franke και σχετίζεται ετυμολογικά με τα έλη που υπήρχαν στην περιοχή του Αχέροντα – Κωκυτού.

Η παλαιότερη κοπή νομίσματος από τους Ελεάτες (360 - 342 π.Χ.) φέρει στον οπισθότυπο την επιγραφή ΕΛΕΑΙ (ΩΝ) ή ΕΛΕΑΤΑΝ, τρίαίνα και την κυνέη του Άδη και στον εμπροσθότυπο παράσταση Πήγασου. Η επιγραφή ΕΛΕΑΙ (ΩΝ) ή ΕΛΕΑΤΑΝ υπάρχει και στις

Το επίπεδο πλάτωμα του
αρχαίου οικισμού

μεταγενέστερες κοπές της Ελέας, στις οποίες χρησιμοποιούνται ανάλογα νομισματικά σύμβολα -στον εμπροσθότυπο κεφαλή Περσεφόνης με στεφάνι από στάχια και στον οπισθότυπο τρικέφαλος Κέρβερος- που σχετίζονται με την κυριότερη λατρεία των Θεσπρωτών, εκείνη της Περσεφόνης και του Άδη, που λατρεύονταν στο «Νεκρομαντείο» του Αχέροντα. Τα νομισματικά αυτά σύμβολα επιβιώνουν στις πρώτες κοπές του Κοινού των Θεσπρωτών για ένα σύντομο διάστημα (335 - 330/325 π.Χ.), γεγονός που επιβεβαιώνει την πολιτική σημασία της Ελέας ως θεσπρωτικού κέντρου.

Ο οικισμός -όπως προκύπτει τόσο από τις αναφορές στις αρχαίες πηγές, όσο και από τα αρχαιολογικά δεδομένα- ιδρύθηκε, λίγο πριν τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. Βρίσκεται πάνω σε φυσικό πλάτωμα με υψόμετρο που κυμαίνεται από 460 μ. στα δυτικά ως 520 μ. στο ανατολικό άκρο του και έχει έκταση περίπου 105 στρέμματα. Πρόκειται για ένα ελαφρά κατωφερές ευρύχωρο επίπεδο, αποτέλεσμα της συστηματικής επί τόπου λατόμευσης του φυσικού ασβεστόλιθου, αλλά και της χρήσης του χώρου, μετά την εγκατάλειψή του, για καλλιέργεια από τους κατοίκους του παρακείμενου χωριού της Βέλλιανης.

Η Ελέα πιστεύεται ότι διετέλεσε έδρα του Κοινού των Θεσπρωτών από την ίδρυσή της μέχρι και το 335 - 330/325 π.Χ. περίπου, εποχή κατά την οποία η έδρα του Κοινού μεταφέρεται στη Γιτάνη.

Ο οικισμός φαίνεται ότι ακμάζει κατά την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο, εποχή κατά την οποία οργανώνεται πολεοδομικά κατά τα πρότυπα των πόλεων της νότιας Ελλάδας. Η κατοίκηση την περίοδο αυτή επεκτείνεται και έξω από τα τείχη, κυρίως προς τη νότια πλευρά του οικισμού.

Την ίδια περίοδο στα βουνά της Παραμυθιάς στα βόρεια/βορειοανατολικά και στα χαμηλότερα υψώματα, που κλείνουν από νότια την κοιλάδα του Κωκυτού, ιδρύονται αρκετοί μικρότεροι οχυρωματικοί περίβολοι - τα κάστρα της Παραμυθιάς, του Σεβαστού, της Αγοράς,

Χάλκινο νόμισμα Ελέας
(360 - 342 π.Χ.)

Χάλκινο νόμισμα Ελέας
(342 - 335 π.Χ.)

της Χόικας, του Αγ. Δονάτου Ζερβοχωρίου. Οι οχυρώσεις αυτές σχετίζονται πιθανότατα με την Ελέα, στην επικράτεια της οποίας βρίσκονταν, ενώ φαίνεται ότι λειτουργούσαν επικουρικά για τον έλεγχο της ευρύτερης περιοχής της κοιλάδας.

Στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ., η Ελέα βεβαιώνεται ως πολιτικό κέντρο του φύλου των Ελεατών Θεσπρωτών, τόσο από τις γραπτές πηγές (Línius 42.38.1), όσο και από σύγχρονη επιγραφή (SGDI 1370).

Ο αρχαίος οικισμός της Ελέας καταστράφηκε το 167 π.Χ. από τους Ρωμαίους μαζί με τις υπόλοιπες μεγάλες πόλεις της Θεσπρωτίας, όπως μαρτυρούν τα εκτεταμένα στρώματα καταστροφής των ανεσκαμμένων κτιρίων. Οι ενδείξεις για την κατοίκηση του οικισμού μετά την καταστροφή του είναι ελάχιστες. Στα νεότερα χρόνια η επίπεδη έκταση χρησιμοποιήθηκε συστηματικά για καλλιέργειες, ενώ κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών για σταυλισμό και βοσκή ζώων.

Η ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας

Αν και ο αρχαιολογικός χώρος της Ελέας ήταν γνωστός ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου, η επί τόπου αρχαιολογική έρευνά του ξεκίνησε το 1985. Μέχρι το 1993 πραγματοποιήθηκαν συστηματικές αποψιλώσεις και καθαρισμοί από τη βλάστηση καθώς και περιορισμένης έκτασης ανασκαφικές έρευνες, που οδήγησαν στον εντοπισμό της περιοχής της πολιτικής αγοράς του οικισμού και στην αποκάλυψη σημαντικών κτιριακών καταλοίπων.

Κατά τη δεκαετία του 1980 στην ανατολική πλευρά της Αγοράς ανασκάφηκε ελληνιστικών χρόνων στοά (κτίριο 23). Τα κινητά ευρήματα τοποθετούν την καταστροφή και εγκατάλειψή της πριν από τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. Είναι πιθανό λοιπόν να καταστράφηκε το 167 π.Χ. από τους Ρωμαίους. Νότια της στοάς, αποκαλύφθηκε μεγάλων διαστάσεων κτίριο με εκτεταμένους αποθηκευτικούς χώρους, χτισμένο κατά το πολυγωνικό σύστημα. Στην

ανατολική πτέρυγιά του, βρέθηκαν κατά χώρα έξι αποθηκευτικοί πίθοι. Από το κτίριο αυτό προέρχεται πλήθος κεραμικής, νομίσματα και λίθινα αγγεία.

Σε υπερυψωμένο πλάτωμα λίγο βορειότερα ήρθε στο φως κτίριο ορθογώνιας κάτοψης (κτίριο 1) και τριμερούς διάταξης, το οποίο ταυτίστηκε με μικρό ναό, ο οποίος διέθετε άδυτο.

Το 1992-3 στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού, ξεκίνησε η ανασκαφή -δημόσιου πιθανότατα- κτιρίου (12) μεγάλων διαστάσεων, διαμορφωμένου γύρω από μια κεντρική αυλή, το οποίο ονομάστηκε συμβατικά «Κτίριο Ε». Αν και η έρευνα στο εσωτερικό του δεν ολοκληρώθηκε, τα κινητά ευρήματα που ήρθαν στο φως καλύπτουν ένα ευρύτατο χρονολογικό φάσμα από την εποχή ίδρυσης της Ελέας, λίγο πριν τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., αλλά και την εποχή καταστροφής του κτιρίου, το 167 π.Χ.

Ενδείξεις για το νεκροταφείο του οικισμού εντοπίστηκαν κατά την ίδια χρονική περίοδο στην περιοχή έξω από τη δυτική πύλη, πιθανότατα κατά μήκος του δρόμου που οδηγούσε στην πεδιάδα. Το 1987 στην αυλή του Δημοτικού Σχολείου της Χρυσαιγής, αποκαλύφθηκε πλούσια κτερισμένος κιβωτιόσχημος τάφος της ελληνιστικής εποχής.

α. Οχύρωση

Η οχύρωση της Ελέας είναι διαμορφωμένη σύμφωνα με τα πρότυπα των οχυρώσεων της ελληνιστικής περιόδου. Δεδομένου ότι η πόλη εκτείνεται σε ένα πλάτωμα, που περιβάλλεται από απόκρημνα βραχώδη πρανή προς βορρά, δύση και ανατολή, και άρα διαθέτει φυσική οχύρωση, τείχη κτίστηκαν μόνο στην ανατολική πλευρά, μήκους περίπου 105 μ., σε μια τριγωνική εσοχή με πλευρές 60 μ. περίπου στα βορειοανατολικά και τμηματικά κατά τόπους στις άλλες πλευρές. Δύο κύριες

Αμφορέας, κάνθαρος και λεκάνη από τον κιβωτιόσχημο τάφο στην αυλή του Δημοτικού Σχολείου Χρυσαιγής

Ο οχυρωμένος οικισμός

πύλες, μία στα ανατολικά και μία στα δυτικά, εξασφάλιζαν την απρόσκοπτη επικοινωνία του οικισμού με τη γύρω περιοχή, ενώ μια τρίτη πυλίδα εντοπίζεται στη βόρεια πλευρά της οχύρωσης.

Τα τείχη της Ελέας μπορούν με σχετική ασφάλεια, με βάση τα ιστορικά και τα αρχαιολογικά δεδομένα, να χρονολογηθούν στην εποχή ίδρυσης της πόλης στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ. Υπέρ της χρονολόγησης αυτής, συνηγορούν τόσο η τειχοδομία με τους σφιχτούς και ευθύγραμμους αρμούς των ασβεστολιθικών γωνιολίθων, όσο και το πάχος του τείχους, που προϋποθέτει μια μορφή άμυνας που βασίζεται στη χρήση πολιορκητικών μηχανών -κριοί, καταπέλτες- που χρησιμοποιούνται από τον 4^ο αι. π.Χ. Η ύπαρξη ενός μόνο πύργου είναι επιπλέον στοιχείο για χρονολόγηση στην περίοδο αυτή.

Τα τείχη ακολουθούν το πολυγωνικό σύστημα τειχοποιίας. Ως υλικό έχει χρησιμοποιηθεί ο ασβεστόλιθος που αφθονεί στην περιοχή. Κατασκευαστικά ακολουθείται το σύστημα δύο παράλληλων μεταξύ τους παρειών - όψεων κτισμένων με γωνιόλιθους, το ενδιάμεσο κενό των οποίων πληρώνεται με μικρότερους λίθους. Εσωτερικά το τείχος είναι ενισχυμένο με εγκάρσια ζεύγματα (δεσιές), προκειμένου να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη αντοχή.

Επιμελέστερη τειχοποιία παρουσιάζει η ανατολική πλευρά της οχύρωσης και ιδιαίτερα το τμήμα γύρω από την ανατολική πύλη. Εντυπωσιακή είναι στο σημείο αυτό η κατάσταση διατήρησης των τειχών, τα οποία σώζονται σε ύψος 7 μ., ενώ το πάχος τους φθάνει τα 4 μ. Διαφοροποιήσεις παρουσιάζονται κατά τμήματα στο πάχος του οχυρωματικού περιβάλλου. Στις πιο ευπαθείς -ανατολική

Η βορειοανατολική πλευρά της οχύρωσης. Στα δεξιά η βορειοανατολική πύλη

Η ανατολική και βόρεια πλευρά των τειχών. Διακρίνονται οι θέσεις της βορειοανατολικής πύλης και της βόρειας πυλίδας

και βόρεια- πλευρές, το πάχος του υπερβαίνει τα 4 μ. Στο υπόλοιπο τμήμα της βόρειας καθώς και στη δυτική και νότια πλευρά, όπου οι πλέον δύσβατες πλαγιές του πλατώματος της Ελέας, η οχύρωση περιορίζεται στα πιο ευπρόσβλητα σημεία και έχει μικρότερο πάχος (2,50 μ.).

Ο τύπος κατασκευής του πολυγωνικού τείχους ποικίλει σε διάφορα σημεία της οχύρωσης. Στην **ανατολική πλευρά**, από τη νοτιοανατολική γωνία μέχρι τη νότια πλευρά της πύλης, ο τοιχοβάτης αποτελείται από μία σειρά ορθογώνιων μεγάλου μεγέθους λίθων, ενώ οι αμέσως επόμενοι τέσσερις δόμοι ακολουθούν αμελές πολυγωνικό σύστημα. Οι γωνιόλιθοι έχουν λοξούς αρμούς επαφής και έντονη κύρτωση στο μέτωπο, ενώ είναι τοποθετημένοι κατά το δυνατόν σε οριζόντια διάταξη. Προς τα πάνω η πολυγωνική τειχοποιία γίνεται επιμελέστερη, καθώς συναντώνται και πεντάπλευροι -σπανιότερα εξάπλευροι- λίθοι.

Μνημειακός είναι ο τρόπος δόμησης στο τμήμα του τείχους από την πύλη ως το βορειοανατολικό πύργο. Η βάση του αποτελείται από ογκώδεις ορθογωνίου, κατά κύριο λόγο, σχήματος ορθοστάτες, οι οποίοι στηρίζονται σε τοιχοβάτη αποτελούμενο από δύο σειρές ορθογώνιων μεγάλου μεγέθους λίθων. Τόσο στον τοιχοβάτη, όσο και στους ορθοστάτες, παρατηρείται έντονο άπεργο, ενώ σε ορισμένους από τους ορθοστάτες συναντάται περιτένεια. Πάνω από τους ορθοστάτες η τειχοποιία συνεχίζεται κατά το πολυγωνικό σύστημα, αποτελούμενη από τετράπλευρους και πεντάπλευρους γωνιόλιθους με ευθείς και σφικτούς αρμούς και κύρτωση στο μέτωπο.

Εσωτερικά των τειχών σχηματίζεται στενός διάδρομος αμελέστερης κατασκευής και πάχους που κυμαίνεται μεταξύ 0,90 - 1,00 μ., ο οποίος χρησίμευε πιθανόν για τις μετακινήσεις των φρουρών. Στο εσωτερικό της βορειοανατολικής γωνίας της οχύρωσης σώζεται πρόσκτισμα ορθογώνιας κάτοψης, πιθανόν στρατιωτικού χαρακτήρα, μήκους 22,84 μ.

Στη βορειοανατολική γωνία της οχύρωσης σχηματίζεται πύργος τραπεζοειδούς κάτοψης (μήκος πλευρών: Δ: 4, Α: 6, Β: 7 & Ν: 3 μ.). Σώζεται σε ύψος δύο δόμων, οι οποίοι αποτελούνται από τετράγωνους και ορθογώνιους γωνιόλιθους, με έντονο άπεργο. Στις γωνίες της βόρειας πλευράς του είναι ορατοί αύλακες, που χρησίμευαν ως οδηγοί για ακριβή λάξευση. Τόσο στο εσωτερικό, όσο και μπροστά από τις πλευρές του πύργου, βρίσκεται καταπεσμένο άφθονο οικοδομικό υλικό, το οποίο προέρχεται είτε από τον ίδιο τον πύργο είτε από το τείχος. Ο βορειοανατολικός πύργος ενισχύει τις αμυντικές δυνατότητες της βορειοανατολικής, φυσικά ανοχύρωτης, πλευράς της ακρόπολης.

Η **βόρεια πλευρά** του οικισμού στο μεγαλύτερο τμήμα της ήταν φυσικά οχυρή. Τείχη κατασκευάστηκαν σε μήκος μόνο 158 μ. στο ανατολικό άκρο της, ακολουθώντας το φυσικό ανάγλυφο, που σχηματίζει αμβλεία γωνία. Στο εσωτερικό της γωνίας αυτής εντοπίζεται η βόρεια

Ο βορειοανατολικός πύργος

βοηθητική πυλίδα του οικισμού. Την οδοντωτή χάραξη αυτού του τμήματος της οχύρωσης, που προσέφερε καλύτερες δυνατότητες απόκρουσης του εχθρού, ενίσχυαν δύο θλάσεις και ο βορειοανατολικός πύργος.

Καλύτερη διατήρηση παρουσιάζει το τμήμα από το βορειοανατολικό πύργο έως και τη βόρεια πυλίδα, όπου το τείχος έχει πάχος 3,50 μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος 7 περίπου μέτρα. Στη βάση της τειχοδομίας συναντώνται δύο ή τρεις δόμοι αμελούς πολυγωνικής τοιχοποιίας: οι γωνιόλιθοι έχουν λοξούς, ενίοτε ελαφρά καμπύλους, αρμούς και παρουσιάζουν έντονη κύρτωση στην εξωτερική πλευρά. Υψηλότερα το πολυγωνικό σύστημα ακολουθείται επιμελέστερα, αποτελούμενο από τετρά-πλευρους και πεντάπλευρους λίθους ποικίλου μεγέθους, οι οποίοι έχουν ευθύγραμμες ή ενίοτε ελαφρά καμπύλες πλευρές με σφιχτούς αρμούς και σε ορισμένες περιπτώσεις μέτωπο με έντονη κύρτωση.

Στο ανώτερο σωζόμενο τμήμα της οχύρωσης, στο σημείο όπου η βορειοανατολική θάλαση, διακρίνεται λαξευμένος αύλακας, ο οποίος πιθανότατα χρησίμευε ως οδηγός για την κατασκευή του τείχους.

Μετά την πυλίδα, το τείχος δε σώζεται σε τόσο καλή κατάσταση, ωστόσο η πορεία του παρακολουθείται ευκρινώς για 55 μ. προς τα βόρεια, όπου υπάρχει άφθονο καταπεσμένο οικοδομικό υλικό. Από τα λίγα τμήματα της οχύρωσης που έχουν διατηρηθεί, εικάζεται ότι η τειχοδομία ήταν παρόμοια με αυτή του καλύτερα

σωζόμενου τμήματος στα ανατολικά της πυλίδας.

Από το σημείο αυτό και για 45 μ. προς βορειοδυτικά, όπου φαίνεται να διακόπτεται η οχύρωση, καθώς η απόκρημνη αυτή πλευρά δε χρήζει περαιτέρω ενίσχυση της άμυνάς της, το τείχος είναι καταστραμμένο κατά το μεγαλύτερο μέρος του. Η κατασκευή αυτού του τμήματος πρέπει να ήταν αμελέστερη και σε μικρό σχετικά ύψος, αν κρίνουμε από τη μορφή και τον όγκο των καταπεσμένων λίθων.

Η **δυτική πλευρά** του οικισμού, απότομη και βραχώδης κατά το μεγαλύτερο τμήμα της, προστατεύεται με τείχη στα πιο ευπρόσβλητα μόνο σημεία της και ειδικά κοντά στο δημόσιο κτίριο στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού, το οποίο φαίνεται να περιβάλλει.

Μικρά τμήματα τείχους και τα υπολείμματα μικρού ημικυκλικού πύργου σώζονται αποσπασματικά στην περιοχή γύρω από τη δυτική πύλη του οικισμού, όπου σε απόσταση 20-30 μ. από την εξωτερική πλευρά της, υπάρχουν και ίχνη προτειχίσματος.

Στην εξαιρετικά απόκρημνη **νότια πλευρά** η οχύρωση περιορίζεται στο μεσαίο περίπου τμήμα της, όπου σώζεται

Το καλύτερα σωζόμενο τμήμα της βόρειας πλευράς της οχύρωσης. Αριστερά ο βορειοανατολικός πύργος

σε εξαιρετική κατάσταση τείχος μήκους 64 μ., που ακολουθεί ακριβώς το φυσικό ανάγλυφο του απόκρημνου βράχου. Μικρότερα τμήματα τείχους σώζονται βορειότερα, όπως διαπιστώνεται από τους διάσπαρτους καταπεσμένους δόμους στο εν λόγω σημείο του οικισμού.

Τμήμα της δυτικής οχύρωσης
του οικισμού

β. Πύλες

Ο οχυρωμένος οικισμός της Ελέας έχει δύο κύριες πύλες, οι οποίες ανοίγουν στην ανατολική και στη νοτιοδυτική πλευρά της οχύρωσης αντίστοιχα, ενώ μία τρίτη πυλίδα συναντάται στη βόρεια πλευρά των τειχών.

Η **ανατολική** πύλη, διαστάσεων 2 x 4,20 μ., είναι μνημειακής κατασκευής και διαμορφωμένη εξωτερικά με ογκώδεις λιθοπλίνθους με επίπεδα λαξευμένα μέτωπα, εκτός από τη μεγαλύτερη λιθόπλινθο της νότιας παρειάς, που έχει παραμένει ακατέργαστη και φέρει ανισοπαχή επίπεδη ταινία στις αιμές της. Οι παρειές του χώρου της εισόδου διαμορφώνονται επίσης από ογκώδεις λιθοπλίνθους. Το άνοιγμα της πύλης γεφυρώνεται με τέσσερις τουλάχιστον καλυπτήριες δοκούς, μήκους περίπου 3 μ. η καθεμία. Η εξωτερική καλυπτήρια δοκός

Η βορειοανατολική πύλη μετά τις εργασίες καθαρισμού και μερικής αναστήλωσής της

λειτουργούσε ως ανώφλιο, πάνω στο οποίο εδράζονταν οι υπερκείμενοι πολυγωνικοί λίθοι του τείχους.

Στη θέση του κατωφλίου της πύλης υπάρχουν τρεις λίθοι πολυγωνικού σχήματος που αποτελούν μάλλον τα υπολείμματα μιας κατασκευής ενίσχυσης της στατικότητας με παράλληλη μείωση του ύψους της εισόδου σε κάποια μεταγενέστερη οικοδομική φάση. Είναι πιθανό ότι κατά την αρχική φάση κατασκευής της πύλης δεν υπήρχε λίθινο κατώφλι. Το επίπεδο χρήσης αποτελούνταν από πακτωμένο χώμα και χαλίκι, ενώ ήταν ορατή η λειασμένη ανώτερη επιφάνεια της κρηπίδας του τείχους, η οποία ήταν κατασκευασμένη από μικρούς ορθογώνιους λίθους. Στο εσωτερικό της πύλης, διαμορφωνόταν ομαλή ράμπα, σκαλισμένη εν μέρει στο φυσικό βράχο, τα κενά του οποίου καλύπτονταν από πακτωμένο χώμα και χαλίκι.

Η άμυνα της πύλης ενισχύονταν με προχώρηση - θλάση στη βόρεια πλευρά της καθώς και από το βορειοανατολικό πύργο, ενώ η εξαιρετική θέση της τονίζεται και από την ιδιαίτερα επιμελημένη τειχοποιία.

Η **βόρεια πυλίδα**, στο εσωτερικό της αμβλείας γωνίας της βόρειας οχύρωσης, έχει πλάτος 1,30 μ., ενώ ήταν κατασκευασμένη με ογκώδεις λιθοπλίνθους στις δύο παρειές, που γειφυρωνόταν με τέσσερα επιμήκη ανώφλια.

Από την κύρια, τη **δυτική πύλη** του οικισμού σώζονται

μόνο οι λαξευμένες στο φυσικό βράχο παραστάδες και καταπεσμένο ένα από τα ογκώδη ανώφλια. Η πύλη, πλάτους 2,30 μ., βρίσκεται στο ηπιότερο σημείο της απότομης δυτικής πλευράς, όπου οδηγούσε ελικοειδής δρόμος από την πεδιάδα της Παραμυθιάς. Η άμυνά της ενισχυόταν από μια θάλαση στη βόρεια και από μικρό πύργο ημικυκλικής κάτοψης στη νότια πλευρά της.

Η δυτική -κύρια- πύλη του οικισμού

γ. Η πολεοδομική οργάνωση του οικισμού

Τα φυσικά και τεχνητά όρια -οι απόκρημνες πλαγιές στα βόρεια, δυτικά και νότια καθώς και το ανατολικό τμήμα του τείχους- και η μορφολογία του εδάφους αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες, πάνω στους οποίους διαμορφώθηκε ο πολεοδομικός ιστός της αρχαίας Ελέας.

Ο χώρος εντός των τειχών καλύπτει έκταση εκατόν πέντε στρεμμάτων και διαμορφώνεται με αναλημματικούς τοίχους σε βαθμιδωτά άνθηρα. Το βορειοανατολικό τμήμα του οικισμού, αν και ελάχιστα ερευνημένο ανασκαφικά, φαίνεται ότι ήταν πολύ αραιά δομημένο. Είναι πιθανό να αποτελούσε μία περιοχή ελεύθερη από οικοδομήματα, είτε για αμυντικούς λόγους είτε για την εξασφάλιση μελλοντικού οικιστικού ζωτικού χώρου. Στην περιοχή αυτή υπήρχαν και οι δύο πηγές του οικισμού, που σήμερα διαθέτουν νερό από τον Οκτώβριο ως τον Ιούλιο.

Η αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη περιοχή βρίσκεται στο δυτικό μισό του οικισμού και διευθετείται χωροταξικά βάσει του άξονα μίας κύριας οδικής αρτηρίας, η οποία φαίνεται να τον διασχίζει κατά μήκος από νοτιοδυτικά προς βορειοανατολικά. Οι αναλημματικοί τοίχοι

Η βόρεια πυλίδα πριν και μετά τις εργασίες καθαρισμού της

διαμορφώνουν τον οικισμό σε μικρότερα και μεγαλύτερα άνηθρα, εξομαλύνοντας τις έντονες κλίσεις του πλατώματος και ορίζοντας συγχρόνως οικοδομικές νησίδες.

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική, ως δομικό στοιχείο έχει χρησιμοποιηθεί ο ασβεστόλιθος της περιοχής. Η θεμελίωση των κτιρίων γινόταν με πολυγωνικούς ή ορθογώνιους γωνιόλιθους, ενώ μικρότεροι λίθοι γεμίζουν τα κενά μεταξύ τους. Για τους εσωτερικούς τοίχους χρησιμοποιούνται είτε γωνιόλιθοι είτε δύο παράλληλες σειρές λίθων. Το υψηλότερο τμήμα των τοίχων φαίνεται ότι αποτελούνταν από ωμές πλίνθους, οι οποίες ενισχύονταν με ξυλοδεσιές. Στα ανασκαμμένα οικοδομήματα έχουν βρεθεί διάσπαρτα θραύσματα κεραμιδιών, προφανή υπολείμματα ξύλινων κεραμοσκεπών στεγών.

Η εκμετάλλευση του ιδιαίτερα βραχώδους ανάγλυφου του οχυρωμένου οικισμού για τη διαμόρφωση των οικοδομημάτων είναι ορατή σε πολλές περιπτώσεις. Ο φυσικός βράχος άλλοτε λειτουργεί ως τοίχος κτιρίων, άλλοτε δημιουργούνται σε αυτόν επιφάνειες έδρασης για τους γωνιόλιθους των τοίχων και άλλοτε, πάλι, αποτελεί το λαξευμένο δάπεδο κάποιων χώρων.

Το δομημένο επίπεδο τμήμα
του οικισμού

I. Βορειοανατολικό τμήμα οικισμού.

Ελάχιστα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα έχουν εντοπιστεί στο βορειοανατολικό τμήμα του οικισμού, το οποίο -όπως προαναφέρθηκε- εξυπηρετούσε αμυντικούς λόγους, καλύπτοντας τις ανάγκες της φρουράς, εξασφαλίζοντας, παράλληλα, μελλοντικά ζωτικό οικιστικό χώρο.

Κτίρια φρουράς. Τμήμα ορθογώνιου κτιρίου, μήκους 22,84 μ., πρόσκτισμα στο βορειοανατολικό τμήμα της οχύρωσης, θεωρείται στρατιωτικού πιθανότατα χαρακτήρα.

Στο βόρειο άκρο του ανώτερου πλατώματος του οικισμού ερευνήθηκαν επίσης δύο διαδοχικοί ορθογώνιοι χώροι ενός κτιρίου, πλάτους 6,30 μ. Το κτίριο είναι προσανατολισμένο στον άξονα Λ-Δ. Ο νότιος -ιδιαίτερα ισχυρός (πάχος 0,80 μ.)- τοίχος του, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 12,70 μ., είναι, κατασκευασμένος από γωνιόλιθους. Το κτίριο επικοινωνούσε με το ανώτερο

*Τμήμα του οικισμού
νότια της Αγοράς.
Χαρακτηριστικό παράδειγμα
βαθμιδωτής διαμόρφωσης
των οικοδομημάτων*

Τα κτίρια της φρουράς στο βορειοανατολικό τμήμα του οικισμού

Μικρό κτίριο μπροστά στη βόρεια πυλίδα.

πλάτωμα του οχυρωμένου οικισμού με θυραίο άνοιγμα, πλάτους 2,30 μ. Τα δάπεδα των δωματίων του ήταν από πατημένο χώμα. Η χρήση του κτιρίου παραμένει ασαφής, καθώς από τα ευρήματα στο εσωτερικό του δεν προέκυψαν ενδείξεις για τις δραστηριότητες των ενοίκων του. Η κατασκευή του θα πρέπει να τοποθετηθεί μετά την κατάργηση της χρήσης της βόρειας πυλίδας, καθώς ο βόρειος τοίχος του κτιρίου βρίσκεται ακριβώς μπροστά της και παράλληλα με την πορεία του τείχους, φράσσοντάς την μερικώς.

Ναός (1). Στο δυτικό άκρο του βορειοανατολικού τμήματος του οικισμού, πάνω σε ψηλό άνδρηρο που δεσπόζει του χαμηλότερου κυρίως τμήματος της πόλης, ήταν χτισμένος μικρός ναός. Πρόκειται για ορθογώνιο κτίριο διαστάσεων 16,50 x 6,00 μ., του οποίου το εσωτερικό υποδιαιρείται σε τρεις χώρους, τον πρόναο, το σηκό και το άδυτο, που επικοινωνούσαν μεταξύ τους με θύρες. Από το ναό σώζεται μόνο το κατώτερο τμήμα των τοίχων του, που ήταν λαξευμένο στο φυσικό βράχο, συμπληρωμένο με ασβεστολιθικούς γωνιόλιθους. Το ανώτερο τμήμα των τοίχων ήταν από πήλινες πλίνθους, ενισχυμένες με ξυλοδεσιές. Στο κέντρο του σηκού -του

κεντρικού δωματίου του ναού- είναι εν μέρει ορατή -κατά τα πρότυπα των ναών της Κάτω Ιταλίας- η διαμόρφωση βήθρου ή εσχάρας για τις προσφορές των πιστών, προς τη λατρευόμενη στο ναό θεότητα, που παραμένει άγνωστη.

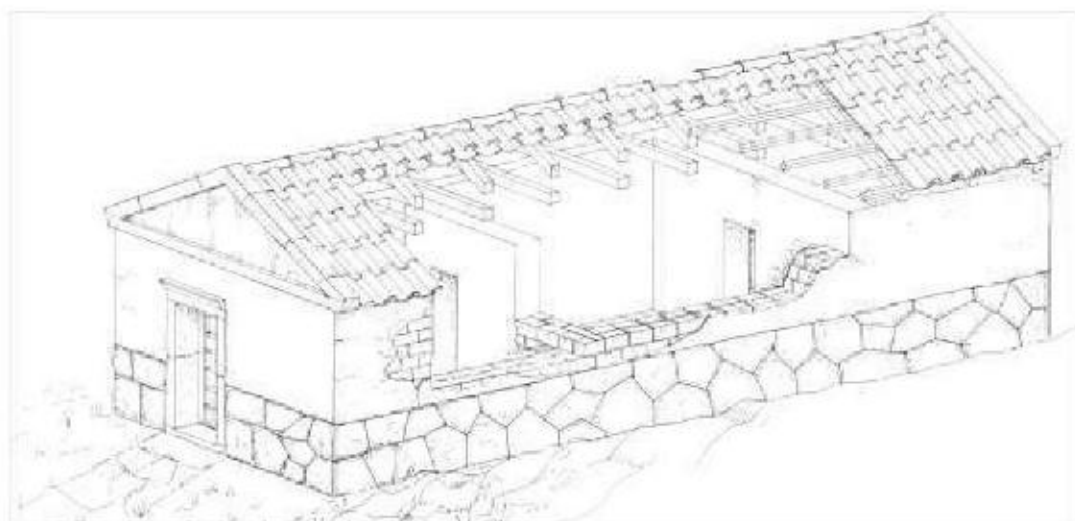
Κατοικίες (2). Στη νοτιοδυτική πλαγιά του υψώματος, πάνω στο οποίο βρίσκεται ο ναός, σώζονται αποσπασματικά κτίρια, διαμορφωμένα βαθμιδωτά, οι εξωτερικοί τοίχοι των οποίων λειτουργούσαν παράλληλα και ως αναλήμματα. Πρόκειται πιθανότατα για κατοικίες, αν και η αποσπασματική έρευνά τους δεν επιτρέπει την εξαγωγή περαιτέρω συμπερασμάτων.

II. Κεντρικό τμήμα οικισμού

Χωροταξικά το κεντρικό και δυτικό τμήμα του οικισμού διευθετείται βάσει του άξονα μίας κύριας οδικής αρτηρίας, που τον διασχίζει κατά μήκος από νοτιοδυτικά προς βορειοανατολικά. Το πλάτος του δρόμου προσαρμόζεται στο ανάγλυφο του εδάφους και κυμαίνεται από 3,00 ~ 4,00 μ., ενώ δεξιά και αριστερά του αναλημματικοί τοίχοι διαμορφώνουν το χώρο σε μικρότερα και μεγαλύτερα άνητρα, εξομαλύνοντας τις

Ο μικρός ναός. Η σωζόμενη θεμελίωση

Ο μικρός ναός. Υποθετική
σχεδιαστική αναπαράσταση

κλίσεις του πλατώματος και ορίζοντας συγχρόνως οικοδομικές νησίδες.

Παράλληλα ή κάθετα με την κεντρική οδική αρτηρία μικρότεροι δρόμοι, με οδόστρωμα αποτελούμενο από κροκάλες, λατύπη, θραύσματα κεραμιδιών και πατημένο χώμα, διασχίζουν το επίπεδο τμήμα του οικισμού, οριοθετώντας τις ιδιωτικές κατοικίες και τα δημόσια κτίρια. Μικροί, πρόχειρα κατασκευασμένοι αποχετευτικοί αγωγοί κατά μήκος των δρόμων απομάκρυναν τα νερά της βροχής, που συγκεντρώνονταν στις κεραμοσκεπές των οικοδομημάτων, καθώς και τα λύματα των οικιών.

Αν και σε γενικές γραμμές για την οργάνωση της πόλης ακολουθείται το ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα, με βάση τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα, φαίνεται ότι ούτε οι δρόμοι ήταν απόλυτα ευθείς, αλλά ούτε και τα οικοδομικά τετράγωνα είχαν σταθερό σχήμα και διαστάσεις. Έχουν διαπιστωθεί περιπτώσεις, όπου προσκτίσματα στα αρχικά οικοδομήματα έχουν καταλάβει μέρος του κοινόχρηστου χώρου ή του παρακείμενου δρόμου, μειώνοντας σημαντικά το πλάτος του.

Διαπιστώνονται, επίσης, πυκνά δομημένες περιοχές αλλά και επίπεδα τμήματα, που είχαν μείνει εκτός οικοδομικής δραστηριότητας. Αδόμητα ως επί το πλείστον παρέμειναν και τα βραχώδη σημεία στο εσωτερικό του οχυρωμένου οικισμού, που εντοπίζονται

κυρίως στα πρανή των μικρών λόφων, που δεσπόζουν στο δυτικό τμήμα του χώρου.

Κατοικίες. Πολυάριθμες θεμελιώσεις ιδιωτικών οικιών έχουν εντοπιστεί και μερικώς ερευνηθεί, τόσο γύρω από το χώρο της Αγοράς, όσο και στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού. Οι περισσότερες διαθέτουν αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς χώρους, ενώ κάποια από τα ευρήματα τους μαρτυρούν τις ιδιαίτερες ασχολίες των κατοίκων τους.

Το ισόγειο των ερευνημένων οικιών κυμαίνεται από 160 έως 250 τ.μ. και αποτελείται από 4 ~ 6 χώρους. Κάποια από τα οικοδομήματα δεν αποκλείεται να διέθεταν και δεύτερο όροφο, ενώ, ενίοτε, λόγω της κλίσης του εδάφους, οι χώροι διατάσσονταν σε δύο επίπεδα, με μικρή υψομετρική διαφορά μεταξύ τους. Η κύρια είσοδος των οικιών έβλεπε προς τον παρακείμενο δρόμο. Ακολουθούσε συνήθως μικρός διάδρομος ή άλλος μακρόστενος χώρος, μέσω του οποίου διευκολύνονταν η πρόσβαση στα υπόλοιπα δωμάτια του σπιτιού. Σε μερικές περιπτώσεις διαπιστώθηκε και η ύπαρξη εσωτερικών υπαίθριων αυλών.

Το επίπεδο τμήμα του οικισμού που διασχίζεται από την κεντρική οδική αρτηρία

Αποθηκευτικοί πίθοι στο νότιο δωμάτιο του κτιριακού συγκροτήματος 3

Γενική άποψη του κτιριακού συγκροτήματος 3

Τα δωμάτια επικοινωνούσαν με θυραία ανοίγματα με πρόχειρα λιθόκτιστα κατώφλια. Τα δάπεδά τους ήταν από πατημένο πηλόχωμα ή λαξευμένα στο φυσικό βράχο. Εντοπίστηκε μόνο μία περίπτωση επιμελημένης κατασκευής δαπέδου από τετράγωνους οπτόπλινθους. Τα πυκνά στρώματα καταστροφής στο εσωτερικό των δωματίων των οικιών υποδηλώνουν την ύπαρξη κεραμοσκεπών, ενώ τα καμένα ξύλα και οι σημαντικές ποσότητες λιωμένου πηλού, που κάλυπταν τα δάπεδα, προέρχονται από τη διάβρωση των πλίνθινων τοίχων, που ενισχύονταν από ξυλοδεσιές.

Μεγάλο μέρος του ισογείου της οικίας καταλάμβαναν οι χώροι με τα μεγάλα αποθηκευτικά πιθάρια, ενώ άλλα δωμάτια χρησιμοποιούνταν για δραστηριότητες των κατοίκων, όπως λ.χ. η υφαντική, που υποδηλώνουν οι δεκάδες ανευρεθείσες αγνύθες. Σε αρκετές περιπτώσεις η παρουσία πήλινων λουτήρων επιβεβαιώνει την ύπαρξη χώρων υγιεινής.

Κατοικία (3). Βρίσκεται στα βόρεια της κεντρικής οδικής αρτηρίας, στο σημείο της διασταύρωσής της με κάθετο δρόμο που ορίζει από δυτικά την Αγορά. Πρόκειται για κτιριακό συγκρότημα ορθογώνιας κάτοψης με εξωτερικές διαστάσεις 30 x 10 μ. Καλύτερη διατήρηση παρουσιάζουν η δυτική και η νότια πλευρά του, που ήταν κατασκευασμένες με καλά δουλεμένους γωνιόλιθους, χτισμένους κατά το πολυγωνικό σύστημα. Πιο ψηλά το κτίριο αποτελούνταν από ωμές πλίνθους, ενισχυμένες με ξυλοδεσιές, ίχνη των οποίων εντοπίστηκαν απανθρακωμένα στο στρώμα καταστροφής των δωματίων του. Οι εσωτερικοί τοίχοι ήταν στο κατώτερο τμήμα τους

Κάτοψη της κατοικίας 3

Η κατοικία 4

κατασκευασμένοι με μικρότερους πολύ αδρά επεξεργασμένους λίθους.

Το κτιριακό συγκρότημα, το οποίο έχει ερευνηθεί μερικώς, αποτελείται από δύο ανεξάρτητα τμήματα, μεταξύ των οποίων μεσολαβεί ανοικτός χώρος με δάπεδο λαξευμένο στο βράχο. Στο δυτικότερο τμήμα βρίσκεται η κύρια είσοδος του κτιρίου, η οποία έβλεπε στο δρόμο που ορίζει το κτίριο από δυτικά. Το πλάτος της -2 μ. περίπου- ήταν ίδιο με αυτό του εσωτερικού διαδρόμου στον οποίο αντιστοιχούσε. Η απουσία λίθινου ή άλλου κτιστού κατωφλιού δεν μας επιτρέπει να συμπεράνουμε αν η εν λόγω είσοδος έκλεινε με ξύλινη θύρα. Με τον κεντρικό αυτό διάδρομο επικοινωνούσαν δύο πλευρικά δωμάτια, παρόμοιων διαστάσεων, 5,20 x 3,20 μ. Στο νοτιότερο χώρο, που λειτουργούσε ως αποθηκευτικός εντοπίστηκε κάτω από πυκνό στρώμα καταστροφής το κατώτερο τμήμα τριών πιθαριών. Στο βόρειο δωμάτιο υπήρχε

Αμφορέας με κυλινδρικό σώμα από το κτίριο 3

Ο χώρος με τα αποθηκευτικά
πιθάρια στο κτίριο 4. Στο
βάθος η θέση του λουτήρα.

πιθανώς ένας αργαλειός, όπως μπορούμε να συμπε-
ράνουμε από το μεγάλο αριθμό -80 συνολικά- αγνύθων
που εντοπίστηκαν.

Το ανατολικό τμήμα του κτιριακού συγκροτήματος
αποτελείται από τρία δωμάτια και επικοινωνεί με θύρα,
πλάτους 1,20 μ., στη νοτιοδυτική γωνία του με την
κεντρική οδική αρτηρία που διέρχεται κατά μήκος της
νότιας πλευράς του.

Κατοικία (4). Το κτίριο, που ταυτίζεται με ιδιωτική
κατοικία, βρίσκεται βόρεια του κτιρίου 3 και επί της οδού,
που διασχίζει το επίπεδο τμήμα του οικισμού από
βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά. Η
κατασκευή του προσομοιάζει με αυτή του
προηγούμενου κτιρίου, με εξωτερικούς
τοίχους κατασκευασμένους από πολυ-
γωνικούς γωνιόλιθους στο κατώτερο
τμήμα τους και ανωδομή από ωμές

Ο λουτήρας από το κτίριο 4

πλίνθους. Οι αποκαλυφθείσες διαστάσεις του φτάνουν τα 13 x 10 μ. και αποτελείται από τέσσερα τουλάχιστον δωμάτια. Καθώς το κτίριο έχει ερευνηθεί στο δυτικό μόνο τμήμα του, δεν αποκλείεται η ύπαρξη και άλλων χώρων ανατολικότερα.

Η κύρια είσοδος, πλάτους 1,30 μ. εντοπίζεται στη βορειοδυτική πλευρά του κτιρίου και οδηγούσε σε μακρόστενο δωμάτιο, διαστάσεων 8 x 3 μ., κατά μήκος της δυτικής πλευράς του οποίου βρέθηκαν τέσσερις αποθηκευτικοί πίθοι. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου εντοπίστηκε πήλινος λουτήρας, τα απόνερα του οποίου διοχετευόταν μέσω λίθινου αγωγού στην παρακείμενη στη νότια πλευρά του κτιρίου στενωπό, που τέμνεται κάθετα με την οδική αρτηρία, που διέρχεται κατά μήκος της δυτικής πλευράς του.

Στα ανατολικά του εν λόγω χώρου διαμορφώνονται δύο ακόμη ορθογώνια δωμάτια. Από τους χώρους αυτούς, η ανασκαφή του βορειότερου, διαστάσεων 4,70 x 2,70 μ., απέδωσε θραύσματα αποθηκευτικών αγγείων. Το νοτιότερο δωμάτιο, διαστάσεων 5,50 x 4,50 μ., είχε ημικυκλική εστία στη νοτιοανατολική γωνία του, ενώ στο βορειοδυτικό τμήμα του εντοπίστηκε μεγάλος αποθηκευτικός πίθος. Η ανεύρεση στο μέσον της βόρειας

Γλακόστρωτος χώρος στο κτίριο 6

πλευράς του είκοσι εννέα πήλινων κωνικών και πυραμιδοειδών αγνύθων, μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι στο χώρο αυτό βρισκόταν τοποθετημένος αργαλειός. Προς ανατολικά, το εν λόγω δωμάτιο επικοινωνούσε με έναν ακόμη χώρο, οι διαστάσεις του οποίου υπολογίζονται σε 4,50 x 3,40 μ., δεν έχει ωστόσο ερευνηθεί ανασκαφικά το εσωτερικό του.

Κατοικία (5). Βορειότερα και κοντά στο βόρειο όριο του πλατώματος του οικισμού, διακρίνονται σε επίπεδο θεμελίωσης λείψανα δύο τοίχων, διαστάσεων 8,50 x 6 μ., που γωνιάζουν και τμήμα εσωτερικού τοίχου (μήκους 2,80 μ.), ο οποίος πιθανόν σχετίζεται με αυτούς. Το κτίριο δεν έχει ερευνηθεί ανασκαφικά πιθανολογείται όμως, λόγω της θέσης και των διαστάσεών του, ότι είναι μια μικρή ιδιωτική κατοικία.

Κατοικία (6). Πρόκειται για ένα μεγάλο κτιριακό συγκρότημα, που οριοθετείται από δρόμους στις τρεις τουλάχιστον -βόρεια, νότια και ανατολικά- πλευρές του, η περιορισμένης έκτασης όμως ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό του δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων ούτε για τον ακριβή χαρακτήρα του, ούτε και για την αρχιτεκτονική του διαμόρφωση. Ασαφής παραμένει και η θέση της εισόδου του κτιρίου, η οποία δεν έχει εντοπιστεί κατά μήκος της καλύτερα διατηρημένης βόρειας και ανατολικής πλευράς.

Οι εξωτερικοί τοίχοι του οικοδομικού συγκροτήματος είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους, αδρά λαξευμένους, πολυγωνικούς γωνιόλιθους, ενώ το εσωτερικό του υποδιαιρείται σε μικρότερα δωμάτια, από τα οποία έχουν ερευνηθεί μόνο μερικά στη βόρεια πλευρά του κτίσματος.

Από τα πλέον εντυπωσιακά είναι το δωμάτιο στο μέσον περίπου της βόρειας πλευράς, που φέρει πλακόστρωτο δάπεδο από μεγάλες ορθογώνιες, καλά δουλεμένες ασβεστόπλακες. Η διαμόρφωση των γωνιολίθων της εξωτερικής βόρειας πλευράς του χώρου αυτού, σε

συνδυασμό με την ύπαρξη του εν λόγω πλακόστρωτου δαπέδου, μας επιτρέπει να πιθανολογήσουμε στο σημείο αυτό την ύπαρξη μιας βοηθητικής εισόδου στο κτιριακό συγκρότημα.

Δύο ακόμη δωμάτια, το ένα διαστάσεων 9×4 μ. και το δεύτερο $9,50 \times 7$ μ., καταλαμβάνουν το βορειοδυτικό τμήμα του κτιρίου. Τα δωμάτια αυτά, υποδιαιρούνται με αμελούς κατασκευής τοίχους σε δύο μικρότερους χώρους το καθένα και από τα ευρήματα -τμήματα μεγάλων αποθηκευτικών πύθων και θραύσματα χρηστικής κεραμικής- στο εσωτερικό τους συνάγουμε το συμπέρασμα ότι είχαν αποθηκευτικό χαρακτήρα.

Κατοικίες (7) και (8). Τα δύο κτίρια, που εντάσσονται σε ένα ευρύτερο κτιριακό συγκρότημα στα βόρεια – βορειοδυτικά του κτιρίου 4, έχουν ερευνηθεί αποσπασματικά. Το συμβατικά ονομαζόμενο κτίριο (7) αποτελείται από δύο ορθογώνιους χώρους στον άξονα ανατολή ~ δύση, συνολικών διαστάσεων 8×7 μ., χωρίς ωστόσο να είναι σαφή τα όρια του προς τα ανατολικά, καθώς στο τμήμα αυτό του κτιρίου είχε κατασκευαστεί στα νεότερα χρόνια πρόχειρος αναλημματικός τοίχος.

Πληρέστερη είναι η εικόνα του κτιρίου 8. Πρόκειται για

Οι κατοικίες 7 και 8 στο
βορειοδυτικό τμήμα του
οικισμού

Οι κατοικίες 10 και 11 και ο
μεταξύ τους δρόμος

ένα επίσης ορθογώνιο κτίριο, εξωτερικών διαστάσεων 10 x 7,5 μ., με τρία δωμάτια. Μεταξύ των δύο κτιρίων μεσολαβεί στενόμακρος χώρος - διάδρομος που διασχίζεται από λίθινο αποχετευτικό αγωγό.

Κατοικία (9). Πρόκειται για ένα μεγάλο, ορθογώνιας κάτοψης, κτίριο, διαστάσεων 16,5 x 13 μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι του είναι ιδιαίτερα ισχυροί, κατασκευασμένοι από μεγάλους πολυγωνικούς γωνιόλιθους, και σώζονται ως 1,50 μ. ύψος. Η είσοδος, πλάτους 1,50 μ., βρίσκεται στο κέντρο της δυτικής πλευράς. Στο εσωτερικό του κτιρίου οι επιχώσεις ήταν ελάχιστες και σε πολλά σημεία ήταν ορατός επιφανειακά ο φυσικός βράχος. Πέραν του κεντρικού και μεγαλύτερου δωματίου, ένας σχεδόν τετράγωνος χώρος (5 x 5 μ.) σχηματιζόταν στη ΝΑ γωνία, μέσα στον οποίο υπάρχει συσσωρευμένο άφθονο υλικό σε μορφή λιθοσωρού με μικρούς αργούς λίθους και ένα μικρό δωμάτιο στη ΒΔ γωνία.

Στο βορειοδυτικό άκρο του κτιρίου υπήρχε -ως πρόσκτισμα- αποθηκευτικός χώρος, διαστάσεων 4,60 x

Η κατοικία 9

2,12 μ., στο εσωτερικό του οποίου εντοπίστηκε μεγάλου μεγέθους πίθος.

Δάπεδο από πήλινες πλίνθους στο κτίριο 10

Η μικρή σε έκταση ανασκαφική έρευνα γύρω από το εν λόγω κτίριο κατέδειξε ότι περιμετρικά του υπήρχε ανοικτός ελεύθερος χώρος.

Κατοικίες (10) και (11). Βρίσκονται στο ΝΔ τμήμα του οικισμού εκατέρωθεν αρχαίου δρόμου, με μέσο πλάτος 2,30 μ. και κατεύθυνση Α – Δ. Ερευνήθηκε σε μήκος 35 μ. και διαπιστώθηκε ότι η χάραξή του δεν ήταν απολύτως ευθεία, αλλά ακολουθούσε τις μερικώς γωνιώδεις προσόψεις και τα προσκτίσματα των δύο κτιρίων που διαχωρίζει. Έχει ήπια κατωφερική κλίση και στα δυτικά του κτιρίου 11 διασταυρώνεται κάθετα με στενότερο δρόμο με προσανατολισμό Β-Ν.

Το αρχαίο οδόστρωμα, όπως διαπιστώθηκε και σε άλλα σημεία του αρχαίου οικισμού, ήταν κατασκευασμένο από σκληρό και συμπαγές στρώμα βότσαλων, χαλικιού και λατύπης με προσμίξεις μικρών κεραμικών θραυσμάτων.

Η κατοικία (10), διαστάσεων 17,5 x 14,5 μ., βρίσκεται στα βόρεια του δρόμου και αποτελείται από έξι δωμάτια. Η είσοδος του κτιρίου βρισκόταν στη νοτιοανατολική γωνία του και έφερε μονολιθικό κατώφλι, πλάτους 2 μ. Δύο

Ο αποθηκευτικός χώρος στο κτίριο 11

Σύνολο αγνύθων από το κτίριο 11

Ζεύγος χάλκινων κυμβάλων
από το κτίριο 11

Χρυσό κόσμημα από το δρόμο
μεταξύ των κτιρίων 10-11

ακόμα είσοδοι επέτρεπαν την επικοινωνία του πρώτου αυτού δωματίου με εκείνα προς βόρεια και δυτικά. Το εσωτερικό του καλύπτονταν από πυκνό στρώμα καταστροφής, κάτω από το οποίο εντοπίστηκαν δίπλα στο δυτικό τοίχο δύο μεγάλοι αποθηκευτικοί πίθοι.

Το κεντρικό τμήμα του κτιρίου, διαστάσεων 5,5 x 11 μ., επικοινωνούσε με θύρες με όλα τα υπόλοιπα δωμάτια. Τα δύο από αυτά, στο δυτικό μισό, αποτελούσαν πιθανότατα χώρους διαμονής, ενώ ένας τρίτος μικρός ορθογώνιος βοηθητικός χώρος διαμορφωνόταν στα νότια του κεντρικού δωματίου.

Στο βορειοανατολικό δωμάτιο, μικρών σχετικά διαστάσεων (7 x 3 / 4 μ.), αποκαλύφθηκε -κάτω από πυκνό στρώμα καταστροφής- στρώση ισομεγεθών τετραγώνων πήλινων πλίνθων (συνολικά 21) τοποθετημένων σε παράλληλες οριζόντιες σειρές με κενά διαστήματα 0,10 μ. μεταξύ τους. Η στρώση αυτή των πλίνθων εδράζεται επί του φυσικού κοκκινωπού πηλοχώματος, ενώ υπάρχουν ενδείξεις ότι πάνω από την πρώτη σειρά υπήρχε και δεύτερη. Η στρώση των πλίνθων καταλαμβάνει σε μήκος τα 2/3 (προς νότο) του δωματίου, ενώ αντίστοιχη κατασκευή απουσιάζει από το βόρειο (μήκους 2 μ.) τμήμα του χώρου. Η χρήση του δωματίου παραμένει προς το παρόν αδιευκρίνιστη, δεν αποκλείεται όμως να πρόκειται για λουτρική εγκατάσταση.

Το **κτίριο (11)**, διαστάσεων περίπου 16 x 14 μ., χτισμένο σε ένα σχετικά ομαλό επίπεδο με ελαφρά κατωφερική κλίση, βρίσκεται στα νότια του δρόμου. Η νότια πλευρά του ήταν θεμελιωμένη πάνω στον ασβεστολιθικό βράχο και διακρίνεται αποσπασματικά. Ασαφές είναι και το μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής πλευράς, που έχει υποστεί σημαντική αναμόχλευση λόγω της ύπαρξης νεότερου αναλημματικού τοίχου. Οι τοίχοι του κτιρίου διατηρούνται, ως επί το πλείστον, σε επίπεδο ενός ως δύο σειρών λίθων και δεν ξεπερνούν σε ύψος τα 0,70 μ. Είναι κατασκευασμένοι από λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους, αδρά δουλεμένους και θεμελιωμένους

πάνω στο ασβεστολιθικό υπόστρωμα.

Στο κτίριο αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν συνολικά έξι χώροι, από τους οποίους μόνο οι τρεις, στο βόρειο μισό, διασώζουν σαφή περιγράμματα. Καλύπτονταν όλοι από πυκνό στρώμα καταστροφής, ενώ τα δάπεδά τους ήταν από πατημένο πηλόχωμα. Η κύρια είσοδος, πλάτους 1,50 μ., εντοπίζεται στο βόρειο τοίχο του κεντρικού δωματίου. Οι τρεις χώροι, είχαν αποθηκευτικό χαρακτήρα, καθώς στο εσωτερικό τους εντοπίστηκαν κατά χώρα τα κατώτερα τμήματα μεγάλων πίθων: δύο στο κεντρικό δωμάτιο, ενός στο δυτικό και εννέα στο ανατολικό. Από το τελευταίο αυτό δωμάτιο προέρχεται και σύνολο δεκάδων αγνύθων που πιστοποιούν την ύπαρξη αργαλειού.

Μελαμβαφές μυροδοχείο
από το κτίριο 11

Δημόσιο κτίριο (12). Τα δημόσια κτίρια του οικισμού δεν ήταν όλα συγκεντρωμένα στο χώρο της Αγοράς της πόλης. Ένα από αυτά, που συμβατικά είχε ονομαστεί κατά την ανασκαφή του στη δεκαετία του 1990 «Κτίριο Ε» βρίσκεται στο νοτιοδυτικό πέρας της κεντρικής οδικής αρτηρίας, σε επαφή με τα τείχη, σε επίπεδη έκταση μεταξύ της οχύρωσης και των δύο λοφίσκων στο δυτικό τμήμα του οικισμού. Η εγγύτητά του αυτή με το δυτικό όριο του οικισμού, εξηγεί πιθανόν την ισχυρή μορφή των εξωτερικών τοίχων του και ειδικά του δυτικού.

Οι τοίχοι του ορίζουν ένα τετράγωνο διαστάσεων 30 x 30 μ. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν ορθογώνιοι και πολυγωνικοί λίθοι, ακανόνιστου μεγέθους, πάχους 0,50 μ. περίπου. Μικρότεροι λίθοι συμπληρώνουν τα κενά μεταξύ των γωνιόλιθων. Οι εσωτερικοί τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από παρόμοιους, λίγο μικρότερους, λίθους. Στη νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου, η επάνω επιφάνεια των τοίχων είναι σχεδόν οριζόντια και σώζεται στο ίδιο ύψος: πρόκειται, πιθανότατα, για το σημείο όπου τελείωνε η λίθινη κατασκευή και το υψηλότερο τμήμα του κτιρίου συνεχιζόταν από ωμές πλίνθους και ξυλοδεσιές.

Το κτίριο διαμορφώνεται γύρω από κεντρικό

ορθογώνιο χώρο, διαστάσεων 12,50 x 15 μ. Ο χώρος αυτός ταυτίζεται πιθανόν με υπαίθρια αυλή, αφού κατά τη διάρκεια της ανασκαφής παρατηρήθηκε στα όριά του παντελής απουσία θραυσμάτων κεραμιδιών στέγης. Στο μέσον περίπου του βόρειου τοίχου της υπαίθριας αυλής, φαίνεται ότι υπάρχει ένα είδος προστώου, ενώ στο ίδιο σημείο αποκαλύφθηκε το σκέπασμα αγωγού, ο οποίος απομάκρυνε τα όμβρια ύδατα από το χώρο της αυλής.

Το κεντρικό θυραίο άνοιγμα του κτιρίου εντοπίζεται στο νότιο τοίχο του, σε απόσταση 7 μ. από τη νοτιοανατολική γωνία, ενώ ένα δεύτερο μικρότερο φαίνεται ότι ανοιγόταν στο νοτιοδυτικό άκρο του ίδιου τοίχου.

Στη βόρεια πτέρυγα του κτιρίου ανασκάφησαν δωμάτια με αποθηκευτικά πιθάρια και δύο κεραμικοί κλίβανοι, η παρουσία των οποίων δεν αποκλείεται να σχετίζεται με την παραγωγή πήλινων αγγείων, που αποτελούσαν τα δημόσια μέτρα, με τα οποία οι αγορανόμοι ήλεγχαν τους εμπόρους της πόλης. Η νότια πλευρά του οικοδομήματος καλύπτεται σε μεγάλη έκταση από λιθосωρό, ο οποίος πιθανότατα συγκεντρώθηκε εκεί για τη διευκόλυνση της άρσης στα νεότερα χρόνια.

Το δημόσιο κτίριο 12

Εξωτερικά του βορειοδυτικού τμήματος του οικοδομήματος ανασκάφηκε ορθογώνιο πρόσκτισμα, διαστάσεων 14 x 8 μ.

III. Νοτιοδυτικό τμήμα οικισμού.

Στο έντονα κατωφερές νοτιοδυτικό τμήμα του οικισμού, δεν έχουν πραγματοποιηθεί ανασκαφικές έρευνες και, ως εκ τούτου, δεν έχουμε ακόμα πλήρη εικόνα της χωροταξικής διαμόρφωσής του. Υπάρχουν ωστόσο ορατές θεμελιώσεις κτιρίων καθώς και άλλα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (αναλημματικοί τοίχοι, βάθρα κλπ.).

Όπως και το υπόλοιπο επίπεδο τμήμα του οικισμού, ο χώρος αυτός ήταν οργανωμένος σε βαθμιδωτά άνθηρα με αναλημματικούς τοίχους, κατασκευασμένους κατά το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας. Ένας από τους τοίχους αυτούς, μήκους 40 και ύψους 1 μ., περιέτρεχε τη δυτική πλευρά της ακρόπολης από τις νότιες υπώρειες του νοτιοδυτικού λοφίσκου μέχρι τη δυτική πύλη. Είναι πιθανό ότι ο τοίχος αυτός αποτελούσε και την εξωτερική πλευρά κτιρίων που καταλάμβαναν το εν λόγω τμήμα του οικισμού.

Βόρεια της προαναφερθείσας κατασκευής συναντάται μονόχωρο κτίριο (13), διαστάσεων 12 x 11,50 μ., του οποίου σώζονται ο βόρειος και ο ανατολικός τοίχος, ενώ ο νότιος αποτελεί τμήμα αναλημματικού τοίχου, που οριοθετούσε στενό δρόμο, ο οποίος οδηγούσε από τη νοτιοδυτική πύλη προς το κέντρο του οικισμού. Στην ευρύτερη περιοχή είναι ορατά λαξεύματα, τα οποία δεν αποκλείεται να είχαν χρησιμοποιηθεί ως βάσεις για βάθρα αγαλμάτων.

Περίπου 100 μ. ανατολικότερα, είναι ορατοί δύο χώροι, οι οποίοι είτε αποτελούν τμήματα ενός κτιρίου είτε είναι δύο ξεχωριστές μονάδες, οι οποίες ανήκουν στο ίδιο οικοδομικό συγκρότημα (14). Ο βορειότερος έχει εξωτερικές διαστάσεις 10 x 9 μ. Ο βορειοανατολικός τοίχος του αποτελεί τμήμα αναλημματικού τοίχου και

Κεραμικός κλίβανος στη βορειοανατολική γωνία του δημόσιου κτιρίου 12

Πήλινη βάση με ανάγλυφη παράσταση της Περσοφόνης πάνω σε κριάρι

διατηρείται κατὰ τόπους σε ύψος τριών δόμων. Σε απόσταση 1,30 μ. περίπου νοτιότερα, σώζεται ο δεύτερος χώρος ορθογώνιας κάτοψης και εξωτερικών διαστάσεων 4 x 9 μ.

Νοτιότερα σώζεται εν μέρει επίμηκες οικοδόμημα διαστάσεων 16 x 5 μ. (**κτίριο 15**). Η ανατολική μακρά πλευρά του συμπίπτει με τμήμα αναλημματικού τοίχου. Το ίδιο ισχύει και για τη νότια στενή πλευρά. Δύο εγκάρσιοι τοίχοι φαίνεται ότι διαμορφώνουν το κτίριο σε τρεις χώρους.

Το νοτιοδυτικό τμήμα του οικισμού διαμορφωμένο με επάλληλους αναλημματικούς τοίχους

IV. Αγορά

Η πολιτική και εμπορική Αγορά της Ελέας βρίσκεται στο κέντρο του επίπεδου τμήματος του οικισμού, νότια της κεντρικής οδικής αρτηρίας και καταλαμβάνει έκταση

Η Αγορά του οικισμού

περίπου 3.000 τ.μ. Η ανασκαφική της έρευνα έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι αρχικά είχε τη μορφή ανοιχτής πλατείας, διαμορφωμένης σε τρία επάλληλα άνδηρα, με μικρή υψομετρική διαφορά μεταξύ τους, που στα ελληνιστικά χρόνια (3ος – 2ος αι. π.Χ.) οριοθετήθηκε από τρεις τουλάχιστον στοές στην ανατολική, δυτική και βόρεια πλευρά της. Σε γειτνίαση με τις στοές διαμορφώθηκαν σταδιακά και άλλα κτίρια, τα οποία σχετίζονται με τις δημόσιες λειτουργίες ή εξυπηρετούσαν ανάγκες αποθήκευσης των δημοσίων αγαθών της πόλης.

Στα νότια υπήρχε αμφιθεατρικός χώρος, συνολικής έκτασης 1.800 τ.μ., που μέχρι πρόσφατα ταυτιζόταν με το θέατρο της πόλης, καθώς η πυκνή βλάστηση που κάλυπτε την πλαγιά, σε συνδυασμό με τον όγκο του καταπεσμένου οικοδομικού υλικού, δυσχέραιναν για πολλά χρόνια την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων. Οι ανασκαφικές εργασίες των τελευταίων ετών αναίρεσαν, ωστόσο, τις προηγούμενες υποθέσεις, φέρνοντας στο φως τρεις οικοδομικές νησίδες (18, 19 και 22), πλήρως εναρμονισμένες στο επικλινές φυσικό ανάγλυφο, που διαχωρίζονται από κατηφορικούς δρόμους που καταλήγουν στην Αγορά.

Κατοικίες (16 και 17). Στα δυτικά του χώρου της αγοράς της πόλης, από την οποία χωρίζονται με δρόμο κατεύθυνσης Β-Ν και πλάτους 4 μ., με οδόστρωμα κατασκευασμένο από μικρούς αργούς λίθους, πακτωμένο χαλίκι και θραύσματα κεραμιδιών, εντοπίζονται δύο ιδιωτικές οικίες.

Μεταξύ των δύο κτιρίων στενός δρόμος, πλάτους 2 μ., διασταυρώνεται κάθετα με τον προαναφερθέντα πλατύτερο δρόμο. Στο κέντρο περίπου του εν λόγω δρόμου και σε επαφή με τον βόρειο τοίχο του κτιρίου 17 ερευνήθηκε ημικυκλική κατασκευή, διαμέτρου 1 μ., που ταυτίστηκε με εστία.

Το **κτίριο 16**, βόρεια του δρόμου, διατηρείται αποσπασματικά. Το βόρειο τμήμα του είναι σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένο και, ως εκ τούτου, είναι αδύνατη η αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής του μορφής. Σε επίπεδο θεμελίωσης διατηρείται η κάτοψη τετράγωνου χώρου (διαστάσεων 7,50 x 8μ. περίπου), με τοίχους κατασκευασμένους από αργούς λίθους, μικρού και μεσαίου μεγέθους. Στα ανατολικά του δωματίου αυτού σχηματίζεται μακρόστενος χώρος – διάδρομος, πλάτους 3μ. με κατεύθυνση Β-Ν. Δεν αποκλείεται ο χώρος αυτός, του οποίου το δάπεδο καλύπτεται από πακτωμένους λίθους, να αποτελούσε ανοικτό προαύλιο χώρο.

Από το **κτίριο 17** ερευνήθηκαν μόνο το βόρειο μισό του, σε έκταση 17,5 (Α-Δ) x 4,5~6μ. (Β-Ν). Οι τοίχοι του σώζονται σε επίπεδο θεμελίωσης και είναι κατασκευα-

Οι κατοικίες 16 και 17 από νότια

σμέντοι από αργούς λίθους.

Το ερευνημένο τμήμα του κτιρίου χωρίζεται στον άξονα Α-Δ, με δύο εγκάρσιους τοίχους σε τρεις συνεχόμενους χώρους, που επικοινωνούν μεταξύ τους με θύρες και ο ανατολικότερος και με τον παρακείμενο στα βόρεια δρόμο. Μετά την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής στο χώρο αυτό αποκαλύφθηκε στη ΒΑ γωνία του, ημικυκλική εστία, διαμέτρου 1,20 μ., στο εσωτερικό της οποίας εντοπίστηκαν ίχνη καύσης και όστρακα αγγείων. Τα δάπεδα των δωματίων ήταν από πατημένο χώμα με υπόστρωμα πακτωμένων αργών λίθων. Στο εσωτερικό του δυτικότερου δωματίου εντοπίστηκε στη θέση του το κατώτερο τμήμα επτά αποθηκευτικών πύλων. Το κτίριο αποτελούνταν και από άλλους χώρους νοτιότερα, οι οποίοι όμως δεν έχουν ερευνηθεί αναστασιακά.

Πήλινη σφραγίδα και
μελανοδοχείο από το
κτίριο 17

Δημόσια αποθήκη (21). Περίπου 50 μ. νότια των παραπάνω κατοικιών, η αναστασιακή έρευνα του έτους 1986 αποκάλυψε επιβλητικού μεγέθους και κατασκευής οικοδόμημα που συμβατικά ονομάστηκε «Κτίριο Β». Πρόκειται για κτίριο τραπεζοειδούς σχήματος - εξωτερικών διαστάσεων 18~19 x 14~14,50 μ., που χαρακτηρίζεται από τους ισχυρούς τοίχους του, που είναι χτισμένοι κατά το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας. Ο ανατολικός τοίχος χρησίμευε παράλληλα ως ανάλημμα που συγκρατούσε υπερκείμενη στενωπό. Εξαιρετικά ισχυρή τοιχοποιία παρουσιάζει και ο δυτικός εξωτερικός τοίχος, αποτελούμενος, κατά πλάτος, από τρεις επάλληλες σειρές γωνιόλιθων. Δυτικά του υπάρχουν δύο σχεδόν τετράγωνα προσκτίσματα, διαστάσεων 7 x 6 μ., μεταξύ των οποίων φαίνεται ότι σχηματίζεται διάδρομος 5 μέτρων.

Το κυρίως κτίριο διαιρείται από κεντρικό διάδρομο, μήκους 17,70 μ., σε δύο πτέρυγες. Τρεις παράλληλοι μεταξύ τους τοίχοι χωρίζουν την ανατολική πτέρυγα σε τέσσερις χώρους. Οι τρεις από αυτούς είναι σχεδόν τετράγωνοι και ισομεγέθεις, διαστάσεων 3 x 3 μ. Στο

Η δημόσια αποθήκη 21

εσωτερικό του βορειότερου -ορθογώνιας κάτοψης και διαστάσεων 7 x 3 μ.- αποκαλύφθηκαν έξι αποθηκευτικοί πίθοι. Η δυτική πτέρυγα χωρίζεται με δύο εγκάρσιους τοίχους σε τρεις χώρους. Ο βόρειος και ο μεσαίος, ορθογώνιας κάτοψης και οι δύο, βρίσκονται στον ίδιο σχεδόν άξονα με αντίστοιχους χώρους της ανατολικής πτέρυγας. Στο βόρειο χώρο, εσωτερικών διαστάσεων 6,80 x 4 μ., μεσότοιχος μήκους 4,50 μ. φαίνεται ότι ανήκει σε προγενέστερη οικοδομική φάση.

Στοά (23). Η ευρισκόμενη στην ανατολική πλευρά της Αγοράς στοά έχει διαστάσεις 40 x 10 μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι της, που σώζονται σε αρκετά καλή κατάσταση και σε ύψος 1,50 μ. περίπου, είναι κατασκευασμένοι κατά το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας. Το υψηλότερο τμήμα του κτιρίου αποτελούνταν από ωμές πλίνθους και ξυλοδεσιές, ενώ η στέγη του ήταν κεραμοσκεπής.

Η στοά ήταν μερικώς κλειστή στην πρόσοψή της, ακολουθώντας ένα τύπο που απαντά συχνά στον ελλαδικό χώρο κατά την ύστερη κλασική και ελληνιστική εποχή. Τηνη των κιόνων της πρόσοψης, που πιθανότατα ήταν ξύλινοι, δεν έχουν εντοπιστεί. Εσωτερικά υπήρχε

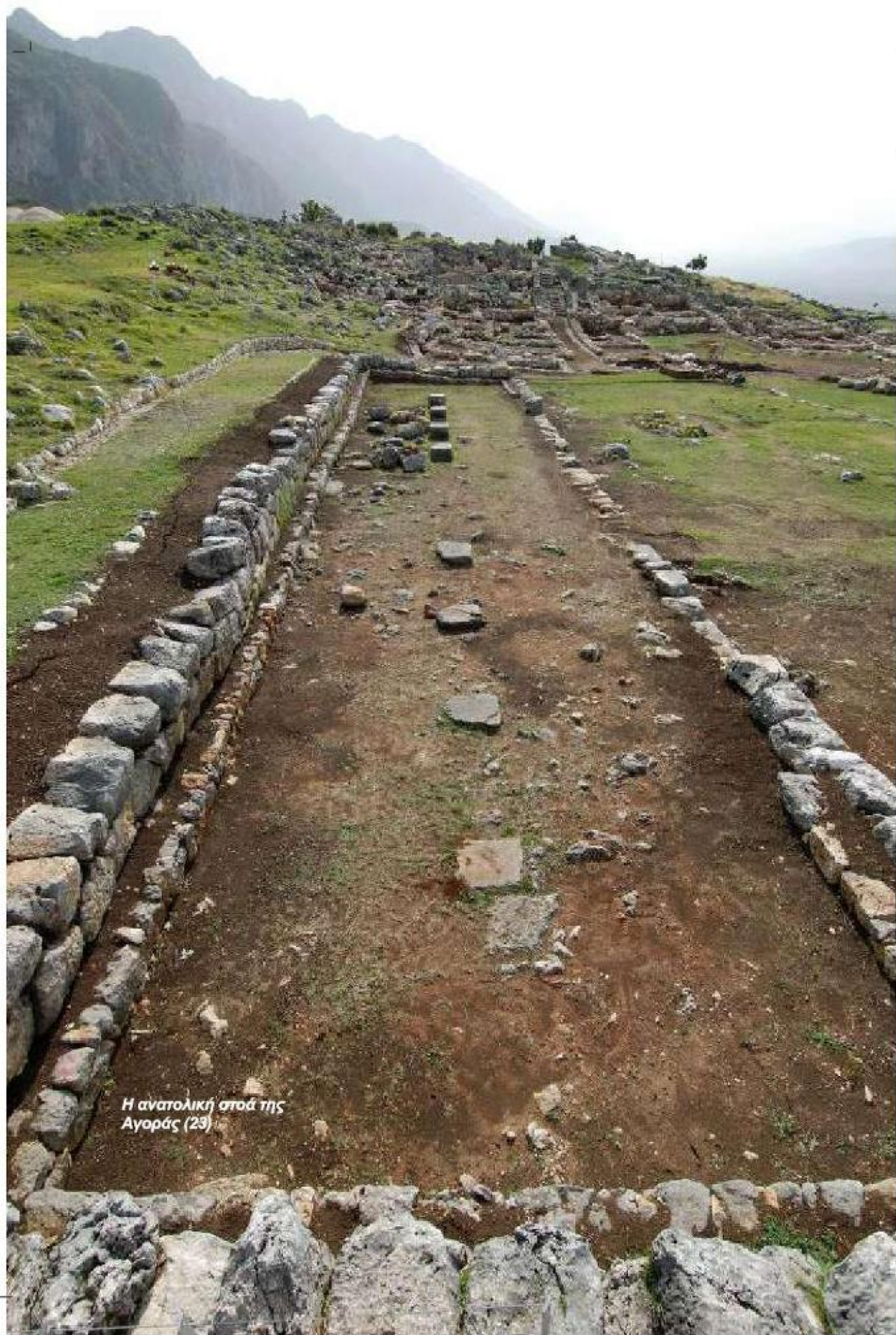
πεσσοστοιχία με έντεκα πεσσούς, των οποίων σώζονται οι βάσεις, ενώ τους τοίχους περιέτρεχε κτιστό λίθινο θρανίο.

Το στρώμα καταστροφής της στοάς έφερε στο φως ευρήματα (κεραμική, νομίσματα κλπ.), τα οποία τοποθετούν την καταστροφή και εγκατάλειψή της πριν από τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. Το πιθανότερο είναι ότι καταστράφηκε το 167 π.Χ. κατά τη δόηση των ηπειρωτικών πόλεων από τους Ρωμαίους.

Στοά (24). Το επίμηκες κτίριο, διαστάσεων 17,50 x 6,30/7 μ., ορίζει το χώρο της αρχαίας αγοράς της πόλης από βόρεια. Οι τοίχοι του, οι οποίοι ήταν κατασκευασμένοι με μεσαίου μεγέθους ημίεργους πολυγωνικούς ασβεστόλιθους, σώζονται σε χαμηλό ύψος (έως 0,30 μ.) και ο νότιος σε επίπεδο υποθεμελίωσης, και ήταν θεμελιωμένοι πάνω στο φυσικό βράχο, τμήμα του οποίου, μαζί με πατημένο πηλόχωμα, είχε χρησιμοποιηθεί ως δάπεδο. Λίθινο θρανίο περιέτρεχε εσωτερικά τους τοίχους, ενώ οι κίονες της πρόσοψης, από τους οποίους δε σώθηκαν ίχνη, ήταν κατά πάσα πιθανότητα ξύλινοι.

Ο ισχυρός
αναλημματικός
ανατολικός τοίχος της
αποθήκης

Η ανατολική στοά της
Αγοράς (29)

Στοά (25). Το στωικό οικοδόμημα, συνολικής έκτασης περίπου 400 τ.μ., οριοθετεί από δυτικά την πολιτική Αγορά της αρχαίας πόλης. Το κτίριο διατηρείται σε καλή γενικά κατάσταση. Έχει διαστάσεις 30,80 x 13 μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι του, πάχους 0,70 μ. και μέγιστου σωζόμενου ύψους περί το ένα μέτρο, είναι κατασκευασμένοι από πολυγωνικούς μεγάλου μεγέθους λίθους, προσεκτικά ειργασμένους στους αρμούς και με αδρή την ελαφρά κυρτή, εξωτερική επιφάνεια. Στην εσωτερική πλευρά των τοίχων μικροί αργοί λίθοι συμπληρώνουν τα κενά μεταξύ των γωνιολίθων, αποτελώντας πιθανότατα το υπόβαθρο για την τοποθέτηση κάποιου είδους επιχρίσματος, που θα κάλυπτε την εσωτερική όψη τους. Οι τοίχοι ήταν θεμελιωμένοι είτε στον κατάλληλα λαξευμένο φυσικό βράχο, είτε πάνω σε υπόστρωμα αργών λίθων πακτωμένων στο έδαφος.

Το κτίριο ακολουθεί το λεγόμενο «ηπειρωτικό» τύπο των στοών. Η εμπρόσθια, ανατολική, πλευρά του κλείνει με δύο τμήματα πολυγωνικών τοίχων, μήκους 3,70 μ. το καθένα, στο βόρειο και το νότιο άκρο της, που απολήγουν σε παραστάδες. Μεταξύ των παραστάδων υπάρχει κιονοστοιχία αποτελούμενη από έντεκα κίονες δωρικού ρυθμού, που στηρίζονται πάνω σε λίθινο στυλοβάτη. Ο στυλοβάτης είναι κατασκευασμένος από ορθογώνιους γωνιόλιθους, προσεκτικά δουλεμένους, με διαστάσεις που κυμαίνονται μεταξύ 1,50/1,00 x 0,60 μ.

Οι κίονες αποτελούνται από δύο ή τρεις σφονδύλους και με ελαφρά μείωση έφταναν σε ύψος τα 1,94 μ. περίπου. Το μεταξόνιο διάστημα ανέρχεται στο 1,50 μ. Τρεις από τους κατώτερους σφονδύλους είχαν παραμείνει στην αρχική τους θέση, ενώ οι υπόλοιποι βρέθηκαν καταπεσμένοι είτε στο εσωτερικό, είτε ακριβώς μπροστά στη στοά. Οι σφόνδυλοι των κίωνων ήταν όλοι κατασκευασμένοι από ασβεστόλιθο, όπως και οι γωνιόλιθοι των τοίχων και έχουν υποστεί σημαντική διάβρωση στην επιφάνειά τους. Αντίθετα, τα κιονόκρανα, αλλά και τα επίκρανα των

Η βόρεια στοά της Αγοράς (24)

Λεκανίδα, πινάκιο και
λυχνάρι από το στρώμα
καταστροφής της στοάς (23)

παραστάδων ήταν δουλεμένα σε πολύ καλής ποιότητας λευκό ασβεστόλιθο και διατηρούνται σε καλή κατάσταση ορισμένα αιέραια και άλλα θραυσμένα σε δύο ή τρία τεμάχια. Ο εχίνος του κιονόκρανου έχει -κατά τα ύστερα κλασικά και ελληνοιστικά πρότυπα- σχήμα κολουρουκώνου, ενώ δε διακρίνονται ιμάντες, δακτύλιοι ή διακόσμηση στο υποτραχήλιο, η οποία δεν αποκλείεται να αποδιδόταν με επίχρυσμα, που κάλυπτε την επιφάνεια του λίθου. Με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή με επίχρυσμα κονιάματος, ίσως να αποδίδονταν και οι ραβδώσεις των κιόνων. Ο θριγκός του κτιρίου ήταν πιθανότατα ξύλινος και δε διατηρήθηκαν ίχνη του.

Στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου διαμορφώνονται επτά ορθογώνιοι χώροι (I-VII), παρόμοιων διαστάσεων 2,70/2,80 x 4,50/4,60μ., γύρω από τους οποίους σχηματίζεται διάδρομος πλάτους 2,50 - 2,80 μ. Τα δωμάτια αυτά επικοινωνούν με ένκεντρα θυραία ανοίγματα, πλάτους 1,00 μ., ανά δύο με τον εξωτερικό διάδρομο, αλλά και μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, θύρες επικοινωνίας με το διάδρομο εντοπίζονται στους χώρους II, IV και VI, ενώ επίσης επικοινωνούν ο Χώρος I με τον II, ο Χώρος III με τον IV και ο Χώρος V με τους VI και VII.

Οι εσωτερικοί τοίχοι, που σχηματίζουν τα εν λόγω δωμάτια, ήταν κατασκευασμένοι από μικρού μεγέθους αργούς λίθους, τοποθετημένους έτσι ώστε να μιμούνται το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας και σώζονται σε ύψος δύο σειρών (0,40 μ. περίπου). Τα δάπεδα των δωματίων, αλλά και του γύρω διαδρόμου ήταν από πατημένο χώμα με υπόστρωμα πακτωμένων αργών λίθων ή το λαξευμένο φυσικό βράχο. Ίχνη καστανοκόκκινου ή καστανοκίτρινου πηλού που εντοπίστηκαν σποραδικά πάνω στα δάπεδα σχετίζονται πιθανότατα με την αποσάθρωση των ωμών πλίνθων που αποτελούσαν την ανωδομή του κτιρίου. Η θέση των θυρών των δωματίων και οι γενικότερες διαστάσεις τους μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι στο εσωτερικό τους ήταν τοποθετημένα ανάκλιντρα, που

Κορινθιακά νομίσματα από τη
βόρεια στοά της Αγοράς (24)

Η δυτική στοά της Αγοράς (25)

χρησιμοποιούνταν ως χώροι συμποσίων από τους άρχοντες της πόλης

Τόσο τα εν λόγω δωμάτια, όσο και ο γύρω διάδρομος καλύπτονταν από πυκνά στρώματα καταστροφής με έντονα ίχνη καύσης, τα οποία εντοπίστηκαν σε δύο επάλληλες στρώσεις, που φαίνεται να αντιστοιχούν και σε δύο επάλληλες οικοδομικές φάσεις με μικρή χρονολογική διαφορά μεταξύ τους. Μεταξύ των δύο στρωμάτων, τα οποία ήταν περισσότερο σαφή στο βόρειο μισό του κτιρίου, μεσολαβούσε στρώμα από καθαρό κιτρινωπό πηλόχωμα, πάχους περίπου 0,05 ως 0,10 μ.

Σε απόσταση περίπου 1,80 μ. ανατολικά του Κτιρίου, ίσως λίγο μετά την αρχική καταστροφή του, κατασκευάστηκε παράλληλα με το στυλοβάτη πρόχειρος αναλημματικός τοίχος μήκους 31 μ., από στοιχειωδώς δουλεμένους μεγάλου μεγέθους λίθους, προφανώς για τη

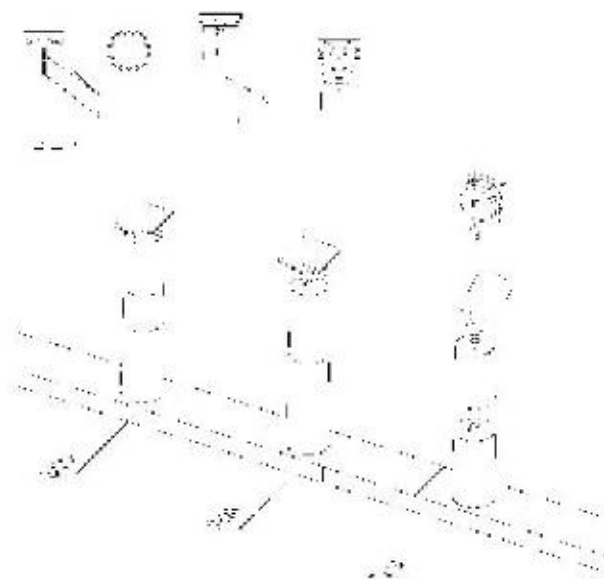
Η κιονοστοιχία της στοάς 25.
Στα δεξιά διακρίνεται ο
πρόχειρος αναλημματικός
τοιχος που συγκρατεί το
άνωτερο επίπεδο της Αγοράς

συγκράτηση των χωμάτων του ανώτερου επιπέδου της Αγοράς.

Στο χώρο αυτό, μεταξύ του στυλοβάτη και του πρόχειρου παράλληλου με αυτόν αναλημματικού τοίχου, εντοπίστηκε και η συντριπτική πλειονότητα της κεραμικής και των άλλων ευρημάτων του κτιρίου. Συνάγεται επομένως με μεγάλη πιθανότητα ότι μετά την πρώτη καταστροφή της στοάς, που δεν μπορεί να είναι άλλη από αυτή του 167 π.Χ., το κτίριο συνέχισε να χρησιμοποιείται για μικρό χρονικό διάστημα από τους λιγιστούς κατοίκους της πόλης, οι οποίοι προχώρησαν στο μερικό καθαρισμό του εσωτερικού του κτιρίου, πετώντας όλα τα θραυσμένα από την καταστροφή αγγεία εκτός του ωφέλιμου χώρου. Με τη φάση αυτή σχετίζεται, κατά πάσα πιθανότητα, και η παρουσία πήλινου λουτήρα και μεγάλης πήλινης λειάνης, που εντοπίστηκαν στο νοτιοδυτικό τμήμα του διαδρόμου.

Τυπολογικά το εν λόγω κτίριο, με τους πλάγιους

Πρόταση αποκατάστασης των κίωνων της στοάς

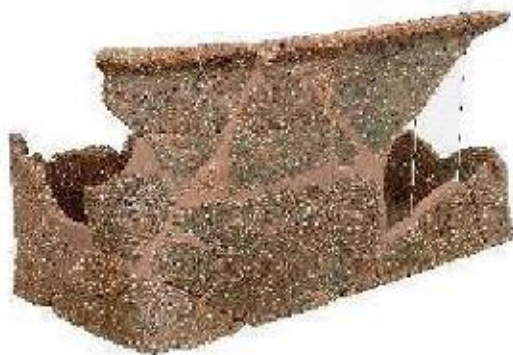
Μικρογραφικό αγγείο με
διακόσμηση "δυτικής κλιτύς"
και ανάγλυφος σκύφος από
τη στοά 25

να συνεχίζουν στα δύο άκρα της πρόσοψης, εντάσσεται στον τύπο των στοών που απαντούν στο ΒΔ ελλαδικό χώρο κατά την ύστερη κλασική και ελληνοιστική εποχή. Ιδιαιτερότητα αποτελεί η διάταξη των δωματίων στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου και η ύπαρξη του περιμετρικού διαδρόμου, η οποία δεν είναι γνωστή από αντίστοιχα οικοδομήματα της εποχής.

Δημόσιο Κτίριο (26). Το κτίριο βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία της Αγοράς και ορίζεται από δρόμους σε όλες τις πλευρές του. Είναι ένα μεσαίου μεγέθους και ορθογώνιου σχήματος οικοδόμημα, διαστάσεων 10 x 16 μ. περίπου, που αποτελείται από έξι χώρους. Όλοι του οι τοίχοι σώζονται σε επίπεδο θεμελίωσης, πλην της πλευράς προς την κεντρική οδική αρτηρία, που διατηρείται σε μέγιστο ύψος 1,30 μ. και ήταν χτισμένη με μεγάλους γωνιόλιθους κατά το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας. Επιμελημένης κατασκευής ήταν και η δυτική πλευρά του κτιρίου, στο δρόμο που ορίζει από δυτικά την Αγορά, όπου βρισκόταν και οι κύριες εισοδοί του. Οι υπόλοιποι εξωτερικοί, όπως και οι εσωτερικοί τοίχοι του κτιρίου, ήταν χτισμένοι με μικρότερους αδρά επεξεργασμένους λίθους σε δύο κατά πλάτος σειρές.

Σημαντική είναι η εκ βάθρων αναμόχλευση και η φθορά, που έχει υποστεί ολόκληρο σχεδόν το κτίριο. Χτισμένο σε ένα αριετὰ επικλινές επίπεδο, όπου οι

Πήλινη λεκάνη και λουτήρας από τη
νοτιοδυτική γωνία του διαδρόμου της στοάς 25

*Το κτίριο 26 στη
βορειοδυτική γωνία
της Αγοράς*

επιχώσεις δεν ήταν ιδιαίτερα παχιές, με συνέπεια τη έκθεσή του στη άροση και τα καιρικά φαινόμενα, είχε σαν αποτέλεσμα την αλλοίωση της αρχικής του εικόνας. Όλοι σχεδόν οι τοίχοι του, ακολουθώντας τη φυσική κατωφέρεια, είχαν μετατοπισθεί από την αρχική τους θέση και είχαν μια σχετικά έντονη κλίση προς τα δυτικά.

Οι χώροι στο Κτίριο 26 διαμορφώνονται σε δύο επάλληλα επίπεδα στον άξονα Β-Ν. Τα δωμάτια κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του κτιρίου βρίσκονται σε σχετικά ανώτερο επίπεδο από τους άλλους τρεις χώρους. Η επικοινωνία τους εξασφαλιζόταν με θύρες που φέρουν λιθόκτιστα κατώφλια.

Το κτίριο διαιρείται σε δύο μέρη, πιθανόν αυτόνομα μεταξύ τους και με διαφορετικό λειτουργικό χαρακτήρα. Το βόρειο τμήμα -περίπου το 1/3 της συνολικής έκτασης- καταλαμβάνουν δύο δωμάτια (Χώροι Ι και ΙΙ), που επικοινωνούν μεταξύ τους και με τον παρακείμενο στα δυτικά δρόμο, ενώ κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του Χώρου Ι, όπου και η είσοδος προς το Χώρο ΙΙ, υπήρχε χαμηλό λιθόκτιστο θρανίο, δίπλα και πάνω στο οποίο εντοπίστηκαν τα θραύσματα από πέντε (5) πήλινα γυναικεία ειδώλια. Το εν λόγω εύρημα, σε συνδυασμό και

*Επισκευασμένο πιθάρι από το
νότιο τμήμα του κτιρίου 26*

*Λίθινα τριβεία δημητριακών
από το κτίριο 26*

Γυναικεία ειδώλια από το μικρό
ιερό στο βόρειο τμήμα
του κτιρίου 26

Σχεδιαστική αναπαράσταση
της Αγοράς

με τη θέση του κτιρίου στο χώρο της Αγοράς, μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι στο χώρο αυτό λειτουργούσε ίσως μικρό ιερό.

Το νότιο τμήμα του κτιρίου καταλαμβάνουν οι Χώροι III, IV, V και VI, που επικοινωνούν τόσο μεταξύ τους, όσο και απευθείας με τον παρακείμενο στα δυτικά δρόμο. Από την εξωτερική δυτική πλευρά του χώρου III ξεκινά λίθινος αποχετευτικός αγωγός, που διασχίζει διαγώνια τον παρακείμενο δρόμο και συνεχίζει προς νότια κατά μήκος της κεντρικής οδικής αρτηρίας του οικισμού.

Οι Χώροι III και IV βρίσκονται στο κέντρο σχεδόν του κτιριακού συγκροτήματος. Η πρόσβαση σε αυτούς γίνεται μέσω θυραίου ανοίγματος στη νότια πλευρά του Χώρου III. Από τους παραπάνω δύο χώρους αφαιρέθηκαν πυκνά στρώματα καταστροφής, με πλήθος τμημάτων από πίθους και άλλα αποθηκευτικού τύπου αγγεία, καθώς και αρκετά νομίσματα.

Οι Χώροι V και VI εκτείνονται κατά μήκος της Ν. πλευράς του κτιριακού συγκροτήματος και είχαν μάλλον

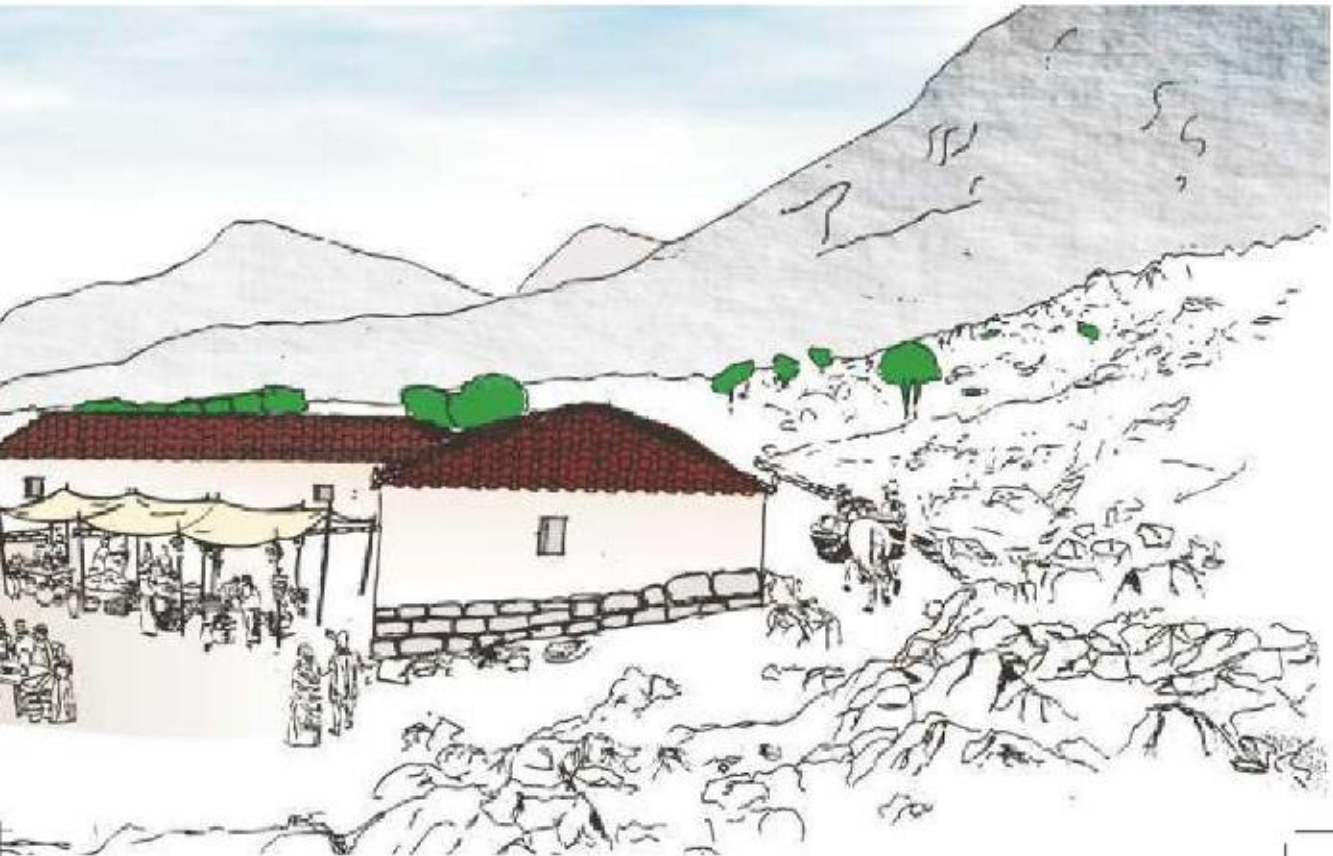

αποθηκευτικό – εργαστηριακό χαρακτήρα, αν κρίνουμε από τα ευρήματα στο εσωτερικό τους. Στο Χώρο VI βρέθηκαν τέσσερις πίθοι, οι δύο πρώτοι πλησίον του θυραίου ανοίγματος στη ΒΔ γωνία του Χώρου, ένας τρίτος πεσμένος στο πλάι στη ΝΑ γωνία του Χώρου, ενώ ο τέταρτος, στο μέσο της δυτικής πλευράς του δωματίου, είχε επισκευαστεί επιμελώς με μολύβδινους συνδέσμους. Από το Χώρο αυτό περισυνελέγησαν αρκετά χάλκινα νομίσματα, σιδερένια καρφιά και εφηλίδες, τμήματα πήλινων γυναικείων ειδωλίων, ένα λίθινο τριβείο, μία φυλλόσχημη και μια επιμήκης κυλινδρική σιδερένια λόγχη, ένας οξυπύθμενος αμφορέας και ένα κωδωνόσχημο σκεύος με δύο διαμπερείς οπές. Πλήθος ευρημάτων περισυνελέγη και από τον παρακείμενο Χώρο V: χάλκινα νομίσματα, σιδερένια καρφιά και εφηλίδες, τμήματα πήλινων γυναικείων ειδωλίων, καθώς και τέσσερα ακέραια λίθινα τριβεία.

Ανατολικά του κτιρίου 26 ο χώρος ήταν οργανωμένος βαθμιδωτά σε τρία επάλληλα άνθηρα με μικρή

Αμφορείς διαφόρων τύπων

Σφράγισμα σε μορφή φύλλου
φτέρης

υψομετρική διαφορά μεταξύ τους ως τη στοά (Κτίριο 24) που ορίζει το χώρο της Αγοράς από βόρεια. Η μεγάλη καταστροφή όμως που έχει υποστεί το τμήμα αυτό του οικισμού δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την αρχιτεκτονική του οργάνωση. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, λόγω της θέσης των αποσπασματικά σωζόμενων αρχιτεκτονικών καταλοίπων να αποτελούσαν μικρά κτίρια, ανοικτά στην πρόσοψή τους προς την Αγορά, όπου στεγάζονταν εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων της πόλης.

Τα κινητά ευρήματα

α. Η κεραμική

Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής από την Ελέα χρονολογείται -σχεδόν κατά αποκλειστικότητα- στην ελληνιστική εποχή και κυρίως στο α' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ., την τελευταία δηλαδή χρονική περίοδο, πριν την καταστροφή της πόλης, ενώ τα ευρήματα που -μέχρι στιγμής- υποδεικνύουν κατοίκηση του χώρου πριν τον 4^ο αι. π.Χ. είναι αποσπασματικά.

Η κεραμική είναι, ως επί το πλείστον, καθημερινής χρήσης, άβαφη, όσον αφορά στα μεγάλα μεγέθη, και με μελανό ή ερυθρωπό γάνωμα που εύκολα απολεπίζεται, όσον αφορά στα μικρότερα αγγεία, προερχόμενη κυρίως από ντόπια εργαστήρια, όπως υποδηλώνει και η ύπαρξη κεραμικών κλιβάνων εντός του οικισμού. Η όπτηση είναι συνήθως καλής ποιότητας, ενώ τα αγγεία με γραπτή ή εγχάρακτη διακόσμηση απαντούν σχετικά σπάνια. Η απουσία των μεγάλων ή μεσαίου μεγέθους «πολυτελών» αγγείων με περίτεχνη γραπτή ή πλαστική διακόσμηση, που μιμούνται μεταλλικά πρότυπα, οφείλεται πιθανόν στην διαρπαγή τους κατά την περίοδο της δόξης της πόλης.

Στην κατηγορία των μεγάλων ανοικτών αγγείων, αποθηκευτικής χρήσης, ανήκουν οι **πίθοι** και τα **πιθοειδή αγγεία**, θραύσματα των οποίων συναντάμε σε μεγάλες ποσότητες σε όλα σχεδόν τα σημεία του οικισμού. Πίθοι

Αμφορέας με εγχάρακτο Δ
(ΔΑΜΟΣΙΟΥ)

μεγάλων διαστάσεων αποκαλύπτονται συνήθως κατά χώρα σε δωμάτια ιδιωτικών οικιών (πιθεώνες), όπου φυλάσσονταν τα αγροτικά προϊόντα των οικογενειών. Τα μεγέθη των πίων ποικίλουν, με το ύψος τους να φτάνει μέχρι και τα 1,20 μ. και τη διάμετρό τους έως το 1,00 μ. Οι βάσεις τους είναι χαμηλές, κομβιόσχημες, ώστε να τοποθετούνται απευθείας σε λάκκους στο χωμάτινο δάπεδο των δωματίων. Συνήθως, στην επίπεδη επιφάνεια των χειλών φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση διπλής κυματοειδούς γραμμής και, σπανιότερα, πλαστική κυματοειδή ταινία στον ώμο. Πρόκειται για ένα διακοσμητικό μοτίβο, το οποίο επιχωριάζει στη δυτική Ελλάδα στα αγγεία αυτού του τύπου.

Τα όστρακα των **αμφορέων** αποτελούν τη μεγάλη πλειονότητα της κεραμικής από τον οικισμό. Αμφορείς απαντούν σε διάφορα σχήματα και μεγέθη. Η διακόσμηση τους, αν υπάρχει, είναι λιτή και περιορίζεται συνήθως σε εγχάρακτα μοτίβα, όπως γραμμές που περιτρέχουν το σώμα. Κυριαρχούν οι εμπορικού τύπου **οξυπύθμενοι αμφορείς**, με οξύ κωνικό σώμα, ψηλό λαιμό και κάθετες ταινιωτές λαβές, που προορίζονταν τόσο για το εμπόριο, όσο και για την αποθήκευση αγαθών. Έχουμε λίγα δείγματα ενσφράγιστων λαβών, με σφραγίσματα συνήθως με μορφή φτέρης και ρόδακα και σπανιότερα με επιγραφές με δυσδιάκριτα ονόματα, που παραπέμπουν είτε σε ντόπια εργαστήρια κεραμικής είτε στην προέλευση του προϊόντος που περιέχουν τα αγγεία.

Ιδιαίτερος τύπος αμφορέα είναι αυτός με το σωληνωτό σώμα, που βρέθηκε σε ιδιωτική κατοικία στα βόρεια του χώρου της Αγοράς, και αναφέρεται ως «*Αδριατικής*» προελεύσεως, του 2^{ου} αι. π.Χ. Χαρακτηριστική είναι, τέλος, η περίπτωση ενός αέριου σχεδόν οξυπύθμενου αμφορέα, αποθηκευτικής χρήσης από το κτίριο 11, με εγχάρακτο Δ στο σώμα, που σε συνδυασμό με την ύπαρξη στον ίδιο χώρο πίου που φέρει την επιγραφή Δ Α, παραπέμπουν, ίσως, στην οικία του Αγορανόμου, του υπεύθυνου δηλ. για την επιτήρηση της

Πινάκιο, σκυφίδιο και κάνθαρος

Λεκανίδες με προχοή

Μελανοδοχείο και πυξίδα

Μυροδοχεία

Πήλινα γυναικεία ειδώλια

σωστής και έννομης λειτουργίας της Αγοράς.

Μια άλλη κατηγορία αγγείων καθημερινής χρήσης, όστρακα των οποίων έχουν εντοπιστεί σε μεγάλες ποσότητες, είναι τα αγγεία πόσεως, όπως οι **κάνθαροι**, οι **σκύφοι** και τα **φιαλίδια**. Οι πρώτοι, μικρού κυρίως μεγέθους, έχουν συνήθως κοντό βαθμιδωτό στέλεχος και οριζόντιες δαχτυλιόσχημες λαβές, που φέρουν κερατοειδείς αποφύσεις. Συνήθως έχουν μελανό γάνωμα, που απολεπίζεται εύκολα, ενώ κάποιες φορές το κατώτερο μέρος του σώματός τους φέρει ανάγλυφες κάθετες ριπίδες.

Μεγάλες είναι οι ποσότητες οστράκων από σκύφους, μικρού ως επί το πλείστον μεγέθους, είτε άωτους, είτε διώτους, με μελανό ή ερυθρωπό γάνωμα στην εσωτερική και εξωτερική τους επιφάνεια.

Τα φιαλίδια είναι συνήθως άβαφα, ενώ κάποιες φορές έχουν μελανό ή ερυθρωπό γάνωμα, το οποίο απολεπίζεται εύκολα. Συνήθως έχουν χαμηλή δαχτυλιόσχημη βάση, ενώ τα **μικκύλα** ανέραια φιαλίδια και σκυφίδια, που έχουν εντοπιστεί σε διάφορα σημεία του χώρου, παραπέμπουν στα μικρογραφικά αγγεία της Αμβρακίας, που τοποθετούνταν σε λάκκους «εργαίνων» στα δάπεδα των οικιών.

Έχουν, τέλος, εντοπιστεί και λίγα δείγματα ανάγλυφων σκύφων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού από το στωικό οικοδόμημα στο δυτικό τμήμα της Αγοράς, που φέρει τρία πλαστικά στηρίγματα σε σχήμα αχιβάδας και ανάγλυφη διακόσμηση ζευγών φτερωτών ερωτιδών που προσφέρουν ο ένας στον άλλο περιστέρι. Ο τύπος θυμίζει παραδείγματα τοπικών εργαστηρίων της Κασσώπης, χωρίς να αποκλείεται να πρόκειται και για επείσαντο από την Κασσώπη αγγείο.

Στην κατηγορία των αγγείων καθημερινής χρήσης συγκαταλέγονται τα **πινάκια**, που συνήθως είναι μελαμβαφή με χαμηλή δαχτυλιόσχημη βάση, και οι **λεκανίδες**, μικρού συνήθως μεγέθους με προχοή. Επίσης, έχουν βρεθεί και θραύσματα **πυραύλων**, για τη μεταφορά των κάρβουνων για το άναμμα των εστιών.

Από τα δωμάτια των κτιρίων έχουν προκύψει επίσης αρκετοί μελαμβαφείς και άβαφοι **λύχνοι**, το κατεξοχήν φωτιστικό μέσο στην αρχαιότητα, καθώς και ατρακτόσχημα, μελαμβαφή και άβαφα **μυροδοχεία** για την τοποθέτηση αρωματικών ελαίων. Σχετικά συνήθεις είναι και οι μελαμβαφείς διπλές κυλινδρικές πυξίδες, που χρησιμοποιούταν ως κοσμηματοθήκες.

Αναφορά, τέλος, θα πρέπει να γίνει στους **λουτήρες**, που εντοπίστηκαν ο ένας στο δημόσιο στωικό οικοδόμημα στα δυτικά της Αγοράς και οι υπόλοιποι σε δωμάτια ιδιωτικών κατοικιών. Όλοι έχουν παρόμοιο μέγεθος και σχήμα, οπή εκροής στη μία στενή πλευρά, ενώ ενίοτε σχηματίζουν στο δάπεδό τους κοιλότητα για τη συλλογή των υδάτων.

β. Τα μικροαντικείμενα

Στους χώρους των κτιρίων της Ελεάς πολύ συχνή είναι η ύπαρξη **αγνύθων**, των υφαντικών δηλαδή βαριδιών για τους αργαλειούς. Στην πλειονότητά τους είναι κωνικού ή σπανιότερα πυραμιδοειδούς σχήματος. Ενίοτε φέρουν πλησίον της βάσης τους σφραγίσματα, με συνηθέστερο μοτίβο την κεφαλή αιλουροειδούς. Συνήθως, βρίσκονται σποραδικά στο χώρο, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις έχουμε σύνολα δεκάδων αγνύθων,

Ειδώλιο βατράχου

Σφραγίδες

Ασημένιες περόνες

Δακτυλίδια από κρύσταλλο και χαλκό με χρυσή επένδυση

Αγνύθες και υφαντικά βάρη

Πήλινη σβούρα, αστράγαλος και ζάρι παιχνιδιού

Σιδερένιο δρεπάνι

Σιδερένιες λαβίδες

Οστέινη επένδυση
κυλινδρικής πυξίδας

που υποδεικνύουν την παρουσία αργαλειών, όπως αυτά στα δωμάτια των κτιρίων 3, 4 και 11.

Πήλινα ήταν συνήθως τα ανθρωπόμορφα ή ζωόμορφα **ειδώλια**, που έχουν ως επί το πλείστον βρεθεί σε αποσπασματική κατάσταση. Το μέγεθός τους ποικίλει, φτάνοντας έως και τα 20 εκατοστά, ενώ, όσον αφορά στις ανθρωπινες μορφές, παριστάνονται σχεδόν πάντα γυναίκες που φορούν χιτώνα, ιμάτιο, ψηλά υποδήματα και πώλο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση πέντε πήλινων γυναικείων ειδωλίων, τα οποία φαίνεται πως ήταν τοποθετημένα σε θρανίο σε μικρό ιερό στο δημόσιο κτίριο 26.

Στην κατηγορία των πήλινων μικροαντικειμένων συγκαταλέγονται επίσης **σφραγίδες**, που χρησιμοποιούνταν συνήθως για το σφράγισμα εμπορικού τύπου αγγείων, τα **ζάρια**, με εγχάρακτα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου στις πλευρές τους, που πιθανότατα αποτελούσαν κομμάτια κάποιου επιτραπέζιου παιχνιδιού, αλλά και τα **πλακίδια** με ανάγλυφες ανθρωπινες μορφές, που ήταν αφιερώματα σε ιερά ή χρησιμοποιούνταν ως παιχνίδια.

Στα μεταλλικά μικροαντικείμενα συμπεριλαμβάνονται σιδερένια **γεωργικά εργαλεία**, όπως αξίνες,

Χάλκινο κιβωτίδιο-κοσμηματοθήκη

ινύα, δρεπάνια και μαχίρια διαφόρων ειδών, αλλά και χάλκινα και σιδερένια **όπλα**, με συνηθέστερα τις αιχμές βελών και δοράτων, τα ξίφη και τα εγχειρίδια. Σποραδικά εντοπίστηκαν επίσης και λίθινα βλήματα σφενδόνων.

Από τα **κοσμήματα** συνηθέστερα είναι τα χάλκινα και σπανιότερα ασημένια δακτυλίδια με τη μορφή απλού κρίκου κυκλικής διατομής. Σε λιγότερες περιπτώσεις τα δακτυλίδια έχουν διαμορφωμένη ελλειψοειδή ή κυκλική σφενδόνη, η οποία είτε είχε η ίδια ανάγλυφη διακόσμηση, είτε έφερε ημιπολύτιμους λίθους ή επικάλυψη με φύλλα χρυσού, ενώ μοναδικό είναι το παράδειγμα ενός δακτυλιδιού από κρύσταλλο από το στρώμα καταστροφής του δημόσιου κτιρίου 12.

Σε μορφή απλού κρίκου απαντούν και τα περισσότερα χάλκινα και ασημένια ενώτια. Μοναδικό είναι ένα χρυσό περιάπτο με τη μορφή ερωτιδέα που παίζει σύριγγα.

Από τις επιχώσεις των κτιρίων προέρχονται επίσης μία κυλινδρική οστέινη πυξίδα με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων σε σειρές, μία χάλκινη κοσμηματοθήκη σε σχήμα κιβωτιδίου και ένα ζευγάρι μικρά χάλκινα κύμβαλα σε μορφή ασπιδίσκης.

Χάλκινη αιχμή βέλους

γ. Τα νομίσματα

Τα νομίσματα που έχουν εντοπιστεί στην Ελέα είναι ως επί το πλείστον χάλκινα. Σποραδικά μόνο εντοπίζονται και ασημένια νομίσματα, προερχόμενα από τα μεγάλα εμπορικά κέντρα του αρχαίου ελληνικού κόσμου.

Η μεγάλη πλειονότητα των χάλκινων νομισμάτων αποτελεί κοπές του Κοινού των Ηπειρωτών, αλλά υπάρχουν και παλαιότερες κοπές των Ελεατών ή του θεσπρωτικού κοινού. Συχνά απαντούν νομίσματα και των γύρω ηπειρωτικών πόλεων, όπως της Αμβρακίας, της Κασσώπης αλλά και των Μακεδόνων βασιλέων, που μας αποκαλύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία για την κυκλοφορία των νομισμάτων στην Ήπειρο κατά την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο καθώς και τις εμπορικές σχέσεις και ανταλλαγές μεταξύ των μεγάλων ηπειρωτικών πόλεων. Επιπρόσθετα, οι ασημένιοι κορινθιακοί στατήρες και τα νομίσματα από την Κέρκυρα, τη Λευκάδα, την Αιτωλία και την Ακαρνανία, το Δυρράχιο, την Απολλωνία και την Κάτω Ιταλία και Σικελία μαρτυρούν τις εμπορικές επαφές της πόλης με τα κέντρα του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου.

Όπως και τα άλλα ηπειρωτικά φύλα, οι Θεσπρωτοί δεν είχαν δικό τους νόμισμα ως τα μέσα περίπου του 4ου π.Χ. αιώνα. Η σχετικά περιορισμένη κυκλοφορία έκδοση αποκλειστικά χάλκινων νομισμάτων περιλαμβάνει πέντε ομάδες. Από αυτές η παλαιότερη (360-342 π.Χ.) φέρει στον εμπροσθότυπο παράσταση Πήγασου και στον οπισθότυπο τρίαίνα, την κυνέη του Άδη και την επιγραφή ΕΛΕΑΙ(ΩΝ) ή ΕΛΕΑΤΑΝ. Οι τρεις επόμενες ομάδες, που χρονολογούνται μεταξύ του 342 και 335 π.Χ., φέρουν στον εμπροσθότυπο κεφαλή Περσεφόνης με στεφάνι από στάχυα και στον οπισθότυπο τρικέφαλο Κέρβερο και την επιγραφή ΕΛΕΑΙ(ΩΝ) οι δύο και ΕΛΕΑΤΑΝ η τρίτη. Η τελευταία ομάδα νομισμάτων, που χρονολογείται μεταξύ 335 και 330/325 π.Χ., φέρει ακριβώς τα ίδια σύμβολα με τις τρεις προηγούμενες, δηλαδή κεφαλή Περσεφόνης και τρικέφαλο Κέρβερο. Ωστόσο, στις κοπές αυτές το εθνικό

Χάλκινα νομίσματα του κοινού των Ηπειρωτών της περιόδου 234 – 168 π.Χ.

του φύλου -ΕΛΕΑΙ(ΩΝ) ή ΕΛΕΑΤΑΝ- αντικαθίσταται από το ΘΕ(ΣΠΡΩΤΩΝ), γεγονός που συνδέεται και με τη μεταφορά του πολιτικού κέντρου των Θεσπρωτών από την Ελέα στη Γιτάνη.

Η περιορισμένη χρονικά και τοπικά κυκλοφορία των χάλκινων νομισμάτων των Ελεατών για 30 περίπου χρόνια (360-330/325 π.Χ.), αν και αποσκοπούσε στην κάλυψη καθαρά εσωτερικών αναγκών, επιβεβαιώνει την ισχύ τους μεταξύ των θεσπρωτικών φύλων και προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της περιοχής.

Από την ευρεία χρήση των συμβόλων των θεοτήτων του κάτω κόσμου στα νομίσματα της πόλης συνάγεται ότι το «Νεκρομαντείο» βρισκόταν στην επικράτεια των Ελεατών. Επιπρόσθετα, η χρήση αυτών των καθαρά τοπικών συμβόλων στις κοπές των νομισμάτων, υποδηλώνει ότι ο ισχυρός την εποχή εκείνη Φίλιππος της Μακεδονίας δεν ασκούσε επιρροή στα θεσπρωτικά φύλα, σε αντίθεση με τους Μολοσσούς, οι οποίοι την ίδια περίοδο διακόπτουν την έκδοση των χάλκινων νομισμάτων τους, που αντικαθίστανται από κοπές χάλκινων νομισμάτων του Φιλίππου.

Μετά την περίοδο αυτή, οι Θεσπρωτοί, υπό την επιρροή του ισχυρότερου ηπειρωτικού φύλου των Μολοσσών, προσχωρούν στη συμμαχία τους και υιοθετούν τα ηπειρωτικά νομίσματα.

Στην Ελέα απαντούν νομίσματα όλων των περιόδων, από την ίδρυση της Ηπειρωτικής Συμμαχίας λίγο πριν το 330 π.Χ. ως τη δημιουργία του Κοινού των Ηπειρωτών το 234 π.Χ. και, τελικά, την υποταγή τους στους Ρωμαίους το 167 π.Χ. Στις όψεις τους τα νομίσματα αυτά φέρουν τα ευρέως διαδεδομένα ηπειρωτικά σύμβολα: στον εμπροσθότυπο την κεφαλή του γενειοφόρου Δία, μόνου του ή σε συνδυασμό με την κεφαλή της Διώνης και σπανιότερα την κεφαλή της Άρτεμης και στον οπισθότυπο, στεφάνι, τον επιτιθέμενο ταύρο, αετό, τον κεραυνό του Δία, λόγχη ή ρόπαλο.

Την εποχή αιχμής της Ελέας δεν είναι σπάνια και τα

Ασημένια ηπειρωτικά νομίσματα της περιόδου 234 – 168 π.Χ.

Χάλκινα νομίσματα Αμβρακίας
και Κασσώπης

νομίσματα από τα υπόλοιπα κέντρα του ελληνικού κόσμου. Συχνότερα όλων απαντούν τα νομίσματα της γειτονικής Αμβρακίας, που απεικονίζουν συνήθως την κεφαλή της Διώνης ή του Απόλλωνα και βαίτυλο με τα αρχικά ΑΜΒΡ. Εντοπίζονται επίσης αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της νομισματοκοπίας των τελευταίων Μακεδόνων βασιλέων πριν το 167 π.Χ., με συνηθέστερα είναι αυτά του Φιλίππου Ε' και του Περσέα.

Από τον αιμαίο κατά τον 3ο και το πρώτο μισό του 2ου π.Χ. αι. σχυρωμένο οικισμό δε θα μπορούσαν να λείπουν τα «σχυρά» νομίσματα των μεγάλων οικονομικών και εμπορικών κέντρων της αρχαιότητας. Η παντοκρατορία της Κορίνθου και των αποικιών της Κέρκυρας, Λευκάδας, Απολλωνίας και Επιδάμνου - Δυρραχίου επιβεβαιώνεται από την ανεύρεση αριστών ασημένιων νομισμάτων με τις χαρακτηριστικές παραστάσεις Πηγάσου, κεφαλής Αθηνάς ή Αφροδίτης ή της αγελάδας που θηλάζει το μοσχάρι της στον εμπροσθότυπο και των δύο κεραυνών σε τετράγωνο πλαίσιο στον οπισθότυπο. Η ακριβής προέλευση των νομισμάτων, που χρονολογούνται από τα μέσα του 4ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., ταυτίζεται κάθε φορά από τις επιγραφές τους: Q (κόπα) για την Κόρινθο, Λ για τη Λευκάδα, Α για την Αμβρακία και ΔΥΡ ή ΑΠΟΛ για το

Ασημένια ελληνιστικά νομίσματα
Απολλωνίας και Δυρραχίου
(εμπροσθότυποι)

Δυρράχιο και την Απολλωνία αντίστοιχα. Από τη γειτονική Κέρκυρα απαντούν και μικρότερης αξίας χάλκινες κοπές με παράσταση αμφορέα, κανθάρου και τσαμπιούσταφυλιού (350–300 π.Χ.).

Σποραδικά δείγματα της Ηπειρωτικής νομισματοκοπίας μετά το 167 π.Χ., που έχουν εντοπιστεί στις επιχώσεις ορισμένων κτιρίων, επιβεβαιώνουν την μικρής έκτασης και διάρκειας κατοίκηση της πόλης και μετά την καταστροφή που υπέστη από τους Ρωμαίους.

Ειδική κατηγορία αποτελούν οι «θησαυροί», τα νομισματικά σύνολα που σκόπιμα αποκρύφθηκαν από τους κατόχους τους, για να χρησιμοποιηθούν σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης. Κατά τις εργασίες ανάδειξης των τελευταίων ετών στην Ελέα εντοπίστηκαν τρεις, αποτελούμενοι από 12, 13 και 41 νομίσματα αντίστοιχα, όμως δε λείπουν και παραδείγματα απόκρυψης μικρότερων νομισματικών συνόλων -συνήθως 2 ή 3 νομισμάτων- σε σχισμές του φυσικού βράχου ή κάτω από μικρούς λίθους στα δάπεδα των οικιών. Η απόκρυψη των νομισμάτων αυτών συνόλων, που χρονολογούνται στην τελευταία φάση κατοίκησης του οικισμού πριν ή λίγο μετά την καταστροφή του από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ., θα πρέπει αναμφίβολα να συσχετιστεί με την ταραγμένη

Ασημένιο κορινθιακό νόμισμα

Χάλκινο νόμισμα του κοινού των Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ.

Ασημένια ελληνιστικά νομίσματα Απολλωνίας και Δυρραχίου (οπισθότυποι)

περίοδο του πρώτου μισού του 2ου αι. π.Χ., που οδήγησαν στην πτώση της Ηπείρου και την επιβολή της ρωμαϊκής κυριαρχίας.

Ο αρχαιολογικός χώρος το έτος 2000

Οι εργασίες ανάδειξης

Ο σημερινός επισκέπτης του αρχαιολογικού χώρου της Ελέας καλείται να περιηγηθεί γύρω και μέσα στον περιτειχισμένο αρχαίο οικισμό, με στόχο αφενός μεν να κατανοήσει την καίρια θέση του στην περιοχή της κοιλάδας της Παραμυθιάς, αφετέρου δε να γνωρίσει την αρχιτεκτονική του οργάνωση και τα σημαντικότερα από τα μνημεία του και να αντλήσει πληροφορίες για την καθημερινή ζωή στην αρχαιότητα.

Η επίτευξη του στόχου αυτού είχε να αντιμετωπίσει σημαντικότερα προβλήματα, καθώς ο χώρος ήταν ελάχιστα ερευνημένος ανασκαφικά, ενώ η πρόοδος των εργασιών ανάδειξης αποκάλυψε μία εικόνα, την οποία σε μεγάλο βαθμό η μέχρι σήμερα έρευνα αγνοούσε. Παράλληλα, έπρεπε να αντιμετωπιστούν και μία σειρά πρακτικά προβλήματα που σχετίζονται με τον έλεγχο της βλάστησης, τη δυσκολία συντήρησης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και των κινητών ευρημάτων που έρχονται στο φως, αλλά και την ίδια την προστασία των παρεμβάσεων στον αρχαιολογικό χώρο από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες, ώστε το έργο να συνεχίσει να υφίσταται για όσο

Ο αρχαιολογικός χώρος το έτος 2007

Αποθέσεις ερυθρογής στην περιοχή του Ελευθεροχωρίου Παραμυθιάς

Παλαιολιθικά εργαλεία από πυριτόλιθο από τις ανασκαφικές έρευνες κατά μήκος της Εγνατίας Οδού στην περιοχή Ελευθεροχωρίου Παραμυθιάς

το δυνατόν περισσότερο.

Οι εργασίες ανάδειξης ξεκίνησαν το 2002, μετά την ένταξη του έργου στο Μέτρο 3.3 του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Ηπείρου του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και αρχικά είχαν προγραμματιστεί να διαρκέσουν ως το Νοέμβριο του 2006. Μία σειρά όμως από πρακτικά και διοικητικά προβλήματα παρέτειναν το χρονοδιάγραμμα για έναν επιπλέον χρόνο. Παράλληλα, στο πλαίσιο της δεύτερης φάσης των εργασιών ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, ξεκίνησαν και αναστηλωτικές παρεμβάσεις στα σημαντικότερα κτίρια που ήρθαν στο φως, οι οποίες θα ολοκληρωθούν ως τα τέλη του 2008.

Βασική επιδίωξη σε όλα τα στάδια σχεδιασμού της ανάδειξης του χώρου υπήρξε ο σεβασμός της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του, σε συνδυασμό με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.

Γ. Η Ελεάτιδα

1. Από τους προϊστορικούς έως τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους

Η Εποχή του Λίθου. Η κοιλάδα της Παραμυθιάς είχε κατοικηθεί ήδη από την Παλαιολιθική εποχή, την περίοδο δηλαδή μεταξύ 200.000 ~ 10.000 χρόνια πριν από σήμερα. Γεωλογικά, πρόκειται για την τελευταία φάση της εποχής των Παγετώνων, κατά τη διάρκεια της οποίας έχουμε εναλλαγή ψυχρών και θερμών περιόδων.

Το ανάγλυφο της περιοχής δεν ήταν πολύ διαφορετικό από το σημερινό. Κατά τις ψυχρές περιόδους, το κλίμα ήταν ψυχρό και ξηρό. Στη στενή κοιλάδα συγκεντρώνονταν εποχιακά νερά δημιουργώντας μικρές λίμνες, γύρω από τις οποίες σχηματιζόταν μικροί βάλτοι. Οι περιοχές αυτές συντηρούσαν ένα ξεχωριστό οικοσύστημα και αποτελούσαν τις κύριες πηγές νερού για τα ζώα και τον άνθρωπο. Στις θερμότερες περιόδους η στάθμη των υδάτων αυξανόταν από το λιώσιμο του χιονιού και η στέπα εξαπλωνόταν σε μεγαλύτερα τμήματα.

Η έντονη διάβρωση του ασβεστολιθικού υπόβαθρου είχε ως αποτέλεσμα το σχηματισμό των χαρακτηριστικών σε όλο το νομό αποθέσεων ερυθρογής (κοκκινόχωμα), από τις οποίες προέρχεται και το σύνολο των Παλαιολιθικών ευρημάτων της Ελεάτιδας αλλά και ολόκληρης της Θεσπρωτίας. Πιθανότατα, βέβαια, υπήρχε ένα πλέγμα θέσεων με διαφορετικές λειτουργίες - καταλύματα σύντομης διαμονής, περιοχές εξόρυξης και κατεργασίας πρώτων υλών, κυνηγότοποι- στα όρια των οποίων οι νομάδες τροφολέκτες μετακινούνταν για να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους.

Η πλειονότητα των παλαιολιθικών λίθινων εργαλείων από την περιοχή της Ελεάτιδας προέρχεται από τις ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο κατασκευής της Εγνατίας οδού στο Νομό Θεσπρωτίας σε αποθέσεις ερυθρογής στο φυσικό

Λίθινο εργαλείο Νεολιθικής Εποχής από την Ελέα

Χάλκινη αιχμή δόρατος από τις Στένες

Αμαυρόχρωμη κεραμική τύπου Μπουμπουσί από τα Μαυρομαντήλια

Εισηγμένη γεωμετρική κεραμική από τα Μαυρομαντήλια

πέραςμα του Ελευθεροχωρίου, μεταξύ των ορεινών όγκων της Χιονίστρας και του Κορύλλα. Στα ευρήματα αυτά αντιπροσωπεύονται όλα τα στάδια της διαδικασίας παραγωγής, όπως πυρήνες, αποκρούσματα, εργαλεία, απορρίμματα.

Αποσπασματικά τεκμήρια για την κατοίκηση στη Μεσολιθική (περίπου 10.000 ~ 9.000 π.Χ.) και τη Νεολιθική περίοδο (περίπου 9.000 ~ 2.800 π.Χ.) έχουν βρεθεί σποραδικά και αφορούν επιφανειακές περισυλλογές λεπτομερέστερα επεξεργασμένων λίθινων εργαλείων από την περιοχή του κάμπου της Παραμυθιάς και το ύψωμα, όπου δημιουργήθηκε στην ύστερη κλασική εποχή ο οχυρωμένος οικισμός της Ελέας.

Η Εποχή του Χαλκού. Λιγοστές είναι η ενδείξεις για την κατοίκηση στην περιοχή κατά τις πρώτες χρονολογικές φάσεις της Εποχής του Χαλκού (3.000 ~ 1.100 π.Χ.). Στην τελευταία φάση αυτής της περιόδου - γνωστή και ως μυκηναϊκή εποχή (1.580~1.100 π.Χ.)- χρονολογούνται τα ευρήματα από τη θέση «Στένες» Γκιρίκας στη βορειοδυτική είσοδο της κοιλάδας καθώς και από ένα κιβωτιόσχημο τάφο, που ανασκάφηκε στη δεκαετία του 1960 στην Παραμυθιά.

Η κεραμική από τις «Στένες» περιλαμβάνει ντόπια χειροποίητα αγγεία, είτε μεγάλου μεγέθους αποθηκευτικά είτε μικρότερα καθημερινής χρήσης, ως επί το πλείστον κύπελλα με υψηλές πεπλατυσμένες κάθετες λαβές ή ψευδολαβές καθώς και ανοικτές άωτες φιάλες -πολλές φορές με σχοινοειδή διακόσμηση στην τραχιά επιφάνειά τους- αλλά και στελέχη επίσακτων μυκηναϊκών υψίποδων κυλίκων της Υστεροελλαδικής ΙΙΙ Α-Γ (1.400-1.100), καθώς και ντόπιες απομιμήσεις τους.

Σημαντικό εύρημα αποτέλεσε μια άριστα διατηρημένη χυτή, χάλκινη φυλλόσχημη αιχμή δόρατος της Υστερης Χαλκοκρατίας, που συμπλήρωσε το μικρό σύνολο επίσακτων χάλκινων αντικειμένων από την Ελεάτιδα, που αποτελείται από μία ακόμη φυλλόσχημη αιχμή δόρατος και ένα εγχειρίδιο με λαβή σε σχήμα T.

Η Γεωμετρική περίοδος. Στον κάμπο της Παραμυθιάς, στη θέση «Μαυρομαντίλια», 200 μ. ανατολικά της κοίτης του ποταμού Κωκυτού, έχουν εντοπιστεί τα μοναδικά μέχρι σήμερα ευρήματα των Γεωμετρικών χρόνων (900 ~ 700 π.Χ.) από τη Θεσπρωτία.

Η γεωμετρικών χρόνων κεραμική από τη θέση αυτή φαίνεται πως είχε παρασυρθεί στο σημείο εύρεσής της από κάποιο υψηλότερο σημείο, καθώς δεν εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα ή άλλα ίχνη κατοίκησης. Αντιπροσωπεύονται τόσο τα άβαφα χειροποίητα, όσο και τα ντόπια αμαυρόχρωμα αλλά και τα εισηγμένα τροχήλατα, γραπτά αγγεία.

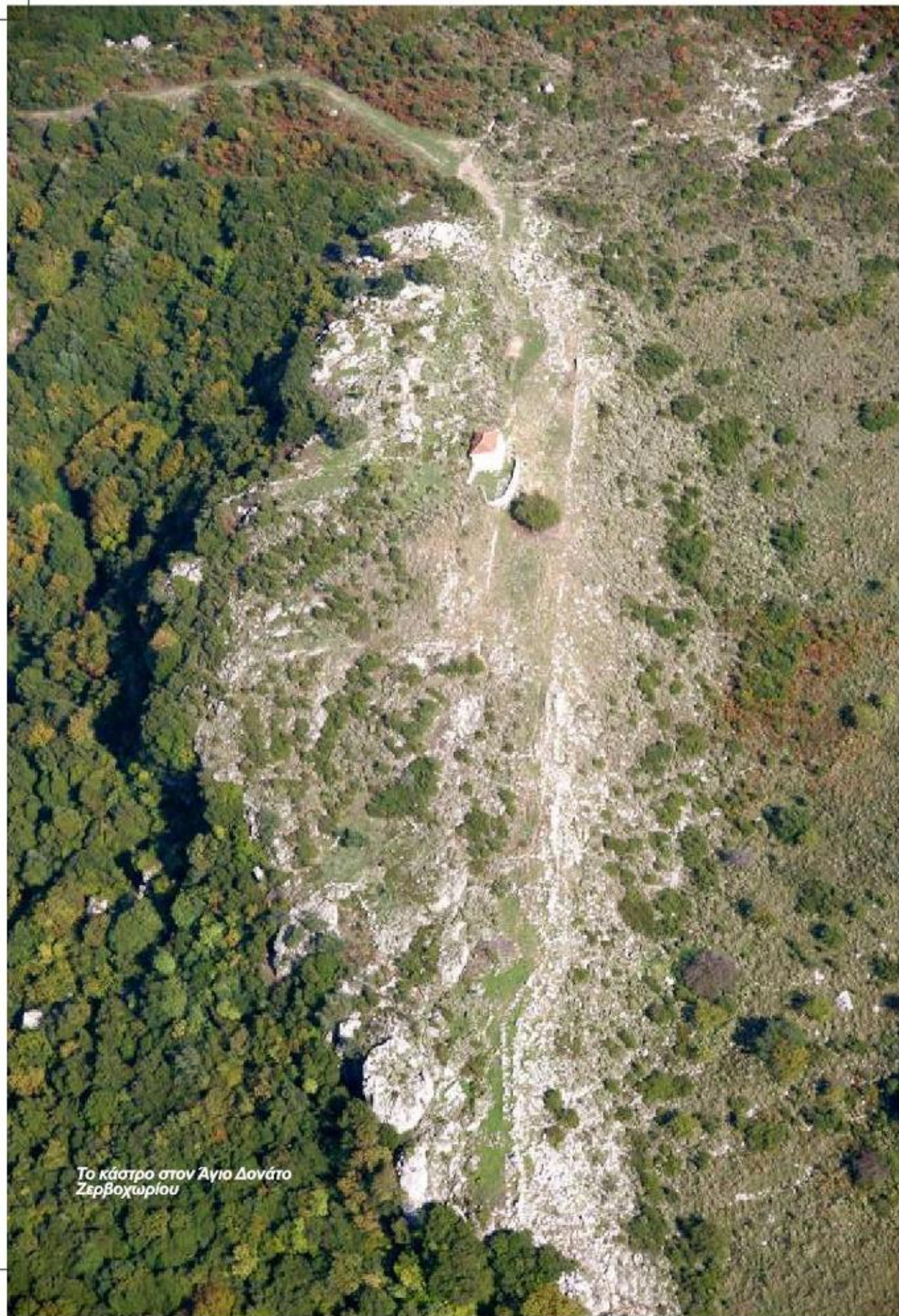
Η πλειονότητα της χειροποίητης κεραμικής προέρχεται από μεγάλα, ανοικτά χονδροειδή αγγεία. Η αμαυρόχρωμη κεραμική αντιπροσωπεύεται από ένα μικρό σύνολο οστράκων, που ανήκουν στο βορειοδυτικό ελληνικό αμαυρόχρωμο ρυθμό ή κεραμική τύπου Μπουμπούσι. Τα διακοσμητικά μοτίβα στην εξωτερική επιφάνειά τους είναι γραμμικά: «ιχθυόξανθα», κρεμαστά διαχραμμισμένα τρίγωνα, δικτυωτό πλέγμα, πολλαπλές λοξές γραμμές, διαμήκης ταινία με κάθετα σε αυτήν γραμμίδια κ.α.

Την εισηγμένη τροχήλατη γραπτή κεραμική αντιπροσωπεύουν χαρακτηριστικές ομάδες οστράκων, που χρονολογούνται στον 8^ο αι. π.Χ., κυρίως στην Ύστερη Γεωμετρική και την Υπογεωμετρική περίοδο, ενώ ορισμένα θα μπορούσαν να χρονολογηθούν και στη Μέση Γεωμετρική. Τα περισσότερα φαίνεται να ανήκουν σε ανοικτά αγγεία (σκύφους, κοτύλες, κρατήρες), ενώ από τα κλειστά σχήματα αντιπροσωπεύεται η οinoχόη. Τα χαρακτηριστικότερα διακοσμητικά μοτίβα τους είναι διακοπτόμενος ή συνεχόμενος μαίανδρος, κάθετες γωνιώδεις (zig-zag) ή κυματοειδείς γραμμές σε μετόπη, οριζόντιες τεθλασμένες γραμμές, «κυψελοειδές» κόσμημα κ.α.

Τα γραπτά γεωμετρικά όστρακα από τα «Μαυρο-

Αρχαϊκές οinoχόες από το Νεοχώρι

Το κάστρο στον Άγιο Δονάτο
Ζερβοχωρίου

μαντίλια» αποτελούν την πρώτη αρχαιολογική μαρτυρία για τις εμπορικές επαφές της Θεσπρωτίας με τη νότια Ελλάδα, μετά τους μυκηναϊκούς χρόνους. Όσον αφορά στην προέλευσή τους, φαίνεται να υπερτερούν τα κορινθιακά, ενώ υπάρχει και ένα χαρακτηριστικό όστρακο εργαστηρίου Δυτικής Ελλάδας με πιθανή προέλευση την Ιθάκη.

Η Αρχαϊκή περίοδος. Η κατοίκηση της περιοχής κατά τους αρχαϊκούς χρόνους επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα στο βορειοδυτικό άκρο της κοιλάδας της Παραμυθιάς, στην περιοχή του κόμβου του Νεοχωρίου της Εγνατίας Οδού, από όπου προέρχεται ένα μικρό σύνολο κορινθιακών αγγείων και ένα ειδώλιο του 6^{ου} αι. π.Χ.

Τα αγγεία -μία τριφυλλόστομη οينوχόη, μία κοτύλη και μία οπισθότμητη οينوχοΐσκη- αποτελούσαν κτερίσματα ταφής. Το ειδώλιο παριστάνει όρθια γυναικεία μορφή, που κρατεί στο ένα χέρι άνθος και στο άλλο κάποιο καρπό. Πανομοιότυπα ειδώλια αυτού του τύπου, που χρονολογείται στο α' μισό του 6^{ου} αι. π.Χ. έχουν βρεθεί τόσο στα παράλια της Θεσπρωτίας, όπου είχαν δημιουργηθεί περικυραϊκές αποικίες, όσο στις ανασκαφές της γειτονικής Κέρκυρας. Οι σχέσεις με την ισχυρή την εποχή αυτή Κέρκυρα επιβεβαιώνονται άλλωστε και από την εύρεση τεσσάρων αργυρών κορινθιακών στατήρων του 6^{ου} αι. π.Χ από τις Στένες Γκρίκας.

Με τα ευρήματα αυτά αναδεικνύεται η σημασία του φυσικού περάσματος της Παραμυθιάς στη διακίνηση εισηγμένων προϊόντων με αφετηρία την Ιθάκη, τις αποικίες στα παράλια της Ηπείρου και -από τον 6^ο αι. π.Χ.- την Κέρκυρα, προς την Ηπειρωτική ενδοχώρα. Η ύπαρξη ταφής των αρχαϊκών χρόνων υποδηλώνει πιθανή εγκατάσταση σε αυτήν την ιδιαίτερα ευνοϊκή, και από άποψη φυσικών πόρων, περιοχή, κοντά στους ποταμούς Καλαμά και Κωκυτό και την εποχική λίμνη Χότκοβα, που προσέφερε τη δυνατότητα άσκησης ιτηνοτροφίας και γεωργίας.

2. Η εποχή της ακμής: Κλασική και ελληνιστική περίοδος

Μέχρι τα τέλη του 5^{ου} και τις αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. οι κάτοικοι της Θεσπρωτίας ήταν οργανωμένοι σε φύλα και κατοικούσαν σε μικρές ατείχιστες κώμες. Μόλις αυτή την εποχή, πιθανόν κάτω από την επίδραση των αποικιών των νοτίων Ελλήνων που είχαν ιδρυθεί στα ηπειρωτικά παράλια, οι Θεσπρωτοί αρχίζουν να ιδρύουν τους πρώτους οχυρωμένους οικισμούς.

Αρχαιότερος όλων αυτών των οχυρωμένων οικισμών θεωρείται η Ελέα, που ιδρύθηκε από τους Ελεαίους ή Ελεάτες τους κατοίκους της σημερινής πεδιάδας της Παραμυθιάς, και αποτέλεσε την έδρα του φύλου τους, αλλά και την πρώτη πρωτεύουσα της αρχαίας Θεσπρωτίας από την ίδρυσή της λίγο πριν τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και τα τέλη του 4^{ου} π.Χ. αιώνα περίπου.

Ο οικισμός είχε υπό τον έλεγχό του το σύνολο σχεδόν της έκτασης της πεδιάδας της Παραμυθιάς, από τα βορειοδυτικά της σημερινής ομώνυμης κωμόπολης έως την περιοχή των εκβολών του Αχέροντα στον όρμο της Αμμουδιάς του Ν. Πρέβεζας, όπου τοποθετείται και ο «Ελεάς Λιμήν» των αρχαίων συγγραφέων και το επωνομαζόμενο «Νεκρομαντείο» του Αχέροντα. Πρόκειται για μία έκταση που οριοθετείται από τα βουνά της Παραμυθιάς στα ανατολικά και τα χαμηλότερα

Κάστρο Αγίου Δονάτου.
Πύλη και πύργος οχύρωσης

υψώματα του Μαργαριτίου στα δυτικά και διασχίζεται σε όλο σχεδόν το μήκος της από τον παραπόταμο του Αχέροντα, Κωκυτό.

Ο επαρκής έλεγχος της εκτεταμένης αυτής περιοχής, η οποία υπήρξε η επικράτεια της αρχαίας πόλης, εξασφαλίστηκε με την ίδρυση, στα τέλη του 4^{ου} και στις αρχές του 3^{ου} π.Χ. αι., μίας σειράς οχυρώσεων στους πρόποδες των υψωμάτων, που οριοθετούν την κοιλάδα.

Ιδιαίτερα σημαντικές για την άμυνα από βόρεια και δυτικά ήταν οι οχυρώσεις των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στην περιοχή της Παραμυθιάς, τμήματα των οποίων σώζονται στα χαμηλότερα σημεία της βυζαντινής και μεταβυζαντινής οχύρωσης.

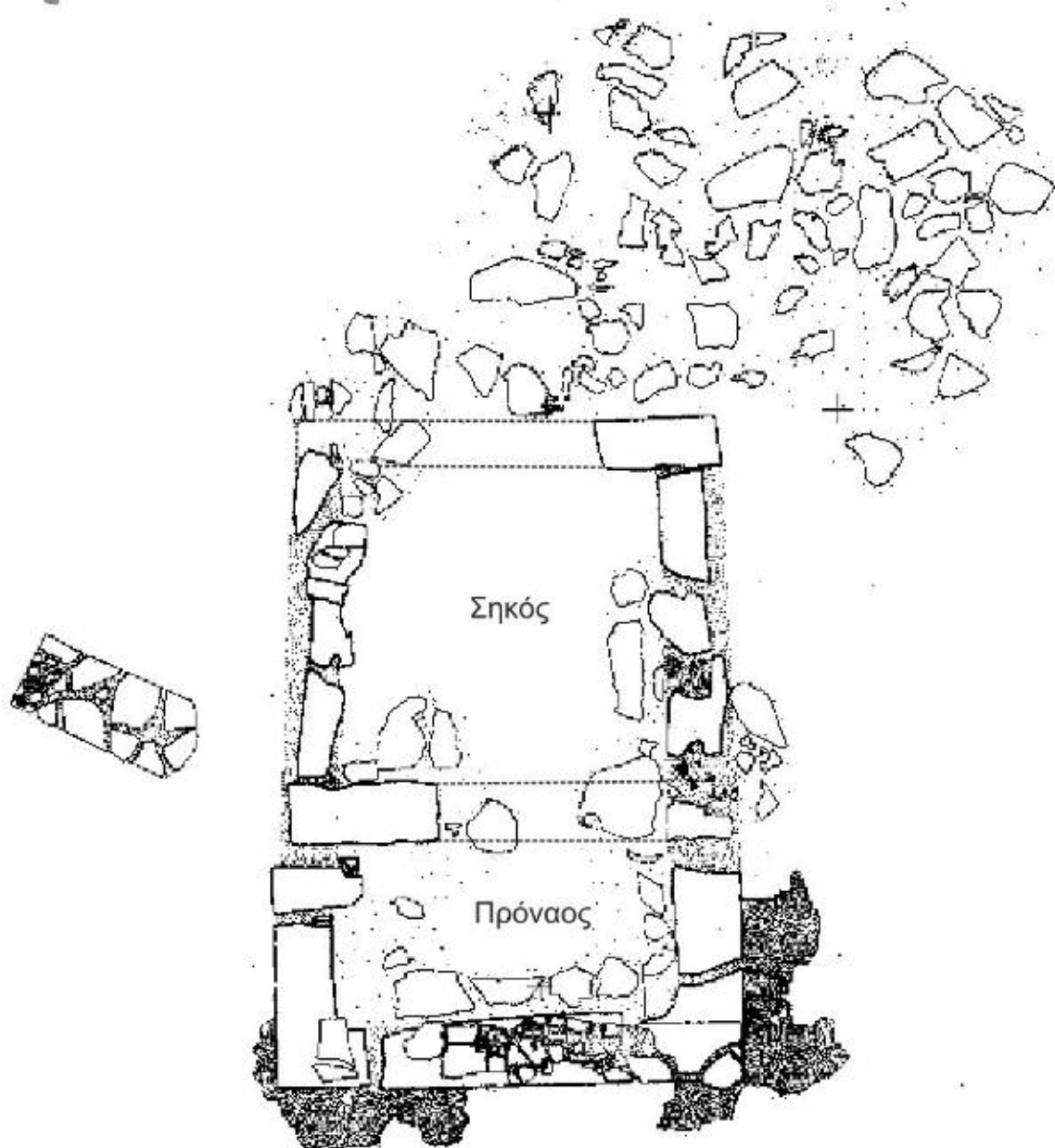
Στα νότια - νοτιοανατολικά της Ελέας, βρίσκονται τα κάστρα του Αγ. Δονάτου Ζερβοχωριού, της Αγοράς, του Γαρδικίου και της Χόικας. Το σημαντικότερο από τα προαναφερθέντα **κάστρο του Αγ. Δονάτου** πήρε το όνομά του από το ναύσκο του προσάτη της Παραμυθιάς, που χτίστηκε στη θέση ή κοντά σε αρχαίο ιερό, αν κρίνουμε από τα εντοιχισμένα σε αυτόν αρχαία αρχιτεκτονικά λείψανα.

Η οχυρωμένη έκταση καταλαμβάνει την κορυφή υψώματος και έχει ρομβοειδή κάτοψη, με στενά τα ανατολικά και δυτικά άκρα και πλατύτερη στο μέσο. Το συνολικό της μήκος φτάνει τα 200μ., ενώ το πλάτος της τα 60μ. περίπου. Η νότια και ανατολική πλευρά της προστατεύεται από ισχυρό (πλάτους 2 ~ 2,5 μ.) πολυγωνικό τείχος, συνολικού μήκους 250 μ., ενώ η βόρεια πλευρά είναι απόκρημνη και ατείχιστη. Η συνολική περίμετρος της οχύρωσης και του γκρεμού φτάνει τα 450 μ. Η πρόσβαση στον αρχαίο οικισμό γινόταν μέσω μίας κύριας πύλης στα βορειοανατολικά, που προστατεύεται από πύργο, και μίας πυλίδας στα νότια.

Το εσωτερικό της ακρόπολης διαμορφώνεται βαθμιδωτά με ισχυρούς αναλημματικούς τοίχους σε τρία επάλληλα άνδρα που είχαν χρησιμοποιηθεί για κατοίκηση, ενώ στη βραχώδη κορυφή του λόφου

Ειδώλια από το αγροτικό ιερό στην Κυρά Παναγιά

Βωμός

Κάτοψη του μικρού αγροτικού ιερού

δημιουργείται ένα επίπεδο, άγονο πλάτωμα 280 τ.μ. που έχει υποστεί λάξευση.

Μία σειρά μικρότερων οχυρωμένων ή ανοχύρωτων αποσπασματικά σωζόμενων οικισμών, όπως αυτοί στο Μανδρότοπο και το Σιάνδαλο, ήλεγχαν την απέναντι πλευρά της πεδιάδας.

Λίγο βορειότερα, στην περιοχή Σεβαστού – Κυρά-Παναγιάς στους πρόποδες του λόφου Λιμνάρι, στην κορυφή του οποίου υπάρχουν ίχνη μικρής πολυγωνικού τύπου οχύρωσης, ήρθαν στο φως τμήματα και ενός ανοχύρωτου οικισμού, ο οποίος φαίνεται ότι απλώνονταν στα ανατολικά και νότια πρανή του λόφου.

Στις παρυφές αυτού του οικισμού υπήρχε μικρό αγροτικό ιερό. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτίριο με προσανατολισμό Α-Δ. Στα ανατολικά του κτιρίου, υπήρχε μονολιθικός βωμός. Στο στρώμα καταστροφής του ναΐσκου εντοπίστηκαν χιλιάδες θραύσματα πήλινων ειδωλίων, που παριστάνουν ως επί το πλείστον γυναικείες ντυμένες μορφές, που ποικίλλουν ως προς το μέγεθος, τον τρόπο κατασκευής και τους τύπους που απεικονίζουν. Οι μορφές παριστάνονται μετωπικές, ολόσωμες όρθιες ή καθιστές αλλά και σε προτομή, ενώ αρκετές κρατούν

Λαμπρυνό κρόνος και
σιδερένιος θώρακας από το
Προδρόμι

Το ταφικό μνημείο στα
«Μάρμαρα» Ζερβοχωρίου

*Εργαστηριακή εγκατάσταση
ρωμαϊκών χρόνων στα
Γεφυράκια Προδρομίου*

κάποιο αντικείμενο (καρπό ή ζώο). Τα περισσότερα από τα ειδώλια είναι κοίλα, αλλά υπάρχουν και συμπαγή. Όπου έχει σωθεί ακέραιο το ανώτερο τμήμα του ειδωλίου, υπάρχει σχεδόν πάντα οπή ανάρτησης. Τα ειδώλια τυπολογικά μπορούν να χρονολογηθούν από τον 4ο μέχρι και τον 1ο αιώνα π.Χ. Τα στοιχεία, ωστόσο, που μας παρέχουν δεν είναι κατατοπιστικά για τη λατρευόμενη θεότητα.

Στην πεδινή έκταση της κοιλάδας της Παραμυθιάς η ανασκαφική έρευνα έχει μέχρι σήμερα αποκαλύψει μόνο μεμονωμένους τάφους, ταφικούς περιβόλους και ταφικά μνημεία των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, όχι όμως κτίρια ή άλλου είδους εγκαταστάσεις. Φαίνεται ότι καθόλη αυτή την περίοδο, η περιοχή εκατέρωθεν του Κωκυτού, «του ποταμού των θρήνων» των αρχαίων, χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά ως νεκρόπολη. Στους τάφους, που εντοπίστηκαν μεμονωμένοι ή σε μικρές συστάδες των δύο ή τριών, παρατηρείται ποικιλία ως προς το σχήμα. Επικρατέστεροι είναι οι μεγάλου μεγέθους κιβωτιόσχημοι, δεν λείπουν ωστόσο οι κεραμοσκεπείς καλυβήτες, οι λιθόχτιστοι και οι εγχυτρισμοί. Όσον αφορά στα ταφικά έθιμα φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν εξίσου ο ενταφιασμός και η καύση των νεκρών, θέμα πιθανότατα προσωπικής ή οικογενειακής επιλογής.

Από έναν από παλιά γνωστό στην αρχαιολογική έρευνα κιβωτιόσχημο τάφο στο Προδρόμι προέρχονται εντυπωσιακά κτερίσματα, που συνόδευσαν επιφανή νεκρό, η τέφρα του οποίου είχε τοποθετηθεί μέσα σε χάλκινη κάλπη εντός του τάφου: ασημένιο και σιδερένιο κράνος, σιδερένιος θώρακας, ξίφος με λαβή σε σχήμα κεφαλής πτηνού, στλεγγίδα και τμήματα από επιχρυσωμένο στεφάνι με φύλλα και καρπούς μυρτιάς και βελανιδιάς.

Ιδιαίτερης μνείας απαιτεί το ελληνιστικών χρόνων (3^{ος} αι. π.Χ.) ταφικό ηρώο στη θέση «Μάρμαρα» Ζερβοχωρίου. Το κτίσμα είχε εντοπιστεί στις αρχές της δεκαετίας του 1970, οπότε είχε ταυτιστεί από τον καθηγητή Σ. Δάκαρη με μεγάλη οικία ή ξενώνα. Το σχεδόν τετράγωνο οικοδόμημα, που ήταν χτισμένο με ασβεστολιθικούς γωνιόλιθους μεγάλων διαστάσεων, σώζεται μέχρι τον ορθοστάτη. Ο μεγάλων διαστάσεων (2 x 3 μ.) κιβωτιόσχημος τάφος στο εσωτερικό του, ο οποίος βρέθηκε συλημένος, περιείχε τα οστά δύο νεκρών. Απέναντι ακριβώς από τον τάφο εντοπίστηκε το δάπεδο υπέργειας κατασκευής, που λειτουργούσε πιθανόν ως "τράπεζα προσφορών". Το κτίσμα ήταν πιθανότατα υπαίθριο. Παρόμοια ταφικά ηρώα υπήρχαν σε ολόκληρη τη ΒΔ Ελλάδα.

*Ρωμαϊκή αγροικία στο
Στερνάρι Σκανδάλου*

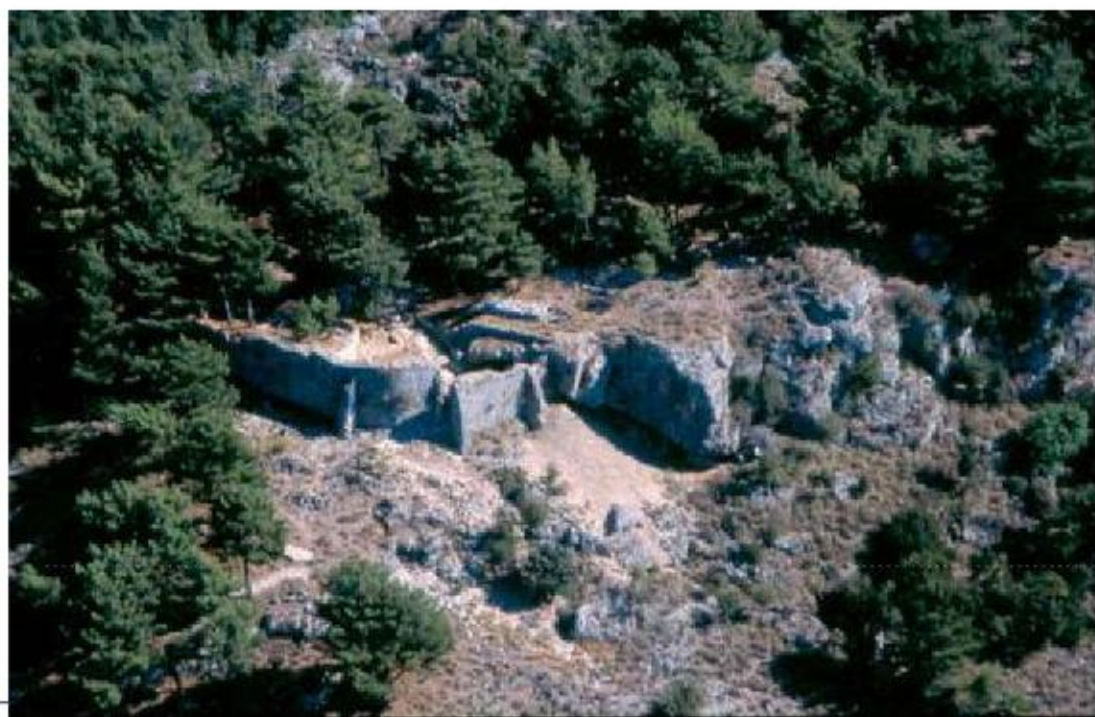
3. Η Ρωμαϊοκρατία

Οι αιώνες μετά την κατάκτηση του 167 π.Χ. στην Ήπειρο χαρακτηρίζονται από τη μετακίνηση του πληθυσμού προς τις πεδινές εκτάσεις και τα παράλια, όπου εστιάζεται πλέον το οικιαστικό και οικονομικό ενδιαφέρον των κατοίκων. Την περίοδο αυτή στην πεδινή έκταση της κοιλάδας της Παραμυθιάς, πλην των ταφών και ταφικών μνημείων, αρχίζουν να κτίζονται αγροικίες και εργαστήρια.

Παράλληλα, η ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής -στην περιοχή Λιμπόνι λίγα χιλιόμετρα βόρεια της Παραμυθιάς- που εντάσσεται στο αποικιακό πρόγραμμα του Καίσαρα στην Ήπειρο, συνέβαλε καθοριστικά στην τόνωση της οικονομικής ζωής της περιοχής και την πιθανή αύξηση του πληθυσμού. Στη Φωτική αναφέρεται η λειτουργία βουλής έως τον 2^ο και 3^ο μ.Χ. αι., γεγονός που υποδεικνύει ότι ο οικισμός αυτός αποτελούσε διοικητικό κέντρο, πιθανότατα εξαρτημένο από τη Νικόπολη. Η απουσία συστηματικών ερευνών στην περιοχή δεν έχει επιτρέψει ωστόσο την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την πολεοδομική οργάνωση της αποικίας.

Στα Γεφυράκια του κάμπου Προδρομίου, η ανασκαφική έρευνα εργαστηριακής εγκατάστασης, που

Το βυζαντινό κάστρο της Παραμυθιάς

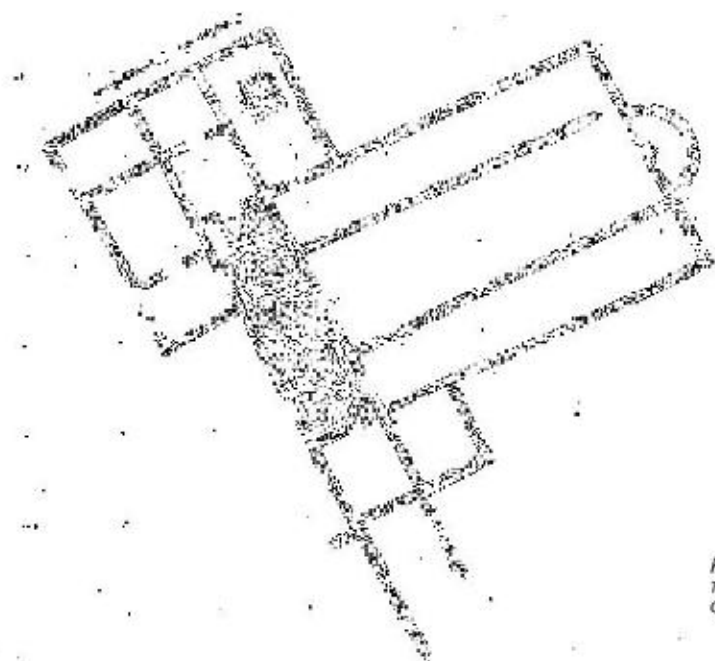

*Αγροικία παλαιοχριστιανικών
χρόνων στη θέση Τούρη*

περιβάλλεται από πυκνό δίκτυο αγωγών, έφερε στο φως νομίσματα του Ηπειρωτικού Κοινού που χρονολογούνται μετά το 167 π.Χ. Κτίριο της ίδιας περιόδου που χρησιμοποιείται μέχρι και τους αυτοκρατορικούς χρόνους έχει εντοπιστεί στη θέση Μαρούτσι.

Στην Κυρα-Παναγιά, το αγροτικό ιερό της ελληνιστικής περιόδου, εξακολουθεί -όπως διαπιστώνεται

*Κάτοψη μεγάλης
παλαιοχριστιανικής βασιλικής
στο Ζερβοχώρι*

από τα αναθήματα που χρονολογούνται τουλάχιστον έως τις αρχές του 2^{ου} μ.Χ. αι.- να λειτουργεί. Ανάλογες μαρτυρίες προκύπτουν και από τα κτερίσματα τάφων προϋπάρχοντος νεκροταφείου της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου στο Νεοχώρι, η χρήση του οποίου φαίνεται ότι είναι συνεχής κατά τους πρώιμους και μέσους αυτοκρατορικούς χρόνους.

4. Οι βυζαντινοί και οι νεότεροι χρόνοι

Από τα τέλη του 3ου μ.Χ. αι. η Ήπειρος χωρίζεται διοικητικά στην Παλαιά, που κάλυπτε γεωγραφικά τη σημερινή ελληνική Ήπειρο, μέρος της Αιτωλοακαρνανίας και τα απέναντι νησιά, και τη Νέα στην περιοχή της Βορείου Ηπείρου.

Στην ευρύτερη περιοχή γύρω από την Παραμυθιά εντοπίζονται επίσης θέσεις, με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και ταφές, που χρονολογούνται στη μεταβατική περίοδο από την ύστερη Ρωμαϊοκρατία προς την πρώιμη βυζαντινή εποχή, όπως οι τάφοι στην περιοχή του Κόμβου Νεοχωρίου της Εγνατίας οδού, μία ορθογώνιας κάτοψης αγροικία των πρώτοχριστιανικών χρόνων, που ερευνήθηκε στη θέση Τούρη και, τέλος, το κτιριακό συγκρότημα στη θέση Κόντρα ή Λεύκα που συνεχίζει να χρησιμοποιείται και τον 4^ο αι. μ.Χ.

Τον 4^ο αι. η Θεσπρωτία, ως τμήμα της επαρχίας της Παλαιάς Ηπείρου, θα αποτελέσει κέντρο της νέας θρησκείας στην ευρύτερη περιοχή, με την ίδρυση επισκοπής στην πόλη Εύροια. Η ακριβής θέση της σημαντικότερης αυτής πόλης της πρώιμης βυζαντινής περιόδου στην Ήπειρο δεν έχει ακόμα ταυτιστεί με ασφάλεια. Από τους περισσότερους πάντως μελετητές τοποθετείται στη σημερινή Γλυκή, όπου όμως σώζονται σήμερα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα από τη μεσοβυζαντινή και έπειτα περίοδο.

Εξάλλου, η επικράτηση του Χριστιανισμού οδηγεί στην ίδρυση πολυάριθμων ναών στην ύπαιθρο. Μία από αυτές είναι η τρικλίτη βασιλική, στη θέση «Χάλασμα» ή

Η κούλια της Παραμυθιάς

«Αεροδρόμιο», που χρονολογείται στον 5^ο ή 6^ο αιώνα. Ένα ακόμη παράδειγμα εντοπίστηκε το 2003 κατά τις εργασίες αναδάσμου στον κάμπο Ζερβοχωρίου στη θέση Παλιοκλήσι.

Στο α' μισό του 5^{ου} αιώνα η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής μνημονεύεται σαν επισκοπή και έδρα του Διαδόχου Φωτικής. Ο Ιουστινιανός, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Προκόπιος, έδειξε ενδιαφέρον για την οχύρωση της πόλης και αποφάσισε, εξαιτίας της ακαταλληλότητας του εδάφους της, τη μετοίκηση των κατοίκων της σε ασφαλέστερο ελληνιστικό κάστρο, που ταυτίζεται πιθανότατα με ένα από τα δύο κάστρα του Αγίου Δονάτου πάνω από τη σημερινή πόλη της Παραμυθιάς. Η Φωτική επιζεί τουλάχιστον μέχρι τη μεσοβυζαντινή περίοδο, οπότε -στα 925 π.Χ.- μεταφέρεται σε αυτή η έδρα της διοίκησης της επαρχίας. Την εποχή αυτή ιδρύονται και δύο τουλάχιστον ναοί, τα αρχιτεκτονικά λείψανα των οποίων διατηρούνται στην ευρύτερη περιοχή της πόλης: η Παναγία Λαμποβήθρα και η Αγ. Παρασκευή (Παλιοκλήσι).

Οι βαρβαρικές επιδρομές στα τέλη του 6^{ου} αιώνα

Η μεσοβυζαντινή βασιλική
στη Γλουκή

Το βυζαντινό λουτρό στην
Παραμυθιά

προκάλεσαν ποικίλες οικονομικές και δημογραφικές, ανακατατάξεις. Οι ηπειρωτικές ακτές δέχονται τις πειρατικές επιδρομές των Οστρογότθων, που σηματοδοτούν πιθανότατα την καταστροφή της Δωδώνης και της Νικόπολης. Με τη δημιουργία του θέματος της Νικοπόλεως με έδρα τη Ναύπακτο, στα τέλη του 9^{ου} αιώνα, επέρχεται η σταδιακή αναδιοργάνωση της διοίκησης, η ενίσχυση των πόλεων, αλλά και η προστασία των παραλίων της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο κατασκευάζεται μάλλον και το λουτρό, ερείπια του οποίου σώζονται σε κεντρικό σημείο της πόλης της Παραμυθιάς.

Η Βενετία εμφανίζεται ως ισχυρός παράγοντας στην περιοχή από τον 11^ο αι, ενώ η ίδρυση του «Δεσποτάτου της Ηπείρου» μετατρέπει την Ήπειρο σε ιδιότυπη ανεξάρτητη ηγεμονία με πολλούς και διαφόρων εθνοτήτων δεσπότες μέχρι την τελική της κατάληψη από τους Τούρκους το 1430.

Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο η Παραμυθιά αποτέλεσε ουσιαστικά την πρωτεύουσα της Θεσπρωτίας, αρχικά με το όνομα Άγιος Δονάτος και έπειτα με το σημερινό της όνομα, προερχόμενο από την Ι.Μ. της Παναγίας της «Παραμυθιάς». Στο σύγχρονο νεκροταφείο της πόλης βρίσκεται ο τρίκλιτος σταυρεπίστεγος ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου (Μεγάλη Παναγιά ή Μεγάλη Εκαλησιά), η ίδρυση του οποίου ανάγεται στο β' μισό του 13^{ου} αιώνα. Τα λουτρά, η «Κούλια» και ναοί, όπως ο μονόχωρος ναός της Αγίας Κυριακής στο Γαρδίκι και ο τρίκλιτος ναός του Αγίου Δημητρίου στο Ζερβοχώρι, τεκμηριώνουν την ακμή, όχι μόνο της πόλης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής.

Ω. Παράρτημα

Η χλωρίδα και η πανίδα της περιοχής

Εσωτερική όψη της βορειοανατολικής πλευράς της οχύρωσης

Δ. Παράρτημα

Η χλωρίδα και η πανίδα της περιοχής

1. Γενικά

Ο απόκρημνος ορεινός όγκος, που υψώνεται πάνω από το παλιό χωριό της Βέλλιανης, αποτέλεσε το καλύτερο φυσικό περιβάλλον για την εδραίωση μίας σημαντικής αρχαίας πόλης. Η Ελέα βρίσκεται σε υψόμετρο 500 μ. στις παρυφές του όρους Κορύλλα (1.658 μ.) δημιουργώντας ένα φυσικό οχυρό πλάτωμα, αφού από τις τρεις πλευρές του -πλην της ανατολικής- υπάρχουν τεράστιοι γκρεμοί, που φτάνουν σε ύψος ακόμη και τα 100 μ.

Το ανάγλυφο λοιπόν αυτό της περιοχής αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου οικοσυστήματος, το οποίο συνδυάζεται άρρηκτα με τον αρχαιολογικό χώρο, οξύνοντας έτσι το ενδιαφέρον του επισκέπτη.

2. Γεωλογικά χαρακτηριστικά

Ολόκληρος ο ορεινός όγκος του Κορύλλα ανήκει γεωλογικά στην Αδριατικό-ιόνιο ζώνη, που χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη συγκέντρωση ασβεστολιθικών πετρωμάτων. Σε χαμηλότερα υψόμετρα, όπως αυτό της Ελέας, συνυπάρχει με τη ζώνη του φλύσχη, όπου παρατηρείται εναλλαγή των ασβεστόλιθων με αργιλικούς σχιστόλιθους χαρακτηριστικών σε όλη την ευρύτερη περιοχή. Οι έντονες διαβρωτικές διαδικασίες στη διάρκεια των αιώνων είχαν ως αποτέλεσμα το τοπίο να χαρακτηρίζεται από μια απότομη τοπογραφία και να αποτελεί μια σύνθεση με μεγάλες αντιθέσεις.

Το έδαφος αποτελείται από κοκκινόχωμα -το πιο συνηθισμένο στα μεσογειακά εδάφη- και οφείλεται στην έντονη αφυδάτωση των ενώσεων σιδήρου. Σε ορισμένες περιοχές, όπως στον αρχαιολογικό χώρο της Ελέας, συναντάται και ο ιδιαίτερος τύπος εδάφους Rendsina, που αποτελεί δείγμα της έντονης ζωνικής δραστηριότητας στην περιοχή, αλλά κυρίως της εμφανούς καλλιέργειας του

Γαλατσίδα (*Euphorbia dendroides*)

Ραδίκι (*Cichorium intybus*)

Κολχικό (*Colchicum cretense*)

Αστρο (*Bellis perennis*)

Ορχιδέα (*Ophrys episcopalis*)

εδάφους, καθώς στον ανώτερο ορίζοντα φαίνεται να υπάρχει ανάμειξη λίθων με το έδαφος, ενώ χαμηλότερα διακρίνεται η καθαρότητα του εδάφους λόγω της άρωσης. Η θέση του χώρου ευνοούσε την καλλιέργεια κυρίως φθινοπωρινών αγρωστωδών φυτών για τη βόσκιση των ζώων μέχρι και στα πιο πρόσφατα χρόνια. Λίγο πριν ξεκινήσουν οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου η περιοχή αποτελούσε ένα ορεινό χορτολίβαδο, κατάλληλο για την βόσκιση των ορεινών κοπαδιών αιγοπροβάτων και βοοειδών, τα οποία ακόμη και σήμερα προκαλούν τακτικές ζημιές στις αρχαιότητες.

3. Το κλίμα

Η περιοχή της Θεσπρωτίας και ιδιαίτερα της Παραμυθιάς θεωρείται από τις πλουσιότερες περιοχές της Ηπείρου σε ποσότητα βροχών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το ορεινό «τείχος» των βουνών Χιονίστρας – Κορύλλα – Ζαβρούχου συγκρατούν τα υδροφόρα σύννεφα που μεταφέρονται με τους νότιους ανέμους στο

Πουρνάρι (*Quercus coccifera*)

εσωτερικό της Ηπείρου, με αποτέλεσμα να αποθέτουν το μεγάλο τους φορτίο στην περιοχή της Παραμυθιάς. Το κλίμα της περιοχής χαρακτηρίζεται τυπικό μεσογειακό και εμφανίζει ήπιο χειμώνα με σπάνιους παγετούς, ενώ η θερινή περίοδος είναι ξηρή με σχετικά υψηλές θερμοκρασίες. Η πιο βροχερή εποχή είναι η περίοδος μεταξύ Νοεμβρίου και Φεβρουαρίου με πλέον βροχερό μήνα το Δεκέμβριο. Η θερμοκρασία το χειμώνα πέφτει σε αρκετά χαμηλά επίπεδα μέχρι και -10°C . Η μετάβαση από τον χειμώνα στην άνοιξη χαρακτηρίζεται από μια μεγάλη περίοδο βροχοπτώσεων, που πολλές φορές διαρκούν μέχρι τις αρχές καλοκαιριού. Η περίοδος βιολογικής ξηρασίας ξεκινάει από αρχές Ιουνίου και τελειώνει μετά το Δεκαπενταύγουστο. Το καλοκαίρι είναι ζεστό με αρκετά μεγάλες περιόδους ξηρασίας και με σποραδικές βροχοπτώσεις. Εντούτοις, θεωρείται δροσερότερο από αυτό περιοχών με χαμηλότερο υψόμετρο.

4. Ανθρωπογενές περιβάλλον

Στην ευρύτερη περιοχή έχουμε περιπτώσεις διαδοχικών πολιτισμών, που κάθε ένας διαμορφώνει διαφορετικό τρόπο ζωής μέσα στον ίδιο περιβάλλοντα χώρο. Υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα που μαρτυρούν την ύπαρξη του ανθρώπου από την προϊστορική εποχή, οπότε ζούσε σε πλήρη εξάρτηση από το δάσος, που ήταν ένας τόπος εξεύρεσης τροφής, ένδυσης και κατοικίας. Σε ένα επόμενο στάδιο πολιτισμού εμφανίζονται οι πρώτες ημιμόνιμες ή μόνιμες εγκαταστάσεις, η εξημέρωση των ζώων, η κτηνοτροφία και η γεωργία. Η μετάβαση από το τροφοσυλλεκτικό – κυνηγετικό στάδιο στη νεολιθική εποχή οριοθετεί και την απαρχή μιας νέας σχέσης του ανθρώπου με τη φύση. Η γη είναι πολύτιμη για την καλλιέργεια και την επιβίωση του ανθρώπου. Ο χώρος διακρίνεται σε πολιτισμένο – κατοικημένο από τη μία και σε άγρια φύση από την άλλη.

Από αυτή τη χρονική στιγμή και μέχρι σήμερα ξεκινά μια άνιση εκμετάλλευση του περιβάλλοντος, καθώς ο

Αγαρικό (*Agaricus sylvestris*)

ο πληθυσμός αυξάνεται σταδιακά και αυξάνονται και οι κατοικήσιμες περιοχές.

Ο Νομός Θεσπρωτίας από άποψη φυσικών πόρων είναι κύρια γεωργοκτηνοτροφικός. Η συντριπτική πλειοψηφία των κτηνοτρόφων ασχολείται με την εκτροφή αιγοπροβάτων. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό ευαισθησίας και όχι καλά διατηρημένες φυσικές καταστάσεις τύπων βλάστησης. Η διάνοιξη δρόμων έκανε ακόμη πιο προσιτό το κυνήγι και τη βόσκηση. Οι αλλοιώσεις του τόπου οφείλονται κυρίως στις εντατικές καλλιέργειες και στην έντονη βόσκηση στα υγρά λιβάδια και τους ασβεστολιθικούς λόφους.

Η ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας οδήγησε σε σταδιακή αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος. Για παρά πολλά χρόνια ο χώρος της Ελέας δέχεται πιέσεις που επιβάλλουν οι εκχερσώσεις, οι εμπρησμοί, η υλοτομία και κυρίως η βόσκηση που είναι ιδιαίτερα έντονη και έχει ξεγυμνώσει την ευρύτερη περιοχή, έτσι ώστε να δίνει συχνά την εντύπωση ενός υποβαθμισμένου λιβαδιού. Το αποτέλεσμα είναι η βαθιά αλλαγή της φυσιογνωμίας του

Ελιά (*Olea europaea*)

τοπίου.

Η αλόγιστη και συχνά απεριόριστη χρήση της φύσης στο πέρασμα των αιώνων σηματοδότησε την αρχή της υποβάθμισής της. Τα τελευταία χρόνια είναι εμφανή περισσότερο από ποτέ άλλοτε τα αποτελέσματα της κυρίαρχης ανθρώπινης δραστηριότητας.

Σκορπίδι (*Ceterach officinarum*)

5. Φυσικό περιβάλλον

α. Χλωρίδα

Μεγάλο ρόλο στη βιοποικιλότητα της περιοχής και κυρίως στην εμφάνιση σημαντικού αριθμού ειδών φυτών και ζώων έπαιξαν οι τρεις παράγοντες που αναφέρονται παραπάνω.

Εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης και του ορεινού χαρακτήρα της χώρας η χλωρίδα της Ελλάδας είναι αναλογικά με την έκτασή της από τις πλουσιότερες της Ευρώπης με πάνω από 6.000 είδη φανερόγαμων φυτών.

(*Tordylium apulum*)

Hermodactylus tuberosus

Viola sp.

Μουσκάρι (*Muscari comosum*)

Το οικοσύστημα στη συγκεκριμένη περιοχή διατηρεί τη φυσικότητά του, καθώς μπορεί να χαρακτηριστεί σαν υποβαθμισμένος θαμνότοπος με φρύγανα, που διατηρούν όμως τουλάχιστον ποιοτικά τη φυσική τους σύνθεση.

Η περιοχή της Ελέας ανήκει χλωριδικά στην παραλιακή λοφώδη και υποορεινή περιοχή με ευμεσογειακή ζώνη βλάστησης (*Quercetalia ilicis*) και πιο συγκεκριμένα στην υποδιαίρεση της ζώνης αυτής την *Quercion ilicis*, η οποία καταλαμβάνει τις υγρότερες περιοχές της Δ. Ελλάδας. Η ζώνη αυτή, γνωστή και σαν ζώνη των πλατύφυλλων – αείφυλλων, εμφανίζεται ως συνεχής λωρίδα στις ακτές του Ιονίου και σε υψόμετρα 400 – 500μ. Αναμειγνύεται συχνά με την λοφώδη υποορεινή (*Quercetalia pubescentis petrae*) των φυλλοβόλων πλατύφυλλων και δε διακρίνονται σαφή όρια. Αποτελεί μια ιδιόρρυθμη μεταβατική ζώνη με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς φέρει στοιχεία και από τις δύο αυτές ζώνες που είναι οι πιο ενδιαφέρουσες στην Ελλάδα. Χαρακτηρίζεται κυρίως από θαμνώδεις φυτοκοινωνίες διακοπτόμενες από ενώσεις φρύγανων, όπου επικρατεί θαμνώδης βλάστηση με μικρή βοσκοϊκανότητα. Η φυσική βλάστηση αποτελείται από θάμνους σε υποβαθμισμένη κατάσταση, ενώ δενδρώδης βλάστηση συναντάται κυρίως με τη μορφή μεμονωμένων δέντρων. Στα δέντρα συχνά εμφανίζεται η γκορτσιά (*Pirus amygdaliformis*) και το πουρνάρι (*Quercus coccifera*). Στη χαμηλή ζώνη συναντάμε συχνά την ασφάκα (*Phlomis fruticosa*) – χαρακτηριστικό είδος έντονα υποβαθμισμένων βιοτόπων – και το σχίνο (*Pistacia lentiscus*). Η υποβάθμιση της ζώνης αυτή λόγω των ανθρωπογενών επιδράσεων είναι εν μέρει πολύ έντονη. Τα φρύγανα και η μακία βλάστηση (φρυγανικά οικοσυστήματα) αποτελούν την τυπική βλάστηση στο ξηρό μεσογειακό κλίμα, με το περιορισμένο διαθέσιμο νερό και τα φτωχά εδάφη. Η διατήρηση οφείλεται επίσης στη δράση της φωτιάς και της βόσκησης. Έτσι είναι πιθανόν τα φρύγανα να έχουν εποικίσει εγκαταλειμμένες καλλιέργειες ή καμένες εκτάσεις. Η μακία βλάστηση με θάμνους 2 - 3 μ. θεωρείται

ότι αποτελεί προστάδιο της δασικής βλάστησης ή υποβάθμιση του δασικού οικοσυστήματος.

Η υπερβολική μη ελεγχόμενη βόσκηση, η συχνότητα των επεισοδίων φωτιάς και η καύση της φυσικής βλάστησης δημιούργησε ένα ξηρό λιβάδι σε ασβεστολιθικό έδαφος, όπου αναπτύσσονται ξηρόφιλες κοινότητες με μονοετή αγρωστώδη και μεγάλο αριθμό μονοετών ειδών, τα οποία συνοδεύονται από πολυετή αγρωστώδη, αρωματικά Labiatae (χειλανθή, ρίγανη, θυμάρι κλπ) και γεώφυτα (βολβούς). Τα πιο χαρακτηριστικά είδη που μπορεί κανείς να συναντήσει στη διάρκεια της περιήγησής του στο χώρο είναι τα εξής:

Α. Δέντρα

- Πουρνάρι (*Quercus coccifera*)
- Γκορτσιά ή Αγριαπιδιά (*Pirus amygdaliformis*)
- Ελιά (*Olea europaea*)
- Πλάτανος (*Platanus orientalis*)
- Κουτσουπιά (*Cercis siliquastrum*)
- Συκιά (*Ficus caricus*)
- Λεύκα (*Populus alba*)
- Άγρια αμυγδαλιά (*Prunus webbii*)

Β. Θάμνοι μέχρι 3-4 μέτρα

- Αγριόκεδρος (*Juniperus oxycedrus*)
- Σχίνος (*Pistacia lentiscus*)
- Κουμαριά (*Arbutus unedo*)
- Δάφνη (*Laurus nobilis*)
- Ροδιά (*Punica granatum*)
- Παλιούρι (*Paliurus aquelatus*)
- Χρυσόξυλο (*Cotinus coggyrea*)
- Θαμνομουρτζιά (*Crataegus monogyna*)
- Δεντρορείκι της Άνοιξης (*Erica arborea*)
- Φυλίκι ή Ζελενιά (*Phyllirea latifolia*)

Γ. Πόες και θάμνοι μέχρι 2 μέτρα και η εποχή ανθοφορίας τους

- Ραδίκι (*Cichorium intibus*). Καλοκαίρι
- Χαμομήλι (*Matricaria chamomila*). Άνοιξη
- Ρεΐκι φθινοπωρινό (*Erica manipuliflora*). Φθινόπωρο

Ασφάκα (*Phlomis fruticosa*)

Τριφύλλι (*Tripholium repens*)

Stenbergia lutea

Ballota nigra

- Μελισσόχορτο (*Melissa officinalis*). Καλοκαίρι
- Ρίγανη (*Origanum bulgaris*). Καλοκαίρι
- Θυμάρι (*Thymus capitatus*). Καλοκαίρι
- Θρούμπη (*Satureja thymbra*). Καλοκαίρι
- Σκυλορίγανη (*Satureja nervosa*). Καλοκαίρι
- Σπάρτο (*Spartium juceum*). Απρίλιος - Σεπτέμβριος
- Άγρια μολόχα (*Malva sylvestris*). Άνοιξη
- Βάτος (*Rubus* sp.). Άνοιξη
- Μάραθο (*Foeniculum vulgare*)
- Τσουκνίδα (*Urtica pilulifera*)
- Σπαράγγι (*Asparagus orientalis*)
- Λαδανιά (*Cistus creticus*). Άνοιξη – Καλοκαίρι
- Ασφάκα (*Phlomis fruticosa*). Άνοιξη - Φθινόπωρο
- Φλώμος (*Verbascum*). Καλοκαίρι
- Ανεμώνη (*Anemone coronaria*). Άνοιξη
- Νεραγκούλα (*Ranunculus* sp.). Φθινόπωρο
- Περδικάκι (*Parietaria judaica*)
- Αγριοσπανάκι (*Chenopodium album*)
- Άγρια μαργαρίτα (*Anthemis chia*). Άνοιξη

- Αψιθιά (*Artemisia arborescens*). Άνοιξη
- Άστρο (*Bellis perennis*). Άνοιξη
- Καλεντούλα (*Calentula arvensis*). Άνοιξη
- Ζωχός (*Sonchus* sp)
- Πικραλίδα (*Taraxacum* sp)
- Καφέλα (*Capsela bursa – pastoris*). Άνοιξη – Καλοκαίρι
- Σινάπι (*Sinapis arvensis*). Άνοιξη - Καλοκαίρι
- Γαλατσιίδα (*Euphorbia dendroidae*). Άνοιξη
- Τριφύλλι (*Tripholium repens*). Άνοιξη
- Παπαρούνα (*Papaver rhoas*). Άνοιξη
- Πεντάνευρο (*Plantago lagopus*). Άνοιξη - Καλοκαίρι
- Κυκλάμινο (*Cyclamen graecum*). Φθινόπωρο
- Αγριάδα (*Cynodon dactylon*)
- Κισσός (*Hedera helix*)
- Αρκουδόβατος (*Smilax aspera*). Φθινόπωρο

Πληθυσμός (*Serapias politisii*)

Δ. Πτεριδόφυτα

- Φτέρη (*Pteridium aquilinum*)
- Αδιδαντο (*Adiantum capillus veneris*)
- Σκορπίδι (*Ceterach officinarum*)
- Πολυπόδι (*Polypodium vulgare*)

Ε. Βολβοί και η εποχή ανθοφορίας τους

- Ορχιδέες (*Ophrys episcopalis*, *Orchis italica*, *Serapias politisii*, *Orchis mascula*). Άνοιξη
- Δρακοντιά (*Arum italicum*) Άνοιξη - Καλοκαίρι
- Κολχικό (*Colchicum cretense*) Φθινόπωρο
- Σκυλοκρέμυδα (*Urginea maritima*). Καλοκαίρι
- Μουσικάρι (*Muscari comosum*). Άνοιξη

Στ. Μανιτάρια

- Αγαρικό (*Agaricus sylvestris*)
- *Boletus edulis*

β. Πανίδα

Η πανίδα της περιοχής εξαρτάται άμεσα από την εξέλιξη της χλωρίδας στο οικοσύστημα. Έτσι, στην περιοχή, εκτός από τα οικόσιτα ζώα, συναντώνται και διάφορα είδη θηλαστικών, τρωκτικών, πουλιών και

ερπετών. Τα κυριότερα από αυτά είναι τα εξής:

A. Θηλαστικά

- Αγριογούρουνο (*Sus scrofa*)
- Ασβός (*Meles meles*)
- Σκίουρος (*Sciurus vulgaris*)
- Αλεπού (*Vulpes vulpes*)
- Σκαντζόχοιρος (*Erinaceus concolor*)
- Λαγός (*Lepus europaeus*)
- Κουνάβι (*Martes martes*)

B. Ορνιθοπανίδα

- Πέροδια (*Alectoris greaca*)
- Γερακίνα (*Buteo buteo*)
- Πελαργός (*Ciconia ciconia*)
- Φιδαετός (*Circaetus gallicus*)
- Φάσα (*Columba palumbus*)
- Κουρούνα (*Corvus corone*)
- Κάργα (*Corvus monedula*)
- Ασπροπάρης (*Neophron percnopterus*)
- Καρακάξα (*Pica pica*)
- Κότσυφας (*Turdus merula*)
- Τσίχλα (*Turdus philomelos*)
- Κοράκι (*Corvus corax*)
- Ορτύκι (*Cortunix cortunix*)

Γ. Αμφίβια και ερπετά

- Δενδρογαλιά
- Οχιά (*Vipera ammodytes*)
- Σάϊτα
- Σαύρα (*Lacerta viridis*)
- Κονάκι (*Anguis fragilis*)
- Βάτραχος (*Rana sp*)
- Χελώνα (*Testudo graeca*)

Ορχιδέα

SUMMARY

The existence of a city in Epirus named "Elea" or "Elaia" is attested both by literary and epigraphical testimonia as well as coin issues discovered in the general area. Also known from the same sources are the name of the epirotan – thesprotian tribe, which founded the city, the "Eleaioi" or "Eleates" and the general region they inhabited, the "Eleatis".

While describing the sea battle at Syvota (433/2 BC.) which preceded the outburst of the Peloponnesian war, the ancient historian Thucydides mentions that the Corinthians and their allies sailing to Corfu "came to anchor at Cheimerium in the country of Thesprotia. Cheimerium is only a harbour; above it, at some distance from the sea, in that part of Thesprotia called *Eleatis*, lies the city of Ephyra, near which the Acherusian lake finds a way out to the sea; the river Acheron, whence the name is derived, flows through Thesprotia and falls into the lake."

On the basis of the ancient historian's testimony combined with later accounts by Ptolemy and by Pseudo-Scylax in his *Periplus*, Eleatis, the land of Eleatan Thesprotians, was identified with what is today the southeastern part of the Prefecture of Thesprotia; an area, namely, approximately occupied by the valley of Paramythia. The valley is bounded at its eastern extremity by the Paramythia Mountains while the lower Margariti hills form the western boundary. Kokytos, a tributary of the Acheron River, flows through the valley, which extends to the so-called Nekromanteion area.

Hence, the exact location of the city of *Elea*, the seat of the tribe of *Eleates*, should be sought somewhere in the general area of *Eleatis*. Nicholas Hammond, the first scholar to study the history of the region, believed that the ancient city at "Kastri", which lies in the middle of the Acherusian plain between the modern village of Kanalaki and the calcareous hill of ancient Ephyra, met all the necessary requirements for its identification with the seat of the Epirotan tribe. However, the view put forward by professor Sotiris Dakaris has gained general acceptance nowadays. The professor held that a more plausible location for the site of ancient Elea was the Castle of Veliani (modern Chrysavgi) an ancient settlement surpassing in size all other sites of the Eleatis region -and went on to identify Kastri with the Heclean colony of *Pandosia*.

The place name "Veliani", belonging to the later settlement that grew at the foot of the ancient city's hill, corroborates this view -if we are to take into

consideration the corresponding example from South Italy. There, the Lucanian city of Elea preserves the name Velia up to the present day, while its general territory -according to Strabo's testimony- was called *Eleatis* and its inhabitants *Eleates*.

The correct spelling of the city name "Elea" instead of "Elaia" -the latter being an older spelling prevalent in old editions of Thucydides- was propounded by P. Franke and is to be etymologically associated with the marshes (*elē*) existing in the Acheron – Kokytos area.

The national name Eleaios is attested in SGDI 1351, an inscription of the second half of the 4th century BC. The city name Elea is encountered in another inscription from Dodona, dated to the closing years of the 4th or the first half of the 3rd century BC -according to the archaizing letter forms.

Although it was intended to cater for purely local needs, the locally and chronologically limited circulation -lasting for some 30 years- of Eleatan bronze issues confirms the strength of the Eleatans amongst Thesprotian tribes and offers valuable evidence for the history of the region.

The oldest coin issue of the Eleates (360 – 342 BC) bears on the reverse the inscription ELEAI(ŌN) or ELEATAN with a trident and the magical helmet of Hades (Αἰδώς κυνέη). On the obverse it displays a representation of Pegasus. The inscription ELEAI(ŌN) or ELEATAN is also present on later issues of Elea (342-335 BC). Once more, similar numismatic symbols are employed -on the obverse a head of Persephone wearing a crown of ears and on the reverse a three headed Kerveros. Such images were associated with the principal cult of the Thesprotians, that of Persephone and Hades, both worshipped in the "Nekromanteion" of Acheron.

From the extensive use of these symbols on the city's coinage it follows that the "Nekromanteion" was situated in the Eleatan territory. Additionally, these purely local symbols appearing on the coin issues indicate that Philipp of Macedon, all powerful at the time, did not exert influence upon the Thesprotian tribes. The Molossi on the other hand stopped striking their own bronzes at this very period, replacing them by bronze coins issued by Philipp.

On the latest thesprotian issues (335-330/325 BC) the tribal name - ELEAI(ŌN) or ELEATAN- is replaced by THE(SPRŌTŌN), a fact associated with the transfer of their political center to Gitani. Thenceforth, the Thesprotians fall under the influence of the more powerful Molossi, they accede to their alliance and adopt epirotan coinage.

As it can be both deduced from the aforementioned and confirmed by archaeological evidence unearthed during excavations at the "Castle of Veliani", Elea was founded just before the middle of the 4th century BC. A decisive factor in selecting the foundation site of the city which dominated the Paramythia valley must have been the inaccessible and naturally fortified, key location, whence the whole area could be surveyed. These features were combined with the easily accessible arable land, rich in thesprotian standards, irrigated by the waters of the Kokytos River.

Thus, when by the middle of the 5th century BC the Thesprotians started abandoning their nomadic way of life and the unfortified hamlets they inhabited up to then and begun founding cities in imitation of the colonies established already in the archaic period along the coasts of Epirus by the Southern Greeks, Elea was to become one of their first, if not the first and foremost, political and administrative center.

The settlement was built upon a natural plateau, covering some 10,5 hectares. The altitude ranges from 520 m at the eastern side to 460 m at the western end creating a slightly downsloping spacious terrain. It was formed by systematic quarrying of the natural local limestone and the cultivation of the site by the inhabitants of the neighboring village of Veliani after the former's abandonment.

Elea prospered in the late classical and Hellenistic period, during which the town plan was organized according to the south Greek city model. Habitation now spread out beyond the city walls, mainly towards the southern side of the settlement.

A series of fortified enclosures, probably to be associated with Elea in whose territory they stood, were erected during the same period on the general area of the Paramythia Mountains and on the lower hills bounding the southern limit of the Kokytos valley. They seemed to have played an auxiliary role in the control of the territory. Particularly important in defending the valley from the North and West were the fortifications of the Paramythia area. Parts of these walls survive in the lower courses of the later Byzantine and Post-Byzantine fortifications. The castles of Hagios Donatos Zervohoriou, of Asfaka, Gardiki and Hoika are found at the south and southeast of Elea. A series of smaller fortified or unfortified settlements such as Mandrotopos, Skandalo and Sevasto a bit to the North controlled the opposing flank of the valley.

The ancient settlement of Elea was abandoned after its devastation by the Romans in 167 BC along with the other major cities of Thesprotia. The extensive

destruction layers of the excavated buildings bear witness to that effect. In more recent periods the leveled surface of the settlement was systematically cultivated and during the last few decades it was used for the stabling and pasturing of animals.

The modern visitor is asked to walk the site following a trail proposed in the enhancement study carried out by the competent Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. The goal on one hand is to help the visitor understand the key location of the settlement overlooking the Paramythia Valley and on the other hand to get him acquainted with its architectural organization and most important monuments while deriving information about everyday life in antiquity.

Achieving these goals meant dealing with a set of very serious problems, since the site had been only superficially excavated and the progress of the enhancement works revealed a new and largely ignored picture. Another series of practical difficulties arose from the control of wild vegetation; the complexity of preserving architectural remains and portable finds coming to light; and the weather protection of the works carried out on the site so as to ensure their preservation even after the enhancement project had been completed.

In the general infrastructure works were included: the construction of a parking place and a fire main system; wire fencing; moving the water mains and the lighting system; and the erection of a small guard - ticket house where informative material on the history of the site and its monuments would be exhibited.

The laying out of the touring trail relies upon the visitors' direct approach to the ancient fortified settlement and anticipates therefore the incorporation of the surviving main city gates and ancient arteries. It passes through vantage points commanding the best panoramic views of the territory, so that the key position of Elea, which controlled the whole Acheron – Kokytos plain, becomes evident.

The visitor approaches the site from the northeastern side, following an asphalted road coming from the Chrysavgi commune. In the course of this itinerary the visitor can view the ancient settlement's plateau- where he/she is heading to- and observe its dominating location between the Korila Mountain and the Paramythia Plain. In the last few meters before entering the site the route affords an excellent view of the city walls, as it skirts the northern and eastern flank of the fortification which still stand at an impressive height.

In accordance with the study conducted and its subsequent application, the starting point of the touring trail is the guard's house. It is built of local stone and situated conveniently on a position partly hidden by the landscape's natural morphology. In this way, the obstruction of the view over to the impressive and

dominating northeastern flanks of the ancient city wall is minimized. The first acquaintance of the visitor with the archaeological site and the enhancement works carried out will be taking place in this building through an exhibition of informative material. There, the visitor will also be supplied with printed material (an archaeological guide, a three-folded pamphlet) to guide him through his tour.

Upon exiting the building, the visitor is confronted with the eastern flank of the walls. Their state of preservation is excellent. This part of the fortification is dated with relevant certainty in the period of the city's foundation just before the middle of the 4th century BC and is in the polygonal style of masonry. The section surrounding the eastern gate, which affords the visitor's entrance to the site, is more carefully built. The walls here reach a thickness of 4m. To the north of the gate a "ridge" (προχώρηση) resembling a small tower projects from the wall. The only real tower of the fortification lies on the northeastern corner of the curtain wall and is trapezoidal in plan. The spot commands a view over to the northeastern flank of the circuit which follows a crooked course taking advantage of the natural contour. The west and southern sides of the city are, to a large extent, steep and rocky and therefore only the most vulnerable sections were fortified.

The monumental eastern gate has been selected as the entrance point into the fortified settlement thanks to the direct contact it affords to the site. The gate, 2 m. wide, is due to undergo restoration -the massive lintels lying fallen within the gate's interior will be conserved and restored to their original positions.

The gate's small width, the steepness of its interior, the narrow path leading to the settlement's centre, all illustrate the defensive character of the fortifications and the necessity to control the gates. The visitor is taken back to a time when access to the settlement and transportation of goods to serve the inhabitants' needs were afforded with difficulty either on foot or on the back of animals.

Having entered the ancient city, the visitor follows a slightly downward route. He/she can now survey the successive levels of the plateau occupied by the settlement. The area is situated at the northeastern section of the city. For defensive reasons it was devoid of buildings. It served the needs of the city garrison and secured a vital space for future residential expansion. Two of the settlement's natural springs are also to be found here. They partly covered the inhabitants' water supply and still flow from October to July.

The visitor's itinerary from this point on coincides to a great extent with a cobbled pathway (καλντερίμι). It was constructed in more recent times by the inhabitants of the neighboring village of Veliani with a view to facilitating the

cultivation of the fields covering the ancient settlement. In the course of the enhancement works it was restored and now passes by the high terrace dominating the lower and most important part of the city. A small temple consisting of a pronaos, cella and adyton was erected on the terrace. Still visible in the middle of the cella is the bedding for a plinth or ground altar (eschara) - an arrangement reminiscent of south Italian temple prototypes.

The belvedere (viewing terrace) constructed some few meters to the southwest of the temple offers a panoramic view of almost all of the settlement's built area. The latter is organized along the principal artery running across the settlement on a southwest - northeast axis. The street's width follows the natural contour of the ground and ranges from 2, 50 to 4 m. It is bordered by retaining walls on its left and right side. They divide the space in both small and large terraces smoothing out inclinations and defining city blocks. Parallel or vertical to the central artery, smaller streets cut across the leveled part of the settlement, delineating private houses and public buildings. Their surface consisted of packed clay with broken tiles, stone chips and cobbles.

Informative signs will be posted on key spots along the touring trail near the surviving architectural remains. The signs will provide the visitor with information on the private houses' layout and the inhabitants' everyday life at the time of the settlement's heyday.

The excavated houses' ground floors cover a surface of 160-250 m² and consist of 4-6 spaces. Some of the buildings may well have possessed a second floor. The main entrance opened to the adjacent street. Often, a subsequent corridor or narrow pass facilitated the access to the rest of the rooms. In some cases, the existence of inner open-air courtyards was attested. The rooms communicated through door openings equipped with makeshift stone thresholds. Floors were of packed clay or simply carved out of the natural bedrock.

According to the enhancement study a series of features will remain visible under the protective shelters these include: the most carefully laid floors; some of the pithoi used for storing agricultural product produced and traded by the inhabitants; and some of the rooms' destruction layers in the dwellings that collapsed during the Roman sack of 167 BC.

Proceeding through the thickly settled residential district, the visitor is led to the hill's summit. From here he/she can survey the whole Paramythia plain, the ancient city's "territorium". The successive terraces come now into full view. Upon these terraces lie the city and a large public building excavated in the '90s. It is

situated at the northwestern edge of the settlement and covers some 1000 m². The rooms are grouped around a central open air courtyard - those uncovered in the northern wing contained an array of storage jars and two potter's kilns. The presence of kilns may well be associated with the manufacture of official standard measures. Such clay pots were used by the Agoranomoi (Controllers of Measures) to control the city merchants.

From the hilltop the visitor can descend towards the western and main gate of the settlement, which lies on a spot of the steep western side where the sloping is most gentle - a tortuous road coming from the plain led to the gate's entrance. Taking on a different route, the visitor can also make his way up to the site of the ancient Agora following the cobbled path (καλντερίμι) of late date. This section of the path has been restored so as to form part of the visitors' trail.

A last stop is made at the ancient Agora before starting the ascend that will lead the visitor outside the archaeological site. The Agora covers a substantial area - approximately 3000 m² - and the excavations conducted so far have led to the conclusion that it originally took the form of an open square. In Hellenistic times its limits were fixed by at least three stoas with partly closed facades. This type of stoa makes its appearance in Greece during the late classical and early Hellenistic period. Other buildings related to public functions or storage of public goods were gradually erected in direct association with the stoas.

S. Dakaris placed the city's theater in the amphitheatrical area at the south of the Agora. This site is now under excavation and the early results demonstrate that it was actually a residential district organized in successive levels on the hillside's natural bedrock. It enjoyed an excellent view overlooking the city's Agora.

The systematic clearing of wild vegetation, the removal of silt concealing the buildings' architectural structure and the sorting of scattered architectural material - of both ancient and later date - were considered prerequisites in order to render the site visitable, safe and accessible and make the ancient structures and fortifications intelligible. It was also considered necessary to carry out small scale restoration and consolidation in sections of the fortification in imminent danger of collapse. The same treatment was reserved for ancient building walls that had either been damaged and slightly displaced during earthquakes and subsequent geologic pressures, or systematically robbed of their building material in recent times.

Also undertaken was the conservation of tile flooring and big storage jars found in building rooms near or next to the touring trail. The storage jars are to

remain visible under protective shelters.

During the development of the enhancement study special care was taken towards informing the public on the ancient settlement's history and particular characteristics. Apart from the small exhibition which will be housed in the entrance building, informative signs bearing plans, reconstructions, photographs and short texts will be posted near the ancient structures or on key points of the touring trail. Thus, the visitor will be constantly able to derive information concerning the exact location he/she is visiting.

The creation of a three folded pamphlet has also been foreseen (now in preparation). It will provide short information helping visitors through their tour. Furthermore, an archaeological guide will be published, offering more detailed data on the monuments and the works carried out within the project's scope. Finally, the creation of an educational CD-ROM has been anticipated containing concise information on the history of all archaeological sites in Thesprotia and their monuments.

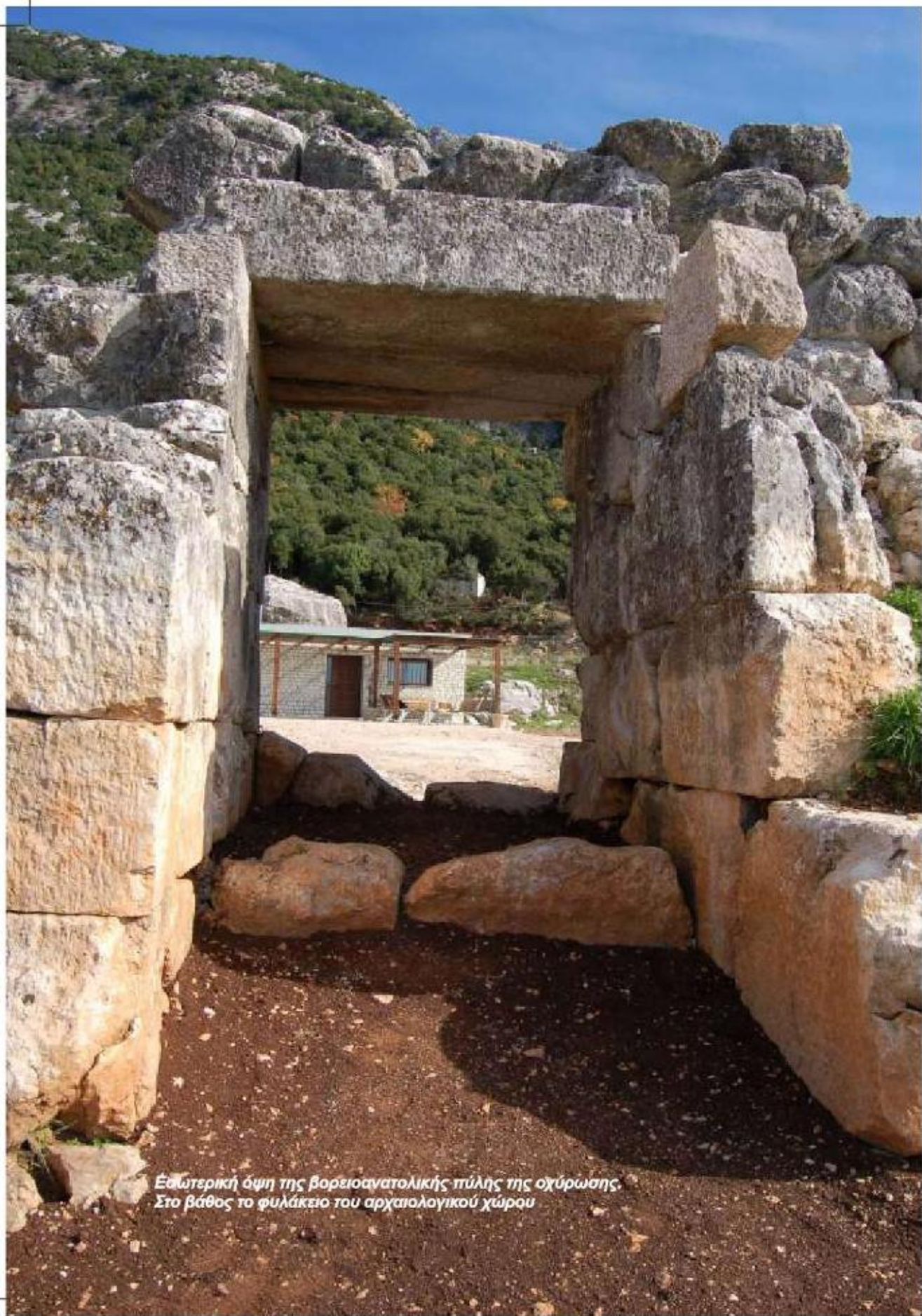
Part of this material is already available through the internet, at the official site of the Hellenic Ministry of Culture. A special webpage on the history and architecture of Elea will be constructed. It will provide information on the neighboring archaeological sites to be found in the general area of the Paramythia valley, the access to them and the rest of the region's places of interest.

A scientific conference to publicize activities carried out and to announce the opening of the site to the public will be held with the completion of the enhancement works.

In the case of Thesprotia, which is situated at the northwestern extremity of Greece, the pressing need for economic growth had till recently superseded any efforts to promote the prefecture's rich cultural heritage. Gradually, during the last eight years this heritage came to light in a more organized and systematic manner. Digging carried out in a great number of public and private projects unearthed important antiquities, and this gradual process was augmented by the enhancement works undertaken in some of the region's most extensive archaeological sites. Such works became feasible through the European Union's funding within the Community Support Framework III.

The enhancement of the Elea archaeological site will greatly contribute towards this direction, as it brings to light valuable evidence on the hitherto almost unknown archaeology of Thesprotia day by day. In addition, it will soon render visitable one of the most imposing sites in Epirus.

Εσωτερική όψη της βορειοανατολικής πύλης της οχύρωσης.
Στο βάθος το φυλάκιο του αρχαιολογικού χώρου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βασιλικού Ν.: *Οδοιπορικό στα Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσπρωτίας*, Ιωάννινα 2000
- Βλαχοπούλου - Οικονόμου Αμ.: *Επισκόπηση της τοπογραφίας της αρχαίας Ηπείρου*, Ιωάννινα 2003
- Γιάννια Χρ.: Ο αρχαιολογικός χώρος της Γιτάνης και οι εργασίες ανάδειξης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 173-196
- Δάκαρης Σ.: *Οι γενεαλογικοί μύθοι των Μολοσσών*, Αθήνα 1964
- Dakaris S.: *Cassopaia and the Elean colonies*. Ancient Greek Cities 4. Athens 1971
- Δάκαρης Σ.: *Θεσπρωτία*, Αθήνα 1972
- Δάκαρης Σ.: *Το νεκρομαντείο του Αχέροντα*, Αρχαιολογικός οδηγός, Αθήνα 1993
- Δρόσου Δ.: Η κατοίκηση στο θεσπρωτικό χώρο κατά τους βυζαντινούς χρόνους, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 277-304
- Hammond N.G.L.: *Epirus, The Geography, the Ancient Remains, the History and the Topography of Epirus and the Adjacent Areas*, Oxford 1967
- Franke P.R.: *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961
- Κουντούρη Κ.: Δυμόκαστρο Θεσπρωτίας (αρχαία Ελίνα). Ο αρχαίος οικισμός και οι εργασίες ανάδειξής του, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 197-218
- Λάζαρη Κ.: Η Εποχή του Χαλκού στη Θεσπρωτία. Παλιά και νέα δεδομένα, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 41-60
- Λάμπρου Β.: Φανοτή - Ντόλιανη. Έρευνα και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 219-240
- Λάμπρου Β.: Οικιστική οργάνωση του θεσπρωτικού χώρου κατά τη ρωμαϊοκρατία, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 257-275
- Μουσελίκης Σπ. Γ.: *Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας*, Γιάννινα 1980
- Μπίκας Μ. Α.: *Η Βέλλιανη και η Αρχαία Ελέα (Ιστορία-Αρχαιότητες)*, Θεσσαλονίκη 1997
- Πάλλη Ουρ.: Η Εποχή του Λιθού στη Θεσπρωτία, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 28-40
- Πρέια - Αλεξανδρή Κ.: *Α.Δ.* 42 (1987), Χρονικά, 348.
- Πρέια - Αλεξανδρή Κ.: *Α.Δ.* 43 (1988), Χρονικά, 346 - 349.
- Riginos G.: Ausgrabungen in antiker Eleatis und ihrer Umgebung, στο *L' Illyrie meridionale et l' Epire dans l' Antiquite - III*, Chantilly 16-19 Octobre 1996, 171-172
- Ρήγιнос Γ.: Οικιστική Οργάνωση στην Αρχαία Θεσπρωτία, *Άπειρος* 1999, τ. 2, 19-20.
- Ρήγιнос Γ.: «Κεραμική ελληνιστικών χρόνων από στοά της αρχαίας Ελέας Νομού Θεσπρωτίας», *Ε' Ελληνιστική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική*, Αθήνα 2000, 320 κ. εξής.
- Ρήγιнос Γ.: *Α.Δ.* 47 (1992), Χρονικά, 353-355.
- Ρήγιнос Γ. κλπ.: *Διαμόρφωση - ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ελέας Θεσπρωτίας*, Αδημοσίευτη προμελέτη, Ηγουμενίτσα 2000

Δρόμος στο επίπεδο τμήμα του οικισμού

- Ρήγινος Γ. κλπ.: *Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Ελέας Θεσπρωτίας*, Αδημοσίευτη μελέτη, Ηγουμενίτσα 2003
- Ρήγινος Γ.: *Α.Δ.* 57 (2002), *Χρονικά* (υπό έκδοση).
- Ρήγινος Γ.: *Α.Δ.* 58 (2003), *Χρονικά* (υπό έκδοση).
- Ρήγινος Γ.: *Α.Δ.* 59 (2004), *Χρονικά* (υπό έκδοση).
- Ρήγινος Γ.: *Α.Δ.* 60 (2005), *Χρονικά* (υπό έκδοση).
- Ρήγινος Γ.: *Α.Δ.* 61 (2006), *Χρονικά* (υπό έκδοση).
- Ρήγινος Γ.: *Α.Δ.* 62 (2007), *Χρονικά* (υπό έκδοση).
- Ρήγινος Γ.: Οικιστική οργάνωση στην αρχαία Θεσπρωτία την ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 127-149
- Ρήγινος Γ. - Λάζαρη Κ.: Ελέα Θεσπρωτίας. Ο αρχαιολογικός χώρος και η πρόταξη ανάδειξής του στο πλαίσιο του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 151-171
- Σαλταγιάννη Ελ.: Ταφινές πρακτικές στη Θεσπρωτία στην κλασική και ελληνιστική περίοδο, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 241-256
- Σαμσάρης Δ., *Η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής στη Θεσπρωτία της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1994
- Σάορας Γ.Γ.: *Η Θεσπρωτία δια μέσου των αιώνων 40.000 π.Χ. μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1998.
- Σακελλαρίου Μ.Β. (εκδ.): *Ηπειρος. 4.000 Χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1997
- Τζωρτζάτου Αντ. - Φάτσιου Γλ.: Νέα στοιχεία για τη Θεσπρωτία των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 61-90
- Χριστοδούλου Ελ. - Βασιλειάδης Στ.: Αρχαία Θεσπρωτία. Από την προπολιτική στην πολιτική κοινωνία, ή πώς ο χωρικός γίνεται πολίτης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 40 (2006), 91-126
- Χωρέμης Αγγ.: Μετάλλινος οπλισμός από τον τάφο στο Προδρόμι Θεσπρωτίας, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*, Τόμος XIII, Τεύχος 1, Αθήνα 1981, 3-18
- Χωρέμης Αγγ.: *Α.Δ.* 33 (1978), *Χρονικά*, 223-224

Η κεντρική οδική αρτηρία και η Αγορά της Ελέας

Ο παρών οδηγός αφιερώνεται στη μνήμη του Βασίλη Λώλου, Δημάρχου Παραπομπιάς, και σε όλους όσους εργάστηκαν κατά καιρούς στον αρχαιολογικό χώρο της Ελέας.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται επίσης στους κατά το χρονικό διάστημα έγκρισης και εκτέλεσης των εργασιών ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου διατελέσαντες Γενικοί Γραμματείς της Περιφέρειας Ηπείρου και του Υπουργείου Πολιτισμού, στις Ειδικές Υπηρεσίες Διαχείρισης του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Ηπείρου και του Επιχειρησιακού Προγράμματος Πολιτισμός, στους Συμβούλους Διαχείρισης του Υπουργείου Πολιτισμού «Στάδιον Α.Ε.» και στους Προϊσταμένους της Η' και ΔΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Γ.Ρ. – Κ.Α.